



Ioan Octavian
RUDEANU

**Istorie și
spiritualitate
în Bizanțul
timpuriu**

ETURĂ

Editura CĂLĂUZA

Pr. Dr. IOAN OCTAVIAN RUDEANU

***ISTORIE ȘI SPIRITUALITATE
ÎN BIZANȚUL TIMPURIU***

Coperta: Ovidiu Mariș

Coperta 1: Hagia Sofia, vedere din interior (Constantinopol),
după un desen de Fossati.

© Editura CĂLĂUZA

© I.O. RUDEANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

RUDEANU, IOAN OCTAVIAN

Istorie și spiritualitate în Bizanțul Timpuriu / Ioan

Octavian Rudeanu - Deva : Călăuza, 2002

p. ; cm.

ISBN 973-9331-94-7

94 (495.02)

Pr. Dr. IOAN OCTAVIAN RUDEANU

**ISTORIE ȘI SPIRITUALITATE
ÎN BIZANȚUL TIMPURIU**

Editura CĂLĂUZA

PREFAȚĂ

Bizantinologia, ca studiu aparte, se numără între cele mai noi discipline în cadrul celor teologice. Începutul se datorează și faptului că s-au găsit la un moment dat personalități științifice de mare suprafață, vrednice de a ilustra o catedră la înălțimea cuvenită. În acest sens, amintirile se leagă de regretatul profesor, academician Alexandru Elian, între alte funcții deținând multă vreme și pe aceea de titular al respectivei catedre la Institutul Teologic Universitar din capitala țării. Ucenicii și urmașii săi la catedră au căutat în chip firesc să-și egaleze dascălul; iar măsura reușitei se vede în însăși importanța la care se situează astăzi studiul ca atare, la toate instituțiile de învățământ superior teologic românesc. În acest context desigur, și Facultatea de Teologie arădeană se aliniază cerințelor generale sub toate aspectele. Cel chemat a concretiza în mod deosebit această realitate este însuși autorul cursului de față pentru primii ani de teologie. Da fapt, redactarea acestuia desigur că, reprezintă o muncă intensă la masa de lucru și la catedră pentru valorificarea unor prelegeri atractive, așa cum se prezintă de altfel, întreaga istorie a vechiului Constantinopol bisericesc sau Bizanțului ce vine din vremuri legendare. Apariția de față se poate spune că, face parte oarecum din lucrările de pionierat, dată fiind raritatea unor manuale sau tratate de bizantinologie pentru uzul studenților mai ales, între care înțelegem pe cei în teologie. Departe de a fi critică, această constatare se dorește a fi mai

degrabă un elogiul la adresa tuturor celor ce s-au angajat într-o întreprindere la care de fapt îi obliga însăși vocația. Și aceasta cu atât mai vârtos, cu cât este susținută de calitatea clericală a cercetătorului, bineștiind care rămâne locul Bisericii în societatea, cultura, spiritualitatea și viața bizantină. Ori, sensibilitatea în acest sens a unor oameni ai Bisericii este ușor de intuit, motivând, în cazul în care este nevoie, cu însemnătatea studiului în contemporaneitatea teologiei românești. Autorul a avut în vedere multiplele aspecte ale problemei atunci când și-a luat responsabilitatea ilustrării uneia dintre cele mai pretențioase catedre. Originea sa hunedoreană, provenind adică dintr-o familie preoțească, respectând tradițiile vechi de atașament față de pământul strămoșesc, crescut la strașina bisericii monument istoric din Cinciș, este o garanție a predilecției sale pentru tot ceea ce se leagă de tezaurul nostru național. Prin studiile sale din tinerețe a îmbrățișat mereu domeniul religios, istoric și de etnografie într-o împletire armonioasă care oglindește un simț deosebit al evenimentelor, cu o deschidere largă spre multiple domenii de împlinire a personalității cercetătorului. Înșușirile de care a dat dovadă i-au permis și o abordare deschisă a problemelor actuale, pentru care, pe lângă slujirea ca preot-paroh al Bisericii „Sfinții Împărați Constantin și Elena” din municipiul Hunedoara, i s-a încredințat și conducerea Direcției județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Hunedoara, din cadrul Ministerului Culturii și Cultelor. Bucurându-se de aprecierea generală, mai ales în ceea ce privește grija față de valorile neamului, prin recomandarea subvențiilor necesare conservării monumentelor istorice, dintre care majoritatea biserici și mănăstiri, cel la care ne referim împletește această funcție cu aceea de aprofundare a studiului privind coordonatele principale ale ramurilor istorice care îl preocupă. Asistăm deci, la procesul unei desfășurări complexe,

pe plan local și într-o vreme de vizibile transformări în lume. Din sfera preocupărilor, nu trebuie uitate legăturile cu românii de peste hotare, fapt ilustrat de slujirea ca preot misionar a unor parohii românești din Ungaria. De fapt, ilustrând și activitatea pe plan ecumenic și-a susținut doctoratul la Facultatea de Teologie din Debrecen, cu calificativul „Magna cum laude”. Ca o recunoaștere a meritelor pe acest plan, a funcționat și ca profesor asociat la catedra de Filologie română în cadrul Universității „Eotvös Lorand” din Budapesta. Am putea arăta și aceea că rămâne nelipsit de la toate manifestările culturale legate de domeniile de studii abordate; iar potrivit responsabilităților, aceasta se dovedește și în mod practic prin tot ce se întreprinde pentru evidențierea valorilor românești de totdeauna.

Volumul I, pentru apariția căruia acordăm binecuvântare sfântă, este un popas de binemeritată încununare a muncii legate de studiul bizantinologiei. Un material vast este sintetizat cu talent și competență la nivelul posibilităților de asimilare, atât a studenților, cât și a celor doritori de cunoaștere în ramura respectivă. Fără a insista asupra cuprinsului, de care își poate da oricine seama încă din introducerea cărții, este cu cale a arăta că pe lângă o prezentare largă a începuturilor studiilor bizantine, autorul pune accentul pe toată desfășurarea mileniului I asupra afirmării Bisericii, în toată lumea cunoscută atunci, filtrând înrăuirile culturale de pretutindeni prin cetatea împărătească, ea însăși constituind o imagine pentru ceea ce vrea să însemneze durată spre veșnicie. Volumul II, urmează a înfățișa sub semnul paternității bizantine, dezvoltarea culturală a statelor în formare pe continentul european. Respectând desigur, programa analitică universitară, ambele volume aduc o contribuție personală deosebită la afirmarea și progresul bizantinologiei în mediul religios. Recomandând lucrarea de față, cu precădere cadrelor

Ioan Octavian RUDEANU

universitare și studenților, nădăjduim că ea va cunoaște amplificările firești ale oricărui curs și vor asigura autorului mulțumirea desăvârșită. Cu aceasta Părintele profesor Dr. Ioan Octavian Rudeanu își înscrie cu cinste numele în șirul bizantinologilor români, care împreună își vor da partea cuvenită la prestigiul respectivei științe pe plan mondial.

+ TIMOTEI
EPISCOP AL ARADULUI

INTRODUCERE

Civilizația bizantină, continuatoarea anticelor civilizații romană și greco-elenistică s-a dovedit a fi mai mult decât atât prin victoria creștinismului asupra politeismului păgân, eveniment care i-a marcat începutul.

Bizantinologia, știința care studiază civilizația bizantină, sub toate aspectele sale (politic, militar, economic, religios, cultural) a fost mereu una din preocupările cele mai importante ale istoricilor români și străini datorită contribuției substanțiale pe care o aduce la cunoașterea istoriei universale în general cât și istoriei poporului român în particular.

Capitala Imperiului Bizantin, Constantinopol, întemeiată pe locul fostei colonii grecești Byzantion a devenit treptat o alternativă a Romei, atunci când aceasta n-a mai putut să-și îndeplinească menirea de centru politico-spiritual.

La început criteriul transmutației Roma-Bizanț a fost de ordin geografic, adică s-a ajuns la convingerea că numai o altă poziție teritorială poate să susțină activitatea statală, centrală a Imperiului.

Pe parcurs s-a dovedit pe deplin că Bizanțul n-a fost doar capitala unui imperiu, ci a fost mai ales centrul unei civilizații specifice, ceea ce l-a determinat și l-a justificat pe istoricul nostru Avram Andea să facă aprecierea următoare: „*Civilizația bizantină a jucat un rol de primă importanță în istoria universală polarizând interesul justificat al multor istorici în*

primul rând străini care de la Renaștere până în prezent s-au aplecat cu răbdare și pasiune asupra ei pentru a-i surprinde accelerațiile și a-i defini semnificațiile. Înălțat pe suportul unei sinteze între moștenirea etatică romană, cea culturală greco-elenistică, creștinism și diverse elemente de civilizație orientală, Bizanțul s-a dovedit de o excepțională adaptabilitate și vitalitate îndeplinindu-și mai bine de un mileniu rostul său de intermediar necesar între Orient și Occident între lumea veche și lumea modernă” (Andea, 1995, 3).

Reținând că e vorba de o perioadă de peste o mie de ani, ceea ce înseamnă o victorie istorică de o mare importanță, ne interesează această istorie nu numai pentru poziția sa prestigioasă în istoria universală, ci și pentru importanța care o are pentru istoria noastră națională.

Începutul istoriei Imperiului Bizantin plutește în incertitudine chiar și pentru analiștii săi contemporani. În încercarea de stabilire a momentului de început al acestei istorii, unii pornesc de la Constantin cel Mare, de la data întemeierii noii capitale a imperiului (324), alții de la Iustinian I, de la data urcării sale pe tron (527), sau de la data decretului de închidere a Universității din Atena (529), care pune capăt celei din urmă manifestări superioare a vieții păgâne. Alții consideră mai potrivit a se porni de la moartea lui Theodosius cel Mare (395), când Imperiul se împarte între cei doi fii ai săi. Dar totodată se poate stabili începutul istoriei bizantine și dintr-un punct de vedere cultural, pentru că delimitările acesteia au o anume precizie care ne este absolut necesară pentru a analiza cât mai profund posibilitatea ca Bizanțul să fi fost unul din spațiile pe care s-a clădit ceea ce istoricii de azi denumesc „o istorie atemporală”. Istoriei bizantine, prin perioadele sale diversificate, nu i se poate stabili un început exact și nici un sfârșit anume,

căci aceasta nu începe și nu se termină odată cu coordonatele sale *stricto senso*, ci își iese din marca istoriei proprii prin implicațiile pe care le are asupra celor care se revendică din ea.

Imperiul Bizantin în perioada sa înfloritoare a depășit nivelul celorlalte state europene. De Imperiul Romei nu se mai putea vorbi; Roma căzuse în mod umilitor în anul 476 sub dominația minorului trib a herulilor, cât timp Imperiul Roman de Răsărit, devenit Imperiul Bizantin va cădea numai în 1453 sub dominația otomanilor, ce deveniseră cea mai puternică forță a epocii.

Între timp Imperiul Bizantin datorită prosperității și prestigiului său a influențat istoria statelor vecine. Și, dat fiind că era focarul spiritual al Ortodoxiei, de la sine înțeles că a îndeplinit un rol important în dezvoltarea vieții religioase a Țărilor Române.

Or, urmărind istoria Imperiului Bizantin timpuriu, prin lucrarea de față, ne vom da seama și totodată vom cunoaște mai ales latura religioasă a istoriei poporului nostru. În secolul al XI-lea, Bizanțul devenise cea mai puternică forță de protecție a țărilor europene împotriva năvălirilor asiatice. Poporul român în faza desăvârșirii sale etnice sub pavăza ce o reprezenta Bizanțul a putut trece la organizarea primelor formațiuni politice, cnezatele și voievodatele, care au stat la baza statelor medievale românești.

Cu aceste merite majore bizantinologia, adică știința trecutului și a rolului istoric al Bizanțului, are o importanță deosebită, prin ea cunoscându-se numeroase date privind istoria noastră națională, spre o înțelegere mai amplă a spiritualității poporului nostru. Iar Bizanțul a putut îndeplini acest rol major în istoria spirituală a Europei și a țării noastre datorită eredității sale.

Civilizația bizantină se caracterizează prin aspectul său compozit, fiind alcătuită în principiu din trei elemente: romanitate, elenism și creștinism, la care se adaugă, ca ingrediente de importanță secundară unele influențe orientale și europene. Caracterul romanic derivă din însăși structura statală a vechii stăpâniri romane, căci Imperiul Bizantin a început prin a fi latura răsăriteană a Imperiului Roman, moștenind și continuând implicit latinismul. Caracterul elenic derivă chiar din așezarea capitalei bizantine pe locul unui fost oraș grecesc, astfel Imperiul Bizantin preluând și spiritualitatea elevată a Greciei antice.

La latinismul Romei și la elenismul Atenei i s-a mai adăugat Bizanțului și creștinismul, una dintre cele mai elevate religii a tuturor timpurilor fiindcă Imperiul Bizantin a cuprins teritoriile cele mai importante în care s-a propovăduit și s-a statornicit creștinismul prin Sinoadele sale ecumenice. Nici un alt stat al lumii și al istoriei nu s-a bucurat de o așa măreață moștenire spirituală, așa explicându-se de ce Imperiul Bizantin, deși dispărut de pe harta geo-politică a planetei, și-a transmis spiritualitatea prin toate creațiile sale.

Dacă operele de artă, de inspirație sau de nuanță bizantină și-au asigurat un prestigiu neclintit nu putem pierde din vedere că, privitor la gândirea religioasă, bizantinismului i se reproșează o exagerată exigență speculativă. De unde și acel ilustru argument că bizantinii erau mai preocupați de genul masculin sau feminin al îngerilor decât de asediul capitalei lor.

Bineînțeles că se exagerează, reținându-se aspectul de suprafață al disputelor fără să se ia în considerare exigența logică sau calitatea argumentelor, teme dintre cele mai importante de credință și cult religios. Drept ripostă luăm în considerare valoroasa apreciere a prestigiosului teolog John

Meyendorff: „*Cea din urmă observație preliminară majoră de făcut cu privire la caracterul specific al teologiei bizantine este importanța liturghiei în concepția sa religioasă. În creștinismul răsăritean liturghia euharistică mai presus de orice se identifică cu însăși realitatea bisericii, deoarece ea pune în lumină atât smerenia dumnezeiască în asumarea trupului muritor cât și prezența tainică pentru oameni a Împărăției escatologice.*

Ea trimite aceste realități centrale de învățături de credință nu prin concepte ci prin simboluri și semne înțelese de către întreaga adunare cultică. Centralitatea Euharistiei este de fapt adevărata cheie pentru înțelegerea concepției bizantine despre Biserică, atât din punct de vedere ierarhic cât și comunitar. Biserica este universală dar este realizată cu adevărat numai în adunarea euharistică locală în cadrul căreia un grup de oameni păcătoși - bărbați și femei - devin pe deplin «poporul lui Dumnezeu». Această concepție despre biserică bazată pe Euharistie i-a condus pe bizantini la împodobirea și la înfrumusețarea Tainei cu un ceremonial dezvoltat și uneori copleșitor precum și cu o extrem de bogată iconografie pentru perioadele: catolliană, săptămânală, pascală și anuală” (Meyendorff, 1996, 16).

Aceste considerații ingenioase ale lui John Meyendorff ne edifică și ne îndrumază asupra modului în care trebuie tratate problemele de ordin religios respectiv **a stării asupra a ceea ce este esențial și de importanță majoră în viața religioasă** trecând cu vederea aspecte minore și chiar unele greșeli inevitabile activității umane sub toate aspectele sale.

În cazul de față avem un exemplu concret prin faptul că John Meyendorff sesizează și relevă o problemă majoră și de cea mai mare importanță în Creștinism: **centralitatea Euharistiei**.

Ca și credincioși aparținând ortodoxiei, ne putem mândri că **bizantinismul, prin ritualul Sfintei Liturghii având act culminant Sfânta Euharistie, a reușit cea mai înălțătoare manifestare religioasă în creștinism.**

O dovadă istorică pe deplin edificatoare și convingătoare este opțiunea rușilor pentru ortodoxie. Este vorba de delegația țarului rus care după asistența la Sfânta Liturghie din Catedrala Sf. Sofia din Constantinopol n-a mai stat la îndoială și s-a hotărât pentru ortodoxie.

Așa se explică faptul că **Bizantinologia** este știința ce descoperă mărețele valori ale ortodoxiei de genul Sfintei Liturghii, opinie pe care o susține și bizantinologul I. Rămureanu spunând: „*Scopul nostru este cunoașterea și înțelegerea desfășurării vieții bisericii creștine în toate laturile ei de la început și până acum, căci în toată lumea Creștinismul s-a organizat și manifestat ca Biserică. Iar Biserica a avut nu numai o viață religioasă morală ci și socială și culturală în general; istoria ei fiind o foarte importantă parte a istoriei universale. Studiul ei ne face cunoscut creștinismul de-a lungul și în contextul diferitelor etape, scopul final al studiului istoriei bisericești universale fiind cunoașterea și înțelegerea situației actuale a creștinismului în organizațiile lui mai importante. Căutând să cunoască faptele istorice în cauzele, evoluția și legătura lor, istoria bisericească universală înțelege și explică mișcărilor și schimbările în viața bisericii de la începutul ei și până azi*” (Rămureanu, 1975, 6).

CARACTERE GENERALE ALE CIVILIZAȚIEI BIZANTINE

Din capul locului se impune a ne edifica corect asupra a ceea ce înțelegem prin conceptul de civilizație. În teoria culturii, se disting două sensuri ale acestui termen: unul internațional și un altul național. În varianta internațională, însușită și la noi, înțelegându-se: **totalitatea creațiilor gândirii umane**, recunoscută sub termenul de valori.

Întrucât axiologia, adică știința valorilor specific umane, distinge două categorii, respectiv, valori spirituale și valori morale, gândirea filosofică românească preferă a distinge termenii de *cultură* și *civilizație*. În acest caz, prin *cultură* se înțelege **totalitatea valorilor spirituale teoretice**, de genul: cunoștințe științifice, idei filosofice, principii și norme morale care alcătuiesc **concepția de viață și mentalitatea oamenilor**.

Iar prin *civilizație* înțelegem **totalitatea valorilor materiale de ordin practic**, privind realizări concrete, predominant de ordin tehnic, (de genul: mașini, unelte, construcții de toate genurile, condiții de locuit, de viață), ce determină **modul de viață al fiecărui om și al societății în totalitatea ei**.

Pentru noi teologii, ca și pentru orice om religios autentic credincios, considerăm deosebit de valoroasă distincția preferențială a gândirii românești, dintre **omul civilizat** cu incontestabile practici superioare de viață, dar barbar și cu apucături sălbatice, și **omul cult**, indiferent de condițiile sale de

viață, dar om credincios, moral, onorabil și, totodată, plăcut vieții sociale.

Edificați asupra celor două sensuri ale termenului de civilizație, unul prevăzând totalitatea valorilor umane, iar al doilea numai ansamblul valorilor materiale, ținem cont că, în mod curent, se obișnuiește prima accepțiune.

Drept consecință „caracterele generale ale civilizației bizantine” de care ne ocupăm, vor fi ilustrate, de texte în care sunt surprinse în ansamblu, fără nici o discriminare, atât valori spirituale, cât și cele de ordin material. O dovadă vie stă titlul operei fundamentale a genialului nostru istoric, Nicolae Iorga „Istoria vieții bizantine”, oglindind evident viața civilizată a Bizanțului, în care se consemnează valori de ambele genuri, îmbinate într-un tot armonios.

Deplin edificator este următorul text: *„Cultul pastoral din primele timpuri, de admirabilă simplitate, pătruns de un mare dispreț pentru forme, devenind o religie slobodă, o religie favorizată, o religie de stat, îmbrăcase în Orient haina bizantină. O muzică savantă răsuna sub bolțile bisericii aurite, clădite după regulile unei arte noi. Coloane nenumărate, etajate, cu capiteluri de o ornamentație complicată, șiruri lungi de ferestre mari, rotunde, firide, abside, tribune, un sistem complicat de bolți, de cupole grele, adunate împreună, o simfonie meșteșugită de marmore policrome pe pereți și pe tribuna amvonului, icoane zugrăvite pe lemn, mozaicuri strălucind sus, în depărtare, mulțime de lumânări, de candelă de aur și de argint, de cădelnițe care, acționate de oficanți, răspândesc din belșug miresme îmbătătoare.”* (N. Iorga, 1974)

Constatăm cu satisfacție că, după opinia istoricului nostru Nicolae Iorga, caracterele dominante ale civilizației bizantine sunt de ordin religios, fapt ce justifică cursurile de

Bizantinologie în cadrul institutelor teologice, care, la rândul lor, sunt obligate a le susține insistent și cu o excepțională atenție.

Condus de **superioritatea și importanța civilizației bizantine cu profil religios, creștinesc**, Nicolae Iorga a și înființat, drept dovadă, Institutul de Studii Sud-Est Europene pentru cunoașterea, promovarea și actualizarea civilizației bizantine. Institute de acest gen, înființându-se în perioada interbelică și persistând încă la Paris, Berlin, Praga și Moscova, au dovedit interesul general pentru valorile universale ale civilizației bizantine, revistele lor revelând tocmai acest **caracter al civilizației bizantine**.

Rolul lui Nicolae Iorga în România a fost în mod asemănător ilustrat de Charles Diehl în Franța, la fel, cu contribuții și merite de excepțională importanță. Din partea lui reținem următoarele: „*Constantinopol era încă una din cele mai admirabile cetăți ale universului. Pe piața sa, adevăratul centru al lumii civilizate, se îngrămădeau și se schimbau bogății din toate părțile pământului. Din mâinile artiștilor săi ieșeau tot ce Evul Mediu a cunoscut în materie de lux prețios și rafinat. Pe străzile sale circula o mulțime pestriță și zgomotoasă, în costume somptuoase și pitorești, așa de mărețe încât, după expresia unui contemporan, ‘păreau toți niște copii ai lui Iisus’.* În piețele sale, încadrate de palate și de portice, se înșirau capodoperele artei clasice. În bisericile cu cupole colosale, mozaicurile aruncau fulgere de aur printre mulțimea porfirelor și a marmorelor. În vastele palate imperiale, Bucoleone și Blacherne, așa de mari încât păreau niște orașe în oraș, șirul lung de apartamente desfășura un lux nemaiauzit. Trubadurii din Occident, până la care ajunsese vestea acelor splendori, vorbesc de Constantinopol ca de o țară de vis, întrevăzută într-o oglindire de aur. Alți scriitori enumeră cu grijă relicvele

prețioase care umpleau bisericile Bizanțului. Dar toți au fost la fel de izbiți de un lucru: de prodigioasa și nemăsurata bogăție a acestui oraș, care, după spusele lui Villehardouin, era suveranul celorlalte.” (Diehl, 1980)

Aceste aprecieri vin în sprijinul relevării caracterelor generale ale civilizației bizantine. În primul rând, se cuvine a reține că tot ce apărea ca strălucitor și de admirat în capitala Imperiului erau instituții religioase, specific creștine. Drept consecință, se impune a recunoaște că o concepție religioasă de viață nu constituie un impediment, ci un imbold în promovarea unei civilizații, care, în cazul Bizanțului, a fost profund religioasă.

Pretutindeni, în viața capitalei și, evident, a tuturor orașelor, se remarcă aspecte ce uimeau prin bunăstare și chiar luxul străzilor și al locuințelor, ceea ce denotă că dominația valorilor creștine nu însemna numai frânarea bucuriilor vieții, ascetism și umilință. Este un mare merit caracterul elevat al civilizației bizantine de a fi dovedit capacitatea de realizare a unui nivel superior de viață.

Total greșită este opinia unor occidentali că umanismul s-a realizat și s-a impus ca reacție și în opoziție cu spiritualitatea creștină; că el s-a opus într-o anumită măsură stilului de viață exigent, dar moral, susținut de catolicism. Este adevărat, dar a nu se uita că prin autoritatea și severitatea religioasă a Bisericii Catolice s-a realizat încreștinarea triburilor mai mult sau mai puțin barbare, de origine europeană, ca și a năvălitorilor din Asia.

Celebrul istoric, poate cel mai mare al secolului XX, Arnold Toynbee, a susținut, cu tărie și deplin întemeiat, că civilizația occidentală, devenită a lumii, s-a realizat datorită creștinismului, prin principiile sale de viață. Era deplin normal ca, după

civilizarea neamurilor barbare, să urmeze o etapă nouă, având ca temei omul emancipat spiritual și moral.

Este cu totul greșit a considera că noua etapă cunoscută sub termeni de Renaștere și Umanism s-a postulat a fi cu totul contrară religiei. Iar pentru aceasta nu trebuie a se uita faptul că secolele glorioase ale Renașterii, XIV și XV, au fost inițiate și stimulate de cărturarii civilizației bizantine, care, datorită invaziilor arabe, tătare și turcești, au fost constrânși să părăsească Imperiul Bizantin și să treacă Marea Adriatică, spre străbuna vatră a Imperiului Roman, cu tot spiritul lor inovator, și cu toată năzuința lor de desăvârșire.

Fără aceste caractere nu se poate nici explica și nici înțelege cum a fost posibilă glorioasa civilizație bizantină care, timp de secole, a fost focarul de lumină al întregului continent european.

Iată ce ne spune în acest sens și distinsul nostru bizantinolog, Nicolae Bănescu: *„Alături de particularitățile datorită contactului cu Occidentul, Manuel întrupează, în chip strălucit, însușirile caracteristice ale monarhului bizantin. El este în această privință la Bizanț, cel dintâi exemplar care întrunește în sine elementele celor două lumi atât de opuse între ele. Manuel este un adevărat fiu al Bizanțului prin viața zgomotoasă, de petreceri, în care se aruncă de câte ori grija imperiului îi lasă o clipă de răgaz, prin iubirea de lux și de măreție, care dau curții sale o strălucire fără seamăn, prin gustul discuțiilor teologice pe care-l avu tot atât de mult ca și înaintații săi.*

Prin abilitatea sa diplomatică a știut să atragă în rețeaua intrigilor sale toate popoarele, făcându-le să graviteze neconținut în jurul Bizanțului.

Predominantă a fost întotdeauna conștiința superiorității sale asupra tuturor suveranilor de care politica ambiției sale

mari l-a făcut să se apropie. Cunoscută este încăpățânarea sa în respectarea rigidă a prescripțiilor de etichetă, care-i pricinuiau de multe ori încurcături.

Este cunoscută lungă și controversă, puțin cam naivă, asupra întâietății în tratativele ținute mult timp în loc, cu Conrad III, la sosirea acestuia în fruntea oștilor de cruciați ale Germaniei, sub zidurile Constantinopolului. Se impunea prin majestatea de care ținea să se înconjoare, de câte ori apărea în public. Prin trufia sa implacabilă a căutat să îngenuncheze rezistența marilor potrivnici, supunându-i umilințelor.” (Bănescu, 2000, 35)

Am reprodus un aspect al vieții politice a Bizanțului, întrucât și politicul face parte din caracterele civilizației. Într-un fel se prezintă acțiunile politice ale unei societăți înapoiate, și altfel ale unei societăți civilizate. Din cele redate rezultă însă că există și **un stil protocolar, diplomatic, elevat**, ca element constitutiv al civilizației bizantine caracterizat printr-o **conduită impunătoare**, ținută impresionantă, veșminte strălucitoare și maniere inteligente.

Demn de reținut acest caracter al civilizației bizantine, pe două considerente:

1. Să se cunoască și să se recunoască faptul că activitatea politică face parte din civilizația unui popor și a unei epoci, atât ca și componentă, cât și ca o caracteristică a ei.

2. În mentalitatea poporului nostru predomină acceptiunea, că numai latura religioasă, respectiv Ortodoxia, reprezintă Bizantinismul, ceea ce înseamnă o viziune redusă și unilaterală. Or se impune a i se recunoaște civilizației bizantine tot caracterul său complex și strădania de a cerceta și cunoaște civilizația bizantină în toate componentele și sub toate aspectele

sale, căci de la toate avem de reținut de fapt câte ceva în sprijinul întregii noastre vieți.

Acesta este de fapt și scopul și menirea lucrării de față, căci, ca teologi, clerici și orice funcții în cadrul sfintei noastre Biserici Ortodoxe, suntem tentați și predispuși să vedem în Bizantinism ceea ce predomină: o măreață arhitectură a exteriorului și o impresionantă imagine picturală a interiorului bisericilor noastre.

Și astfel, pe măsură ce vom înainta în discursul nostru, ne vom da seama tot mai mult de bogatul nostru tezaur de mărețe valori spirituale și materiale.

Iar întrucât ne desfășurăm activitatea într-un institut teologic și susținem o activitate clericală, se cuvine a nu pierde din vedere și a insista asupra caracterului general religios și a caracterului particular ortodox al civilizației bizantine.

Cu cât cunoaștem mai bine gloriosul trecut al Bizanțului, cu atât mai mult ne vom întări credința și încrederea în superioritatea religiei noastre ortodoxe sporindu-ne puterea și competența profesională și confesională.

Civilizația bizantină, prin caracterul său profund ortodox, s-a dovedit măreață și glorioasă. Cunoscând această civilizație, prin cercetările și cunoștințele de bizantinologie, ne asigurăm perspectiva succesului străduințelor noastre de a apăra Ortodoxia și de a-i asigura, în continuare, o afirmare temeinică, fructuoasă și victorioasă în lupta și concurența cu multe curente venetice ale vremurilor noastre.

PERIODIZAREA ISTORIEI BIZANTINE

Problema periodizării istoriei bizantine este destul de sensibilă deoarece părerile specialiștilor în domeniu sunt împărțite, atât în ceea ce privește stabilirea momentului de început a statului bizantin propriu-zis, cât și în ceea ce privește stabilirea limitelor, duratei și numărului de perioade în care se poate diviza istoria acestuia. Acest lucru se datorează schimbărilor fundamentale care se produc în structura Imperiului roman în secolele IV-VI, complexitatea problemelor lega-te de acestea fiind hotărâtoare pentru clarificarea caracterului statului bizantin.

Începutul istoriei bizantine este stabilit de bizantinologi fie la 284, când pe tronul Imperiului Roman se urcă Dioclețian (284-305) (Stein,1928), fie la 324, când se pun bazele orașului Constantinopol (Popescu, 1996), fie la 330 când orașul este inaugurat oficial drept noua capitală a imperiului (Brezeanu, 1997), fie la 395, când la moartea împăratului Theodosius, Imperiul Roman se împarte în Imperiul de Răsărit și de Apus (Elian, 1972), fie la 476, când Roma se prăbușește sub loviturile herulilor lui Odoacru, Imperiul de Apus dispărând ca entitate statală, fie în timpul lui Iustinian (527-565), perioada acestuia însemnând o etapă nouă pe plan militar politic, cultural și artistic (Iorga, 1907), fie în timpul împăratului Heraklios (610-641) considerat deschizătorul evului mediu bizantin (Ostrogorsky, 1969), fie în timpul împăratului Leon al III-lea, reorganizatorul

imperiului după criza anterioară, în timpul căruia cultura și civilizația greacă se identifică cu cea bizantină (Finlay, 1877).

Discuții apar și în privința stabilirii perioadelor istoriei bizantine. Astfel E. Stein apreciază că aceasta s-ar împărți în epoca bizantină timpurie (284-641), epoca bizantină de mijloc (641-1071) și epoca bizantină târzie (1071-1453). Nicolae Iorga susținea următoarea periodizare: Imperiul Ecumenic (527-641), Imperiul mijlociu de civilizație elenică (641-1081), Imperiul de penetrație latină (1081-1453) (Iorga 1907). Vasile V. Muntean propune următoarea periodizare: Imperiul romano-bizantin (395-641), Basileia elenică medievală (641-1081), Decadența și sucombarea Bizanțului (1081-1453) (Muntean, 1999). Emilian Popescu optează pentru următoarea periodizare: etapa romană târzie sau etapa proto-bizantină (324-632), etapa evului mediu bizantin (632-1204) cu două perioade: perioada medievală bizantină timpurie (632-1025) și perioada medievală târzie (1025-1204); etapa târzie bizantină (1204-1453) (Popescu, 1996).

O periodizare dintr-o perspectivă religioasă, deplin justificată dacă admitem că istoria Bizanțului înseamnă în bună parte istoria primului mileniu al creștinismului, o propune profesorul Ioan Rămureanu astfel: **perioada I**, până la 324, privind Biserica în primele trei secole, având drept probleme fundamentale: întemeierea Bisericii, răspândirea Creștinismului, persecuțiile și ereziile; **perioada a II-a** (327-787), privind Biserica în epoca Sinoadelor Ecumenice, începând cu cel de la Niceea din 325 și încheind cu al VII-lea tot la Niceea în 787; **perioada a III-a** (787-1054) privind Biserica în secolele VIII-XI având drept subiect situația politică și bisericească în Răsărit și Apus; **perioada a IV-a** (1051-1500) privind Biserica în sec.

XI-XV, ținând cont de faptul că în 1453 se produce căderea Constantinopolului (Rămureanu, 1975).

În ceea ce ne privește considerăm că istoria Bizanțului trebuie privită ca o succesiune de trei perioade, după cum urmează: perioada Bizanțului timpuriu, care debutează cu înscăunarea lui Constantin cel Mare, în anul 306, ca împărat al Imperiului Roman, eveniment decisiv pentru istoria statului bizantin, perioadă care se termină odată cu sfârșitul dinastiei heraclizilor (711); perioada Bizanțului de mijloc, începând cu dinastia isauriană (717-802) și sfârșind cu dinastia Ducas (1059-1078); perioada bizantină târzie, începând cu dinastia comnenilor (1081-1185) și sfârșind cu prăbușirea Constantinopolului în 1453.

Această împărțire ține seama atât de evenimentele de sorginte religioasă cât și de cele aparținând istoriei politice. Astfel perioada Bizanțului timpuriu, care constituie subiectul cărții de față, cuprinde din punct de vedere religios momentele afirmării creștinismului ca religie oficială, prin acceptarea sa printre celelalte religii ale imperiului în timpul lui Constantin cel Mare, apoi proclamarea sa ca unică religie de stat în timpul lui Theodosie cel Mare, precum și primele șase sinoade ecumenice, menite să stabilească o doctrină creștină coerentă, într-o epocă plină de tulburări și erezii ideologice. Din punct de vedere politic perioada cuprinde, ca și capitole mai importante din istoria Bizanțului: domnia lui Constantin cel Mare, în timpul căruia capitala Imperiului Roman este strămutată în partea sa orientală, odată cu centrul de greutate politico-economic, domnia lui Theodosie cel Mare, cu împărțirea imperiului, la moartea sa, în Imperiul Roman de Răsărit și Imperiul Roman de Apus, domnia lui Iustinian cel Mare cu extinderea Imperiului Bizantin în Italia, sudul Spaniei și nordul Africii, și domnia lui

Heraclius I, în timpul căruia este respins pericolul din partea regatului persan.

Fără îndoială că aceste coordonate cronologice sunt interesante căci ne asigură orientarea în viața istorică bizantină pe care unii istorici au repartizat-o pe secole cronologice sau pe secole ale celor mai importanți împărați sau dinastii. Mai importante vor fi conținuturile acestora pe care le vom urmări mai departe luând cunoștință cu valoroasele contribuții ale multor istorici consacrați ai Imperiului Bizantin.

BIZANȚUL ȘI ISTORIA POPORULUI ROMÂN

Cercetând istoria poporului nostru, nu putem evita întristarea și durerea sufletească determinată de prea multele și prea marile nenorociri ce s-au abătut asupra noastră. Ne consolăm fiindcă am avut norocul împlinirii visului unității naționale într-o Românie Mare. Împlinirea acestui ideal s-a datorat virtuților sufletești ale poporului nostru, printre care credința în Dumnezeu, cultivată și menținută prin sfânta noastră Biserică Ortodoxă.

Cuvânt de încurajare am avut și din partea cronicarilor și istoricilor noștri, convinși că suntem învredniciți de Dumnezeu cu un destin istoric ce ne asigură eternitatea. De neuitat sunt cuvintele înțelepte ale celebrului nostru cronicar Miron Costin: „*De la Rîm ne tragem*”, adică din capitala celui mai mare imperiu ce l-a avut istoria universală a umanității. Cu o așa nobilă origine, n-am putut pierde, după cum păstrăm și astăzi o încredere fermă în destinul nostru.

Prin asemănare, cred că mai putem avea o a doua mărturisire măreață: *De la Bizanț avem credința*. Meritul nu este al capitalei imperiului, ci al Creștinismului ce s-a propovăduit și s-a împlinit pe teritoriul său, în forma sa cea mai înaltă. Prin căldura luminii sale ne-am născut creștini și am reușit, pe parcurs, să ne organizăm Biserica Ortodoxă prin care ne-am format și consolidat spiritual în așa măsură încât am rezistat și

depășit toate grelele încercări și dureroasele momente critice la care ne-a supus istoria.

Fiind în apropierea și sub influența mărețului Imperiu, este normal ca istoria poporului român să se fi împletit cu istoria Bizanțului. Lucrarea cea mai intens consacrată relațiilor poporului nostru cu Bizanțul aparține fostului profesor de Bizantinologie de la Institutul Teologic din Chișinău, Petre Constantinescu-Iași. Din cuprinsul acestei lucrări vom desprinde date deosebit de valoroase și edificatoare începând cu următorul text: „*În literatura populară influența bizantină este tot așa de evidentă și mult mai veche ca în literatura scrisă. Multe proverbe sunt de origine bizantină, ca de pildă: «Șade, cerne până mâne, și tot nu frământă pâne»; «Unde-s ochii înțeleptului este mâna nebunului»; «Pe uliță Chiriță și-acasă Chisăliță»; și altele culese de Anton Pann. Tot așa și multe ghicitori. Un studiu comparativ - în felul monumentalei lucrări a lui Iuliu Zane - ar lămuri cât se datorește anume influenței bizantine. Basmele românești sunt pătrunse de multe orientalisme, care au venit prin bizantini, ca și literatura poporană, religioasă și romantică, venită prin intermediul slavilor. Romanul lui Varlam și Ioasaf, foarte cunoscut în popor, se atribuie scriitorului bizantin Sfântul Ioan din Damasc. Cărțile de prevestire și noroc ca: «Astrologhia», «Gromovnicul», «Trepeticul», «Zodiile» și «Cărțile de visuri» au fost ticluite de bizantini. La Bizanț, unde se păstraseră urme din mitologia antică, s-au adunat diverse credințe egiptene și asirieno-chaldeene aduse de sectarii creștini, s-au contopit într-o formă nouă, de unde ne-au venit și nouă prin slavi sau direct.» (Constantinescu-Iași, 1924, 15).*

Și începuturile poeziei noastre culte au la bază motive de inspirație din cultura bizantină. Astfel, „Amărâtă turturea” a lui Ienăchiță Văcărescu are credința despre această pasăre cuprinsă

în opera bizantină „Fiziologus”, unde sunt prezentate aspecte din viața diferitelor animale.

„Povestea vorbei” a lui Anton Pann se descoperă de la sine ca imitație bizantină, preluând opera cu același titlu „Poricologos”, o adevărată parodie, spre ironizarea intrigilor de la curtea bizantină, practicate de înalții funcționari ai împăraților.

Din ansamblul credințelor populare, se cuvine a mai lua în considerare obiceiul foarte răspândit ca la temelia unei construcții să fie jertfită o ființă, garanție a trăiniciei clădirii și a salvării de la foc sau alte calamități. În zilele noastre, zidarii se mulțumesc cu un cocoș sau o găină, reținând pentru lucrare doar capul păsării, restul rămânând pentru delectare. Nu putem pierde din vedere faptul că această credință stă și la baza legendei Mănăstirii Argeșului, în care meșterul Manole își sacrifică propria și credincioasa soție, nu la temelie, ci în zid, fiindcă altfel nu mai avea nici un spor. Fără acest sacrificiu, ce se zidea ziua se năruia noaptea, atestându-se astfel valabilitatea sacrificiului, evident valabil numai ca și credință, nu ca fapt real.

Desigur că sunt interesante și valoroase toate datele de ordin cultural ale Bizanțului, care au constituit motive de inspirație în credințele populare și în literatura populară și cultă; cea mai mare importanță însă pentru întreaga istorie a poporului nostru o au datele istorice de ordin religios, creștinesc și ortodox.

Se cuvine însă a nu pierde din vedere că Bizanțul face parte din istoria poporului nostru adică din fazele când se poate vorbi doar de daco-romani și de protoromâni, incontestabil viitori români. În acest sens este o relatare din veacul al patrulea, care zice: *„Dunărea nu era o piedică pentru emisarii creștini din care unii devin martiri la goți, ca sfinții Nichita și Sava, acesta înecat în râul Buzăului după 355. Constantin cel Mare făcuse o*

expediție împotriva goșilor, se spune tot pentru motivul de ‘a venera sfânta cruce’. În adevăr, nu mult după aceea, o parte din goși s-au creștinat, având și un episcop, pe traducătorul Bibliei, Ulfilas (Lupea). În Dacia exista, deci, din veacul al IV-lea o biserică creștină, care fu pusă sub jurisdicția episcopiei bizantine din Sirmium (Serbia), iar mai târziu sub aceea din Prima Justiniană. Pe la începuturile veacului al V-lea se introduce în ținuturile nord-dunărene, prin mijlocirea orașului Sirmium, cultul Sfântului Dumitri, care salvase viața unui guvernator al provinciei Iliricului, pe când se afla la Salonic. Neputând duce moaștele sfântului de la Salonic la Sinmium, reședința sa, acesta ia numai o mantie și înalță biserica Sfântul Dumitru.” (Constantinescu-Iași, 1924, 17).

Dacă ar fi să cercetăm și să menționăm toate datele ce privesc contactele și relațiile dintre Bizanț și istoria poporului român, am constata, cu ușurință că am luat cunoștință **de două istorii paralele și confluente**. Prioritatea temporală și autoritară aparține însă istoriei Bizanțului, în timp ce istoria noastră cuprinde doar constituirea etnologică urmată de primele comunități sociale și politice.

De neuitat este amănuntul că prima semnalare a formării limbii române o avem din consemnarea strigătului: „Torna, torna fratre”, exclamat de un ostaș dintr-o trupă expediționară din sudul Dunării, aparținând evident Bizanțului. O dovadă vie a limbii române în plină formare, datând la mijlocul secolului al VII-lea.

Arhiva documentară bizantină este plină de mărturii privind perioada de început a istoriei noastre, de o importanță majoră fiind cele de ordin religios, Biserica Ortodoxă Română fiind o creație a Ortodoxiei, instituită în Imperiul Bizantin. Să luăm în considerare numai Sfintele Sinoade Ecumenice, al căror tezaur

de credință, constituit pe teritoriul și sub jurisdicția Bizanțului, l-am preluat integral.

Trecând de la latura teoretică a credinței la cea practică a organizării Bisericii în Țările Române, constatăm cooperarea strânsă și la nivelul cel mai înalt. Astfel, domnul Nicolae Alexandru Basarab (1352-1364), organizatorul primei mitropolii românești și primul domnitor prestigios și de înaltă autoritate, a cerut și a primit sprijinul Patriarhiei bizantine, care a și trimis pe Iachint, mitropolit de Vicina, ce devine apoi mitropolit al Munteniei, cu consimțământul Domnitorului, în 1359. După numai câțiva ani, respectiv în 1370, dată fiind creșterea numărului de biserici organizate, s-a impus numirea celui de-al doilea mitropolit al Țării Românești, Antim, în timpul domniei lui Vlaicu-Vodă (1364-1377).

Desigur, de Patriarhia din Constantinopol ține și viața creștină a Moldovei. Aici au apărut și controverse, și pentru a ne putea da seama de condițiile cooperării dintre Patriarhie și Principate, reproducem cele ce urmează: *„Patriarhul numise ca mitropolit al Moldovei pe mitropolitul Jeremia în anul 1394, dar domnul nu-l primește, ceea ce atrage afurisirea din partea Patriarhiei bizantine. Moldovenii aveau un mitropolit Iosif, uns de mitropolitul Galiției, pentru care cereau aprobarea Patriarhiei, căci ei nu voiau să primească un șef străin, impus, ca cel din Muntenia. Patriarhul numește atunci ca locțiitor pe protopopul Petru, trimis în deputăție la Constantinopol de clerul moldovean, la 1395. Acesta, ca și alte deputății, n-ajungea la nici un rezultat; căci domnul Iuga nu voia să se supună de loc patriarhiei. Intervine atunci Mircea, care răstoarnă pe Iuga și înscăunează pe Alexandru cel Bun, care pune capăt îndelungatei certe bisericești.*

Împăratul Manuel Paleologul, împreună cu patriarhul, trimite pe mitropolitul grec al Mitilenei cu o însărcinare politică către ambii domni ai principatelor; atunci fusese recunoscut protopopul Petru, dar nu se pune capăt chestiunii decât prin scrisoarea lui Alexandru către patriarhie, împreună cu o solie împăciuitoare. Patriarhul și împăratul primesc bine pe soli, se recunoaște ca mitropolit al bisericii moldovene pe Iosif ca ales de moldoveni, dar el se supune patriarhului, ceea ce ținea și el. De atunci, ierarhia constantinopolitană n-a mai fost deloc zdruncinată. Împăratul trimite chiar lui Iosif o icoană făcătoare de minuni, ce se află și azi la Mănăstirea Neamțului, iar împărăteasa trimite doamnei Ana, soția lui Alexandru cel Bun, o altă icoană făcătoare de minuni, ce se află la Mănăstirea Bistriței.” (Constantinescu-Iași, 1924, 19-20).

După cum vedem, neînțelegerile dintre papalitate și regii Occidentului s-au întâlnit și în sfera răsăriteană, între Patriarhia Bizanțului și domnitorii noștri. Nu-i nimic absurd, și nici surprinzător, fiindcă diferențele au fost și rămân, întrucât principiile creștine de viață promovate și apărate de forurile superioare ale Bisericilor creștine se diferențiază, de multe ori, radical de practicile vieții politice, însușite de reprezentanții săi. Important și de netăgăduit rămâne însă faptul că: instituțiile creștine (bisericești) au fost totdeauna pentru emanciparea spirituală a credincioșilor și pentru buna înțelegere a popoarelor, ceea ce nu a convenit adeseori conducătorilor absorbiți în lupte de preamărire și de cuceriri.

De recunoscut, religiile sunt stăpânite de spiritul tradițional și, astfel, Bisericile se adaptează greu unor situații noi, impuse de cursul istoriei. Așa se explică cel mai grav conflict dintre Patriarhia Bizanțului și Biserica Ortodoxă Română, generat de

secularizarea unor mari averi ale mănăstirilor din Principatele Române și teritoriile grecești.

Boierii mari și domnitorii iluștri au făcut donații imense multor mănăstiri din țară și Patriarhiei bizantine, încât venituri enorme se revărsau peste hotarele naționale, agravând starea de sărăcie a poporului român. Cu întârziere, însă conflictul s-a depășit.

Nu putem trece cu vederea că, în istoria relațiilor poporului român cu Bizanțul, principiul național românesc a fost stânenit de tendința de dominare a elementelor grecești și de elenizare a religiei noastre naționale. Spre ilustrarea acestei situații, cităm din partea lui Nicolae Iorga, următoarele: „*Un episcop de Vicina a fost mitropolit al Țării Românești în plină formație; i se va adăuga un al doilea grec, căruia va trebui să i se atribuie, pentru a pune capăt certeii, o dieceză occidentală spre părțile cetății ungurești a Severinului; un protod de la Muntele Athos, Chariton, va ajunge capul bisericii din această țară nouă, în care se păstrează forma dintâi, destinată a nu schimba nimic din cadrul odată admis al exarhatului, al ‘delegației’ patriarhale. În Moldova, influența bizantină a înlăturat, după o luptă scurtă, încercarea sârbească de a crea ceva cu totul autonom. Dacă în adevăr se va refuza acceptarea unui mitropolit numit de către patriarh, totuși procesele între candidații la această demnitate se vor judeca la Constantinopol. Și pe baza acestei dependențe de ierarhia religioasă, cea politică vine de la sine. Când împăratul Ioan al VII-lea străbate Moldova unde trimite icoana păstrată cu evlavie în Mănăstirea Neamțului, el este primit ca suveran al Orientului de către marele principe Alexandru. Iar mai târziu, Ștefan cel Mare se căsătorește cu o prințesă din Mangop, din castelul Sfinților Teodori (Theodori) care, pe acoperământul său de mormânt, poartă monogramul*

Paleologilor, cărora în acel moment li se și răpise Constantinopolul” (Iorga, 1974, 564).

Constatăm cu satisfacție că, în final, se redau aspecte luminoase și relații armonioase între Bizanț și Biserica Ortodoxă Română.

Este normal ca, în istoria relațiilor poporului român cu Bizanțul, să se ia în considerare doar Principatele Române, sub autoritatea națională, ceea ce nu înseamnă că nu au existat relații și cu Transilvania, chiar dacă ele nu au fost directe, ci numai indirecte.

În primul rând, trebuie luat în considerare că tot ce s-a făcut, prin Bizanț, Ortodoxiei din Principate, din Vechiul Regat, s-a transmis și Transilvaniei.

În al doilea rând, de recunoscut că bisericile din Transilvania au fost servite până la Andrei Șaguna de clerici pregătiți și repartizați de mitropoliile sârbești de la Karlowitz, dar și acestea au fost susținute tot de Bizanț, încât strict religios și ortodox vorbind, Bizanțul a fost suportul și animatorul Ortodoxiei românești de pretutindeni.

De încheiere, să reținem:

1. Bizanțul a fost vatră de propovăduire, propășire și afirmare a Creștinismului.

2. În primul mileniu creștin, Bizanțul a fost farul dominant ce a luminat Europa întreagă și a îndeplinit permanent rolul de patron protector al Ortodoxiei, al românilor de pretutindeni.

3. Spiritul bizantin ce stă la temelia Ortodoxismului românesc, ne-a asigurat evoluția culminantă în care ne aflăm și este o garanție a viitorului prestigios al Bisericii Ortodoxe Române.

MĂRTURII ALE GENEZEI POPORULUI ROMÂN ÎN ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ

Dacă cercetăm toată istoria universală, este greu de a mai găsi un paralelism istoric strâns, ca cel dintre istoria poporului român și istoria bizantină, pe o durată de 11 veacuri, respectiv între secolele al IV-lea și al XV-lea.

La începutul secolului al IV-lea (anul 324), pe ruinele Byzantionului, veche colonie a Megarei, pe țărmul european s-a construit Constantinopolul, care, timp de secole, a atras comerțul întregii lumi, fiind declarat de împăratul Constantin drept capitală a Imperiului Roman. Către sfârșitul secolului (anul 395), prin diviziune, Constantinopolul devine capitala Imperiului de Răsărit. Este deplin evident că Istoria bizantină se inaugurează în secolul IV d.Hr.

În același secol, pe vatra fostei provincii romane Dacia, ca și pe celelalte teritorii, stăpânite înaintea romanilor de regii daci, se dospea aluatul populației daco-romane ce avea să germineze poporul român.

Obișnuit, comparațiile ce se fac dintre cele două istorii dau impresia că presupun o riguroasă delimitare teritorială, înțelegând relațiile dintre Țările Române, adică Nordul Dunării, cu imperiul stăpân pe sudul fluviului. Luând în considerare că Istoria Bizanțului se inaugurează în anul 325, se impune a completa că în secolul IV era tot un Imperiu Roman, bizantin în devenire, după cum tot în devenire era și poporul român.

Trecând de la aspectul istoric la cel geografic, se impune a recunoaște un aspect nou, respectiv acela că Istoria Bizanțului și Istoria poporului român au **o vatră strămoșească comună**, a Europei de sud-est. Această vatră istorică a fost teritoriul glorioșului regat dac, organizat de Burebista, în onoarea căruia Iosif Constantin Drăgan reține următoarea inscripție: *„În timpul din urmă, regele Burebista, ajuns cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia, și stăpânitor al tuturor ținuturilor **de dincolo și de dincoace de Dunăre**, (un conducător localnic) a fost și pe lângă acesta în cea dintâi și cea mai mare apropiere și a obținut cele mai bune rezultate pentru patria sa, inspirând și colaborând la cele mai eficace măsuri, și, nu mai puțin, câștigând bunăvoința regelui pentru propășirea cetății sale. Astfel întărite hotarele în vest și în est, Burebista putea să ridice oricând oaste pentru a nu fi surprins de către cei mai aprigi dușmani ai săi, Romanii...*

Ca să mențină trupele sale, Burebista făcea manevre, îndeosebi pe teritoriile stăpânite de el în sudul Dunării, nu numai în Geția Minor, ci și în Tracia, până la Munții Haemus. Nu o dată mai poposea și pe versantul sudic al acestor munți, pătrunzând până în Macedonia și Ilirria.” (Drăgan, 1976, 265)

În acel secol al IV-lea, în care apare primul simptom al unui viitor imperiu, nu se poate vorbi de granițe delimitate și nici de poporul român, de asemeni insuficient conturat. Aceasta nu înseamnă că nu se poate vorbi de istoria imperiului, cât timp în acel secol au loc evenimente ce se dovedesc importante. Lipsindu-ne de ele, n-am putea cunoaște apariția imperiului, ale cărui hotare au fost în permanentă schimbare. La fel este și cu istoria poporului nostru, dacă nu luăm în considerare secolul al IV-lea creștin, rezultat al celor patru secole anterioare de viață glorioasă a strămoșilor noștri, n-am putea vorbi de un popor în

formare, în germinație, cum era de altfel și Imperiul Bizantin. Iar dacă nu avem suficiente date în timp, luăm în considerare acțiuni ce se desfășoară într-un anumit spațiu, ca și cele menționate anterior.

Privind astfel istoria, adică pe dimensiuni lărgite, se cuvine a recunoaște că această directivă aparține eminentului istoric Gheorghe I. Brătianu, care, pare-se a fi primul istoric român ce a susținut **extinderea geografică în spațiu**, a cercetărilor istorice.

Acest merit este semnalat de istoricul Stelian Brezeanu, citându-l pe Gheorghe I. Brătianu în următorul text: *„Dacă trecutul nostru este astfel puțin cunoscut, dacă evoluția acestui popor pare a fi atât de mult fragmentată, adesea fără nici o perspectivă și fără unitate, este o lacună ce decurge de fapt de mult timp, fiindcă nu s-a ținut cont de ansamblul complexului geografic și cultural, din care noi facem parte. Se cuvine ca istoria românilor să fie situată într-un context geografic și cultural lărgit, pentru ca ea să fie conectată marilor momente ale istoriei sud-est europene și chiar europene, pentru a fi mai bine cunoscute dincolo de frontierele țării și chiar de a câștiga un mai mare prestigiu.”* (Brezeanu, 1998, 27)

Extinderea în spațiu a viziunii noastre istorice este de-a dreptul salvatoare pentru problema ce urmărim, respectiv a procesului de formare a poporului român în istoria bizantină, întrucât acest proces de formare nu s-a desfășurat numai în perioade istorice ci și în spații geografice.

Vechiul Imperiu Roman de Răsărit, de la apariția și până la grecizarea lui a jucat un rol important în etnogeneza românească. În primul rând după retragerea aureliană, când spațiul dacic a fost străbătut de popoarele barbare, populația daco-romană a suportat la rândul-i un proces de barbarizare care a pus în pericol latinitatea autohtonilor. În aceste noi condiții,

din sudul Dunării au pătruns masiv vorbitori de limbă latină, creștini. Aceștia nu erau dispuși să suporte persecuții, atâta timp cât cei din nordul Dunării erau liberi. În acest context, între nordul și sudul Dunării populația a păstrat legături trainice. Putem afirma fără să greșim că se produce o nouă romanizare, iar creștinismul pătrunde adânc în obștile sătești, așa cum s-a întâmplat la Biertan, unde a fost descoperit celebrul donarium cu nu mai puțin celebra inscripție „Ego Zenovius votum posui”. Este limpede că acest Zenovie este din sudul Dunării, iar inscripția este latină (suntem în secolul IV d. Hr.). Deci creștinismul românesc s-a născut în aceste obștii odată cu poporul român. Ion Aurel Pop, analizând acest fenomen merge mai departe, descoperind structuri sociale noi, cele ale evului mediu (Aurel Pop, 1997).

Din cele de mai sus se poate trage o concluzie fermă; latinitatea nord-dunăreană a fost dată pe calea creștinismului.

Dacă ne-am limita la date cronologice, am avea de consemnat doar contacte ce au avut loc în anumite date, între imperiu și formațiunile noastre statale, cât timp dacă luăm în considerare spațiul geografic al istoriei bizantine, constatăm că luăm cunoștință nemijlocit de procesul de formare a poporului român.

Fiindcă Gheorghe I. Brătianu a relevat viziunea geografică, ne oprim asupra unui text ce-i aparține, fiind deplin edificator, în acest sens: „*De altfel, fără a mai aminti de izvoarele bizantine cunoscute [...] sau, care pomenesc în secolul al XI-lea și al XII-lea, obârșia dinspre miază-noapte a vlahilor, mă voi mărgini să amintesc aici, în ce privește românii din Balcani, două texte medievale, din care cel puțin al doilea nu a fost încă folosit de istoricii noștri. Cel dintâi e cunoscuta descriere a dominicanului francez de la 1308, care ne arată (între Machidonia Achaia și*

Tesalia) poporul foarte numeros **Blazi**, care a părăsit pășunile romanilor din Ungaria, după năvălirea maghiarilor.

Al doilea este **Libellus de Notitia Orbis** al altui dominican, arhiepiscopul Ioan de Sultanich, în Persia, trimis în apus de Timur Lenk, învingătorul lui Baiazid, în 1402. În peninsula Balcanică, în afară de sârbi el nu cunoștea în Macedonia decât pe **Vulgari**, care încă sunt coborătorii coloniștilor romani și își trag numele din limba vulgară romană. Ei se laudă a fi romani și arată prin limba ce o vorbesc a fi ca și romanii.” (Brătianu, 1940, 29-30)

Constatăm că istoria bizantină ne aduce surprize plăcute. Cunoaștem rivalitatea dintre istoria maghiară și cea română, dat fiind că suntem considerați, de unguri, ca năvălitori peste ei, în propria lor țară strămoșească. Istoria bizantină ne descoperă că ei au venit peste români în plin proces de formare, silindu-i la deplasarea spre sud, în teritorii aparținând Imperiului Bizantin.

Din partea lui Gheorghe Brătianu mai reținem două referințe ale cronicarilor bizantini, contribuind la clarificarea procesului de formare a poporului și a limbii române. Prima parte, cea mai autentică privind exclamația: „*Torna, torna, fratre*”, redată în următorii termeni: „În veacul al VI-lea apare o limbă izvorâtă din cea latină și ferită până atunci de influența slavă. Regiunea în care era vorbită s-a dovedit a fi mai întinsă decât aceea ale cărei limite le determina odinioară Jerecek. Într-adevăr, în 587, cronicarii bizantini amintesc că trupele generalilor Martin și Commentiolus, care luptau contra avarilor, în trecătorile Munților Bulgariei orientale, s-au risipit în puterea nopții, în urma unei panici provocate de strigătul de retorna sau **torna fratre**, scos de un soldat care văzuse alunecând sarcina unui animal de povară. S-a discutat mult în privința acestor cuvinte, în care s-a văzut mult timp un termen de comandă latină,

*întrebuințat încă în armatele bizantine, dar expresia **frater** sau **fratre** este prea familiară, iar textele menționează în mod expres că aceste cuvinte aparțineau limbii țării, ceea ce ar trebui să nu lase nici o îndoială asupra acestui subiect.*

În 545, Doroscopius amintește înșelătoria unui oarecare Ant transdunărean, deci a unui Ilan sau slav din Moldova de astăzi, care putea fi luat drept un general bizantin, pentru că vorbea în mod curent latina, astfel cum o putuse învăța în aceste ținuturi.”

O a doua referință a cronicilor bizantine: „*În timpul expediției întreprinse de generalul bizantin Priscus în anul 601, împotriva avarilor, dincoace de Dunăre, se vorbește de un număr oarecare de prizonieri luați de trupele imperiale, din care 3.000 avari, 3.200 gepizi și 2.000 barbari. Acești «barbari», fără alt calificativ deosebit de gepizi, de avari, de slavi, erau daco-români, pe care un cronicar bizantin nu putea să-i numească «romani» deoarece acest nume era rezervat romeilor, adică bizantinilor însiși.*” (Brătianu, 1940, 52-53, 66-67)

Constatăm cu satisfacție că Imperiul Bizantin, de la începuturile sale, a venit în sprijin populației daco-romane, rămasă pradă vitregiilor istorice, după retragerea autorității romane, sub împăratul Aurelian. Istoricii noștri, Constantin și Dinu C. Giurescu, menționează că inițiatorul însuși al Imperiului a deschis această acțiune, după cum urmează: „*Sub Constantin cel Mare, luptele reîncep. În anul 332, acest împărat trimite sub comanda fiului său, Constantin al II-lea, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea la Celei, pe un pod de piatră și lemn, a cărui construcție se isprăvise cu patru ani mai înainte, pe țărmul stâng, și atacă pe goți. Aceștia, după spusa unui cronicar, erau foarte puternici și foarte curajoși. Romanii ies totuși învingători. În urma acestei biruințe, Câmpia Munteană*

până în dreptul **Brazdei lui Novac**, care e un val roman ridicat acum, trece iarăși sub directă stăpânire romană. Și mai înainte, între Aurelian și Constantin existaseră unele puncte întărite pe țărmul stâng al Dunării, la Dierna, Drobeta, (județul Mehedinți), Bistreș, (județul Dolj) și Celei(județul Olt). Acuma ele se înmulțesc - precum cel de la Daphne, în regiunea gurii Argeșului provenit de pe vremea lui Valens. Tot Constantin cel Mare restaurează și orașul Trophaeum Traiani, ruinat din cauza năvălirilor; s-a păstrat inscripția de mulțumire pe care locuitorii recunoscători i-au dedicat-o.” (Giurescu, 1975, 163-164)

Un scriitor vechi, Julianus, compară pe Constantin cel Mare cu Traian. Dacă l-am recunoaște astăzi pe deplin pe Constantin cel Mare, un al doilea Traian și un al treilea strămoș, am releva o dată mai mult adevărul istoric că poporul român a trăit permanent, neîntrerupt pe teritoriul Daciei strămoșești. În acest caz, putem adăuga că istoria Bizanțului nu numai că ne aduce dovezi noi despre formarea poporului și a limbii române, ci și că este o latură a istoriei noastre naționale, fiind parte integrantă din ea. Așadar, urmărind istoria Bizanțului, luăm cunoștință de propria noastră istorie.

După cum bine știm, caracterul nostru etnic, autentic daco-roman, a suportat o dominație și o influență semnificativă din partea slavilor, ce ne amenințau existența. Salvarea noastră națională a venit în bună măsură, din partea Imperiului Bizantin, după cum arată istoricii Constantin și Dinu C. Giurăscu în textul următor: „*Împotriva slavilor, împărații bizantini au făcut mai multe expediții, dintre care unele chiar în stânga Dunării. În vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate căpetenia slavilor, Radogost, și ia prizonier pe un alt șef slav, anume Musokios, vecin cu*

Radogost. A doua zi, un ofițer al lui Priscus trece peste râul Iliva - pare-se Ialomița de astăzi - și urmărește pe slavi până la pădurile și mlaștinile în care se ascuseseră.

În anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului, pe atunci viteazul Mauricius (582-602), se luptă cu neamurile slave în regiunea râului Asemuo (azi Osuma). În această campanie a căzut principele slav Pirogost... O a treia expediție fericită are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei, în fața orașului Viminacium.” (Giurescu, 1975, 178).

Istoria luptelor bizantinilor contra slavilor a continuat secole și, prin victoriile obținute, a fost salvat destinul istoric al poporului român.

Prin toate aceste relevări documentare, suntem deplin convinși că procesul de formare al poporului român și al limbii române este strâns legat de evoluția Imperiului Bizantin, astfel încât istoria bizantină rămâne izvor și temei de cunoaștere a propriei noastre istorii naționale, sub toate aspectele sale.

ISTORICUL CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIE

Istoricul acestor cercetări are o evoluție foarte interesantă, datorită condițiilor în care s-a desfășurat. Normal ar fi fost ca opere de importanță majoră să fi fost realizate din primele secole ale istoriei Bizanțului și a imperiului său. Lipsa acestor opere are o explicație.

Istoria Bizanțului, în primele sale secole, se contopește cu istoria apariției creștinismului, a propovăduirii sale, a persecuțiilor împotriva lui, apoi recunoașterea lui prin Edictul de la Milano, din anul 313, culminând cu sfintele sinoade, prin care s-au statornicit marile adevăruri de credință, respectiv dogmele Creștinismului.

Am putea spune că primul mileniu în sfera Bizanțului a fost al statornicirii credinței creștine și a organizării bisericilor cuvenite lui. Aceste acțiuni au fost atât de numeroase și intense, încât nu au lăsat loc preocupărilor de cercetare istorică asupra lor. Sinoadele al II-lea, al V-lea și al VI-lea s-au ținut la Constantinopol, iar celelalte în perioada 325 (Niceea) și 787, când a avut loc ultimul, al șaptelea, tot la Niceea, au fost patronate tot de Imperiul Bizantin, încât el a acumulat o cantitate enormă de documente. Cercetarea lui și istoricul întregii perioade au întârziat.

„Premisele genezei Bizantinisticii au fost plasate de specialiști în Italia sec al XV-lea, zonă, care a menținut

consecvent contacte mai intime cu bizantinii decât alte regiuni. Manuil Chrysolaros (Guarino Veronese se deplasase la Constantinopol să învețe grecește cu acesta), Ioan Argyropoulos, Dimitrie Chalkokondyles, Constantin Laskaris, Bessorione , grec din Trapezunt, ce-au călătorit în Apus, unii stabilindu-se acolo, au inițiat studii filosofice și literare eline îndeosebi în Peninsula Italică”. (Munteanu, 1999, 34)

Primele cercetări asupra acestui trecut glorios se consemnează ca aparținând bizantinilor refugiați în Italia, care au fost în același timp și reprezentanți ai Renașterii și ai Umanismului. Cantitatea documentelor rămase este realmente enormă, dovadă așa-numitele „Corpusuri” de extinderi cu totul neobișnuite. Drept exemplu: „Corpusul de la Paris” realizat în perioada 1645-1711 conține 34 volume, „Corpusul de la Veneția” (1828-1738) tot 34 vo-lume, „Corpusul de la Bonn” (1828-1878), 50 volume.

Pentru începuturile cercetărilor de Bizantinologie, de importanță deosebită sunt apreciate contribuțiile lui Du Cange, care a alcătuit „Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis”, apărut la Lyon în 1688 și reeditat la Graz în 1958.

Un istoric englez prestigios a fost J.D. Bury, cu trei lucrări fundamentale și numeroase studii concepute obiectiv, opera lui reprezentând un document revelator asupra importanței Imperiului Bizantin.

Reprezentant remarcabil din categoria istoricilor francezi rămâne Charles Diehl cu numeroase volume și studii de mare importanță, cu contribuții valoroase privind latura spirituală a Bizanțului. În limba română avem traduse: „Figuri bizantine”, în care sunt prezentate nu numai „figuri” ci și probleme de cea mai mare importanță pentru istoria Bizanțului.

Louis Brehier, celebru și ca istoric al filosofiei, a realizat istoria politică a Bizanțului în trei volume (1947-1950) în colecția „Evolution de l’humanite”, recunoscută ca operă fundamentală în Bizantinologie.

În Germania, unul din fondatorii școlii naționale de Bizantinologie, este considerat Karl Krumbacher (1854-1909) profesor la München și întemeietor al revistei „Byzantinische Zeitschrift” în anul 1892. Cu ajutorul lui Nicolae Iorga ne edificăm asupra numeroaselor preocupări și cercetări de Bizantinologie, ale savantului german prin următorul text: *„Cred că trebuie să menționez că unele din lucrările care au deschis calea au pus problema și au sintetizat rezultatele obținute de mai multe școli naționale de cercetare. Relativ la literatură, a fost de mult uitat eseul unui Giovanni Girolamo Gradenigo - Ragionamento storico-critico interno alla letteratura greco-italiano (Bresscia, 1759). Mai este o lucrare mult mai târzie a unui savant, întotdeauna bine informat, Nicolai - Literatur der byzantinischen Periode, 1878. O a doua ediție a ‘Istoriei lui Krumbacher’ ar fi în pregătire; oricum așa cum se află, aduce totuși imense servicii. Un rezumat italian a fost dat de G. Montelatici, care i-a mai alăturat și perioada dinainte de Iustinian, începând din anul 324, K. Dietrich punând laolaltă producțiile bizantină și cea a neogrecilor, sau mai degrabă înglobând literatura bizantină în dezvoltarea grecismului medieval și modern, a dat încă din 1902 câteva capitole despre scrierile din acea epocă. Dar rar vor putea fi aflate la alții caracterizările pline de adâncime pe care le-a dat Monseniorul Pierre Battifol în «La litterature grecque». O lucrare în limba greacă a lui Boutierides urmează vechea metodă, în vreme ce aceea a lui Cristos Komzanis are un caracter de popularizare. O lucrare franceză foarte bogată în*

amănunte a lui Tubens Duval, o lucrare germană a lui Anton Baumstark și una rusească dau amănunte despre literatura siriană, care în ciuda deosebirii de limbă trebuie considerată ca o parte inseparabilă a producției spirituale bizantine.” (Iorga, 1974, 13-14)

Constatăm cu multă ușurință din cele redate de Nicolae Iorga că „istoricul cercetărilor bizantinologice” întrunește, ca nici o altă tematică a istoriei universale a cercetărilor, specialiști ai tuturor culturilor europene din Apus, cât și din Răsărit. Faptul este inexplicabil. Tematica cercetării o constituie Imperiul Bizantin care tocmai când istoria sa a început să devină obiect de cercetare, s-a prăbușit.

Materialele rămase după el au fost enorme, dar pe otomanii cuceritori nu i-a interesat. Norocul a fost că imperiul devenit nesigur cu cel puțin un secol înaintea căderii Constantinopolului, a determinat pe mulți cărturari să se refugieze în Apus, mai ales în Italia. Ei au dus cu ei valoroase materiale documentare, plus propriile lor trăiri, dar n-au avut condiții de a le valorifica. Italia însăși era divizată și mai avea și teritorii vasale Franței și Austriei.

Așa se explică latura negativă a întârzierii cercetărilor bizantinologice, dar și latura pozitivă, căci toate țările Apusului au reușit să ajungă în posesia unor materiale, realizând acele Corpusuri.

Faptul că toate statele occidentale s-au angajat în cercetări bizantinologice a favorizat cooperarea strânsă dintre istorici, cu care ocazie **ele au realizat prima cooperare de cercetare istorică cu caracter internațional, extinsă și armonizată.**

Interesant și de netrecut cu vederea este faptul că, după ce Du Cange a realizat editarea unei reviste de Bizantinologie, exemplul lui a fost preluat de aproape toate statele europene:

Anglia, Italia, Germania, Cehoslovacia și URSS. De prestigiu deosebit se bucura revista „Bizantin” de la Bruxelles sub direcția lui A. Gregoire. Dat fiind că a obținut și colaborări din alte țări, revista se bucură de cel mai înalt prestigiu.

Normal că nici Grecia n-a rămas indiferentă față de interesul pentru Bizanț, cât timp toate realizările sale sunt considerate făcând parte din cultura elenă. Drept consecință, în 1924, la Atena s-au inaugurat „Analele societății de studii bizantine” ce se mențin și în prezent. O acțiune asemănătoare acestor anale o reprezintă revista de la Praga, „Bizantislavica”, care s-a menținut în toată perioada statului cehoslovac.

Dintre specialiștii greci am putea aminti pe: K. Paparrigopoulos, K. Sathas, A. Andreades, I. Karagiannopol, D. Zakythnos, M. Chatzidakis.

Statul slavon, cel mai puternic, respectiv Rusia până la Revoluția comunistă, a susținut, cercetările bizantinologice cât timp înregistrarea lor s-a făcut sub patronajul Bizanțului. Ca istoric prestigios s-a remarcat T. Vasiliev, autor de mare autoritate a Istoriei Imperiului Bizantin, tradus în limbile occidentale.

Deși SUA nu a avut nici o contingentă cu Imperiul Bizantin au susținut totuși înființarea unui centru de cercetări care a editat un gen de anale, sub denumirea de „Dumberton Oaks Papers”. Faptul cel mai interesant este că cercetările bizantinologice au continuat în Rusia sovietică, deși ateismul a fost acolo în floare, iar Ortodoxia de natură bizantină a fost crunt persecutată. Comuniștii s-au arătat însă deosebit de interesați de organizarea Imperiului Bizantin, pentru latura juridică și pentru cea agrară. Dându-și seama că Uniunea lor Sovietică era un imperiu plurinațional, asemenea fostului Imperiu Bizantin. Or, din punct de vedere agrar, pe sovietici i-a interesat foarte tare

organizarea agrară bizantină, contând că ar putea găsi în comunitățile colective creștine date ce le-ar putea inspira nota lor de organizare colectivă a țăranilor.

Cercetările bizantinologice au continuat însă și după „soluționarea” problemei de organizare a noii agriculturi, cercetările rusești fiind continuate astfel de cele sovietice. În aceste cercetări s-a impus istoricul Levcenca prin opera sa capitală „Historia Bizanti”, adică tot o istorie a Imperiului Bizantin, de o așa valoare științifică, încât s-a tradus și în principalele limbi occidentale.

Caracterul și importanța de ordin internațional al Bizantinologiei se confirmă și prin cele 12 congrese internaționale consacrate istoriei Imperiului Bizantin, inaugurate prin cel de la București, din anul 1924. Celelalte s-au desfășurat și în alte capitale ale Europei și, în mod excepțional, unul a fost organizat în Constantinopol, fostă capitală a imperiului.

Cu toată considerația binemeritată de Imperiul Bizantin, nu putem pierde din vedere și unele contestări, pe care istoricul Emilian Popescu ni le redă în următorii termeni: *„Voltaire (1694-1778) spunea că istoria bizantină nu este decât o adunare de fapte reprobabile, de declamări și miracole. Aprecieri asemănătoare are filosoful german Hegel (1770-1831). Desigur, toate aceste aprecieri se datorau faptului că nu se studiaseră aprofundat istoria bizantină, ea fiind privită mai mult din exterior, în momentele sale anecdotice și de decădere. Nici una din aprecierile de mai sus nu veneau de la un specialist în istoria bizantină.*

Așa se explică faptul că aprecieri negative asupra istoriei se întâlnesc și la alți învățați, dar specialiști în altceva, mai cu seamă în istoria romană. Între aceștia se numără Charles Lebeau («Histoire du Bas empire», 27 volume, Paris, 1757-

1784) și Eduard Gibbon («*The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire*», 6 volume, London, 1776-1788). Ei considerau istoria bizantină faza de decădere a Imperiului Roman. După Gibbon, ceea ce ar fi dus la decăderea Imperiului Roman a fost Creștinismul. Bizanțul ar fi perioada din istorie în care ar fi triumfat «barbaria și religia». Considerațiile acestea, exprimate de învățați de mare prestigiu la vremea lor, au avut ecou nu numai în lumea savantă, dar și în cea politică.” (Popescu, 1996, 9)

Deși această opinie defavorabilă s-a extins, nu înseamnă că ea poate fi acceptată fără îndoială. O contracarare a acestei opinii o constituie chiar contribuțiile altor bizantinologi, tot englezi. Din rândul acestora fac parte celebrul J.D. Bury (1861-1927) care și-a consacrat viața studiilor bizantine, cu încredere și admirație față de rolul major al Imperiului Bizantin în istoria universală. El este și fondatorul colecției de documente bizantine „Byzantine Texts”, care stau la dispoziția cercetărilor contemporane pentru noi lucrări de bizantinologie. Desigur că, pe lângă aceste texte mai explorate există încă alte multe documente neexplorate, care continuă să alimenteze revistele de specialitate de pe întreg globul, menite desăvârșirii istoriei Imperiului Bizantin.

Este pe deplin evident că „Istoricul cercetărilor de bizantinologie” nu s-a încheiat, el își continuă firul menirii lui de redare a unei imagini cât mai complete și mai corecte a ceea ce a reprezentat Bizanțul, studiile asupra lui fiind actuale și de interes general.

Această situație certifică, o dată mai mult, că Imperiul Bizantin reprezintă un tezaur spiritual dintre cele mai bogate și mai valoroase din istoria umanității.

ȘCOLILE NAȚIONALE DE BIZANTINOLOGIE

Evident că doar cunoștință de prezentul titlu, ne dăm seama că suntem în continuarea celui anterior, fiind tot în sfera istoricului cercetărilor bizantinologice. Dar aceasta nu înseamnă că procedăm la o simplă continuare a acestui istoric, întrucât vom realiza o adâncire a lui.

Să ținem cont de faptul că Bizantinologia are în obiectiv una din cele mai vaste tematici, ca de asemenea cel mai complex și mai diversificat material documentar de cercetat. Imperii și civilizații milenare au mai existat, unele din ele încă puțin cunoscute, dată fiind sărăcia de relicve și documente, dar un imperiu cu o civilizație atât de originală, de bogată și de influentă spiritual asupra epocii sale nu se mai întâlnește în istorie.

Luând în considerare această stare de fapt și recunoscând-o pe deplin, ne dăm seama de necesitatea școlilor naționale în cercetările bizantinologice.

Interesant este că atare școli există, dar ele n-au fost proclamate de realizatorii lor. Adică, nici unul din valoroșii cercetători nu și-au propus și nici n-au pretins că pregătesc sau inițiază o școală națională. Luând însă, în continuare, angajarea și cooperarea lor, ușor ne dăm seama că ei au generat o școală națională. Drept dovadă din partea originalului nostru istoric Nicolae Iorga avem următoarea consemnare: „*Orice expunere amănunțită a împrejurărilor din Bizanț până în secolul al VIII-*

lea va trebui să fie certificată cu grijă după istoria Imperiului Roman târziu (History of the Later Roman Empire) de o neegalabilă ascuțime critică a lui J.D. Bury. Și notele sale de Istoria lui Cibban merită să fie consultate cu atenție. Frumoasa prezentare a lui Charles Diehl nu va putea fi niciodată înlocuită. Istoria imperiului publicată de T. Vasiliev mai întâi în limba rusă (1917), apoi în cea engleză și, în sfârșit, cu ușoare modificări, în cea franceză, dă o selecție abilă în domeniul faptelor, pe lângă o discuție a unor alte puncte de vedere decât cele ale autorului lucrării de față. Intuițiile au preocupat mai ales pe N.H. Baynes în a sa Istorie a Imperiului Bizantin, a cărei prezentare discretă se sprijină pe lucrări personale mai adâncite și aduce, deci, în toate domeniile, concepții originale.” (Iorga, 1974, 9)

O inițiere în subiect este înlesnită de capitolele bine închegate ale lucrării lui C.W.C. Oman: „Byzantine Empire” (Londra, 1896, ediția a 6-a, 1922), de „Istoria bizantină” a lui Frederick Harrison („Byzantine History of the Early Middle Ages”, Londra, 1900), de bogata complexitate, bine ilustrată, a lui Edward Ford („Byzantine Empire”, Londra, 1911), de cartea lui F.W. Bussell, intitulată „Roman Empire”.

Din acest text constatăm gruparea și cooperarea cercetărilor de aceeași naționalitate engleză, lăsând impresia că se iau la întrecere în a cuprinde cât mai multe date și aspecte din viața socială a unei epoci. În consecință, putem aprecia drept primă caracteristică a Școlii engleze de cercetare **acumularea masivă de date**.

Fiindcă Nicolae Iorga este cel mai ilustru și mai cuprinzător bibliograf al istoriei universale, tot din partea lui mai reținem: „*trebuie semnalată și înfățișarea de către Robert Byron, pentru publicul englez, a unui «desultory survey»*», pentru a folosi

singurul termen putând caracteriza o lucrare de un capriciu atât de fermecător, unit adesea unei intuiții care, la douăzeci de ani, oferă titluri ca: «îmaginea istorică, anatomia»...etc. După marea lucrare a lui Charles Diehl, acest subiect a fost reluat de W. Cordou Holmes.

Prin cele două lucrări ale lui St. Runciman, despre Roman Lekapenos și despre Imperiul bulgar, se poate răzbate mai bine în tot haosul elementelor din secolul al X-lea. În două rânduri s-a încercat în Anglia schițarea, din nou, a fizionomiei interesante a Annei Comnena. O carte bună este consacrată restauratorului Imperiului, Mihail Paleologul. Raporturile dintre acest Imperiu de al doilea și turci au fost lămurite de o serie de studii critice recente, ca acelea ale lui M. Silbuschmidt. Tot ce s-a făcut pentru istoria turcilor otomani, de la contribuția noastră «Geschichte des osmanischen Reiches» până la lucrarea atât de serioasă a lui A. Gibbon, slujește și la istoria 'regatului național' al Paleologilor." (Iorga, 1974, 12-13)

Din aceste date informative deducem o a doua caracteristică a școlii naționale engleze: **lupta pentru certitudini**, căutând înlăturarea tuturor aspectelor confuze sau insuficient cercetate. Aceste caracteristici nu sunt monopolizate de cercetătorii englezi, mai mult sau mai puțin aparținând tuturor școlilor naționale, dar deocamdată le recunoaștem celei engleze, în baza datelor pe care ni le-a oferit ea.

Fără a avea în uz sintagma de „școală națională”, ci doar prin consemnarea unor state naționale unde s-au efectuat cercetări, bizantinologul nostru, Emilian Popescu, ne oferă datele necesare conturării unor astfel de școli naționale precum cele din Germania, Franța și Rusia.

Profilul școlii naționale germane rezultă din următoarele date: „În Germania se disting, prin lucrări de **editare critică** a

textelor bizantine cu caracter literar, istoric sau juridic, Tafel cu Theodosius Melitenos 1859...

*Pentru a ușura citirea și **studierea manuscriselor grecești**, W. Gardthausen a realizat lucrarea nedepășită până azi, «Griechische Paleographie» Leipzig 1879, ...Philipp Fallmerayer (1790-1861) publică «Geschichte des Kaisertums Trapezunt», München 1831... Cercetările de bizantinologie în Germania secolului al XIX-lea culminează cu acelea ale lui Karl Krumbacher (1854-1909), considerat, pe drept cuvânt, **părintele Bizantinologiei moderne**. Krumbacher este primul care a făcut din Bizantinologie un obiect de studiu la universitate, în sensul pe care-l are astăzi... Opera sa capitală este **Istoria literaturii bizantine**. O a doua mare realizare a lui Krumbacher este crearea primei reviste de Bizantinologie, în 1892...Până azi, această revistă rămâne cel mai reputat periodic de Bizantinologie... Numeroșii săi elevi vor continua activitatea maestrului, nu numai în Germania, dar și în alte țări.” (Popescu, 1996, 10-11)*

Luând în considerare toată contribuția cercetărilor bizantinologice de pe teritoriul Germaniei, de către fiii săi, putem admite că există o școală națională germană, iar drept virtuți fundamentale ale realizărilor sale pot fi acceptate: **temeinicia și universalitatea**. Ne putem permite aceste laude, căci ele corespund psihologiei și virtualității poporului german, dovedit de înaltă factură atât în gândirea filosofică, cât și în activitatea practică.

În mod asemănător, beneficiem de un text ce ne îngăduie aprecierea că **există și o școală națională franceză de bizantinologie**: „În Franța secolului al XIX-lea, cercetările în domeniul Bizantinologiei continuă atât în ce privește publicarea de texte și monumente arheologice, cât și în acela al lucrărilor

*de sinteză și al monografiilor. O mare importanță pentru istoria bizantină, sub toate aspectele, are editarea de către J.P. Migne a celor 161 volume din **Patrologia Graeca**, în care sunt cuprinse izvoare originale însoțite de traduceri în limba latină... Un loc aparte îl ocupă A. Rambaud (1842-1905), care ne-a lăsat o frumoasă monografie asupra secolului al X-lea...*

Dar adevăratul fondator al Bizantinologiei moderne în Franța a fost Charles Diehl (1859-1944). Diehl a avut nu numai un dar deosebit de cercetare, dar și posibilitatea de redare într-o formă plăcută și accesibilă unui mare public, a rezultatelor muncii sale... Profesor la Sorbona, el a introdus Bizantinologia ca obiect de studiu la universitate și a format aici numeroși elevi. Opera sa științifică este vastă și valoroasă.” (Popescu, 1996, 11-12)

Or, dacă luăm în considerare toate contribuțiile Franței, ne convingem că există o școală națională franceză de Bizantinologie, ce are drept virtuți specifice **notorietatea**, realizând opere în formele cele mai accesibile și plăcute marelui public, și **didacticismul**, adică consacrarea Bizantinologiei ca materie de învățământ, relevându-i atât valoarea informativă, cât și cea educativă. Nu e ceva deosebit din partea francezilor, întrucât spiritualitatea lor are în conținutul său cele două virtuți, prin care a cucerit o poziție glorioasă în istoria omenirii.

De la statele reprezentative ale Occidentului trecem apoi și în zona Răsăritului, unde se cuvine a lua în considerație Rusia, atât pentru mărimea ei geografică, cât și pentru rolul său istoric.

Drept text edificator, îl avem pe următorul: „În Rusia țaristă, preocupările pentru bizantinologie au început în strânsă legătură cu cercetarea istoriei rusești, a istoriei bisericii naționale și a unor probleme ideologice...”

Adevăratul întemeietor al Bizantinologiei în Rusia a fost V.G. Vasilevski (1838-1899). După studii serioase în Germania, el a devenit profesor de Istoria evului Mediu la Universitatea din Petersburg...El este fondatorul revistei «Vizantiinki Vremeni», care va contribui la progresul studiilor bizantine în Rusia... N.P. Kondakov (1844-1925) contează ca întemeietor al arheologiei și istoriei bizantine... F.I. Uspenski (1854-1928) a devenit conducătorul Institutului rus de arheologie din Constantinopol. El a descoperit numeroase manuscrise bizantine în mănăstirile de la Muntele Athos, Metheora, și din alte părți, pe care le-a publicat sau, uneori, numai le-a adus în Rusia... El a publicat o istorie a Imperiului Bizantin și a editat un periodic de Bizantinologie.” (Popescu, 1996, 13)

Din cele relatate, putem deduce o caracteristică specifică și școlii rusești de Bizantinologie, respectiv pluridisciplinaritatea, constând în faptul că, cei consacrați specialității, pe lângă scrieri pur istorice, au mai adăugat cercetări arheologice și au întreprins acțiuni muzeografice. Evident că noile ramuri ale istoriei s-au dovedit și rămân ca accesorii importante ale Bizantinologiei.

Dacă ne-am limitat în prezentarea școlilor naționale, la marile popoare, aceasta nu înseamnă că popoarele mici n-au realizat acest gen de școli. Din această categorie fac parte Grecia, Bulgaria și Iugoslavia, a căror terenuri și populații au făcut parte din sfera Imperiului Bizantin. Dar, mai mult decât atât, istoria lor face parte din istoria Bizanțului, încât toate cercetările lor istorice cuprind inevitabil și date bizantine, pe lângă cele naționale.

Interesant și normal este ca și Cehoslovacia, ca și România, care n-au făcut parte din Imperiul Bizantin, să fi realizat școli naționale de cercetări bizantinologice, fiindcă și evoluția lor

istorică a fost influențată de luminoasa istorie a Bizanțului. Iar noi, românii, am făcut-o.

Și dacă nu e cazul să ne oprim asupra școlilor naționale ale altor țări mici sau mai mari, de la sine înțeles că ne vom ocupa cu precădere de școala noastră națională de Bizantinologie.

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DE BIZANTINOLOGIE. REPREZENTANȚI. REALIZĂRI DE SEAMĂ

Imperiul Bizantin a reușit o epocă de glorie, în care a jucat un rol de primă importanță în istoria Europei și inclusiv a țării noastre. Realizând un gen și un nivel superior de civilizație, influența lui a fost inevitabilă și, în același timp, benefică în mod deosebit asupra sud-estului european, zonă în care se situează și țara noastră.

Astfel, istoria noastră medievală a fost strâns legată și intens influențată de istoria medievală a Bizanțului, impunându-se de la sine angajarea istoricilor noștri cu cercetări privind istoria Bizanțului. Și cum numărul cercetătorilor a fost remarcabil și studiile lor de înaltă calitate, putem afirma cu tărie că s-a realizat o școală românească de Bizantinologie.

O prezentare schematică, și în același timp integrală a acestei școli, o avem realizată de către bizantinologul nostru, Emilian Popescu, în următorii termeni: *„În România, Bizantinologia este strâns legată de progresele pe care le-a făcut istoriografia națională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă către sfârșitul lui și în primele decenii ale secolului XX. În acea perioadă au acționat savanți de renume, ca Bogdan Petriceicu-Hașdeu, Ioan Bogdan, Al.D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga și V. Pârvan. Fiecare, în domeniul său de activitate, și-a dat seama de importanța pe care o au izvoarele bizantine pentru istoria națională a sud-estului*

europăean, și a încercat să le scoată la lumină, să le releve importanța. Țara noastră era depozitara unui număr mare de documente bizantine ori bizantino-slave, și acestea au fost publicate și utilizate în lucrările lor. Pe de altă parte, mulți din istoricii menționați mai sus au studiat în Apus, mai ales în Franța și Germania, și au luat cunoștință de progresele făcute în aceste țări de cercetările bizantinologice. De aceea, nu este de mirare faptul că, destul de devreme, și la noi ia ființă, în Universitatea din București (1949), o catedră de Bizantinologie, pe care o ocupă un ilustru elev al lui Karl Krumbacher, anume Constantin Litzica (1873-1921).” (Popescu, 1996, 17)

Este normal ca, așa cum am putut determina virtuți deosebite școlilor universale de Bizantinologie, tot așa să ne străduim a edifica și virtuți școlilor noastre naționale.

Luând în considerare pe ultimul nostru bizantinolog citat, Constantin Litzica, avem de reținut năzuința și realizarea operelor bizantinologice la nivelul contribuțiilor occidentale. El este autorul **Catalogului manuscriptelor** de la Biblioteca Academiei Române, temei documentar pentru cercetătorii noștri, spre a se putea realiza și afirma la nivelul științific al celorlalte universități din lume, nivel la care și-a organizat și propria catedră de Bizantinologie.

În mod asemănător, se cuvine a lua în considerare pe ceilalți savanți menționați, întrucât fiecare a imprimat cercetărilor bizantinologice, specificul observațiilor sale.

Astfel, Constantin Petriceicu Hașdeu a transmis școlii caracterul enciclopedic al creațiilor sale, ceea ce înseamnă referințe la scrieri istorice în celelalte științe, printre care, la el, filologia era pe primul plan.

De la Ioan Bogdan, ca și de la Dimitrie Onciul, s-a reținut **interesul național**, adică tot ceea ce se realizează istoriografic

în spirit exigent documentar, să poată sluji cunoașterii și soluționării problemelor și intereselor noastre naționale. Drept consecință, tot ceea ce se tratează din istoria Bizanțului să cuprindă date pentru o mai temeinică cunoaștere a istoriei noastre naționale.

Concepția lui Al.D. Xenopol nu este bine cunoscută. El face istoria, dar și filozofia istoriei, încât realizează o adâncire a cunoștințelor istorice, ceea ce caracterizează opera sa, ca și a celor ce i-au urmat exemplul și cu cercetările bizantinologice.

Din partea lui Vasile Pârvan s-a reținut ceea ce-l caracterizează, **patriotismul** luminat la un înalt nivel. Contribuțiile sale, ca și a celor din Școala noastră bizantinologică, sunt pătrunse de o înaltă conștiință națională.

În ceea ce privește participarea lui Nicolae Iorga, nu-l mai prezint asemenea celorlalți, ci îi acord dreptul de a se prezenta singur, redându-i următorul text adecvat problemei: „*În fiecare concepție de sinteză se află un element individual care doar arareori cade în desuetudine. Acesta este motivul pentru care mi-am reluat lucrarea apărută odinioară doar în versiunea engleză și am refăcut-o în mare parte, adăugându-i cel puțin tot atâtea lucruri noi.*

Considerând însă după felul meu actual de a concepe prezentarea istorică, așa cum apare în «Essai de Synthese» - orice parte a istoriei ca o dezvoltare a istoriei omenirii unitare, diferitele domenii ale sale având a fi confundate în unitatea dominantă care corespunde regulilor organice, oricare ar fi ea, am integrat arta și literatura în acest ansamblu care trebuia în mod necesar să le conțină. Faptele nu au decât o valoare semnificativă în loc de a exista prin sine și de a pretinde, într-o expunere de caracter general, la dreptul de a fi înscrise fiecare pentru sine. Cercetătorul nu este obligat să spună tot ce știe, să

reverse tot conținutul notelor luate de el. Cronologia îndrumează și amintește, în loc să domine doar prin limitele sale rigide. În mersul înainte al istoriei, evenimentele se înscriu acolo unde determină sau simbolizează mișcarea și numai atunci trebuie urmărite până la originea lor, pentru a le caracteriza.” (Iorga, 1974, 19-20)

Atât din ansamblul operelor sale cu caracter bizantinologic, cât și din propria apreciere privind străduințele și țelurile sale, rezultă un gen nou de istorie, pe care el însuși o va califica drept **istoriologie**.

Pentru el, ca și pentru toți cei de aceeași opinie, **istoriologie înseamnă o istorie în care valoarea și semnificația actelor istorice sunt obiectivul principal în scrierile istorice, și nu datele ce le semnaleză.**

Fiindcă vasta sa contribuție directă în Bizantinologie are acest caracter, și stilul său a fost preluat în mare măsură de numeroși elevi ai săi, putem considera că școala românească de Bizantinologie se completează în virtuțile sale și cu istoriologie.

Acest specific este deplin evident în toată creația sa, și îndeosebi în următoarele opere: „The Bizantine Empire” (London, 1907), „Formes byzantines et realite balcanique” (Bucarest-Paris, 1922), „Etudes bysantines” I, II (București, 1939-1940), „Bizanț după Bizanț” (București, 1972), „Istoria vieții bizantine” (București, 1979), „Sinteza bizantină, conferințe și articole despre civilizația bizantină” (București, 1972).

Un alt mare cercetător al lumii Bizantine a fost și Gheorghe I. Brătianu (1898 - 1953), care a avut contribuții remarcabile în studierea vieții social-economice a lumii bizantine în opere de prestigiu ca: „La Mer Noire: des origines a la conquete ottomane” (München 1969), „Etudes byzantines d’histoire

economique et sociale” (Paris 1938), „Privileges et franchises municipales dans l’Empire byzantin” (Paris- Bucurest, 1936).

Am acordat o atenție deosebită și binemeritată marilor noștri înaintași, atât pentru merituosele lor contribuții, cât și pentru faptul că, prin interpretarea operelor am putut stabili **virtuțile caracteristice ale Școlii românești de Bizantinologie**.

Dar, evident că nu am luat cunoștință cu toate forțele pe care le reprezintă această școală. În continuare, procedăm la o modestă întregire, căci o imagine completă a școlii noastre de Bizantinologie nu o putem avea decât după un curs consacrat exclusiv cercetărilor și realizărilor Institutului Sud-Est European de la București.

Și deocamdată, ne mulțumim cu câteva completări, reținând în mod deosebit titularii catedrelor de Bizantinologie de la catedrele universităților noastre, meritorii pentru faptul că au pregătit și lansat bizantinologi autentici. Atât prin numărul lor remarcabil, cât și prin operele lor valoroase, au constituit o autentică Școală românească de Bizantinologie.

Din cursul de Bizantinologie al dr. Emilian Popescu reținem datele esențiale. Urmașul lui Constantin Litzica la București a fost Demostene Botez (1869-1938), care a devenit titularul catedrei de „Istoria civilizației bizantine”, (pe parcurs fost și director al Seminarului de filologie bizantină).

Titlurile principalelor sale contribuții sunt: „Studii bizantino-române”, „Studii și critice”, „Elenism în România, epoca bizantină și fanariotă” și „Studii istorice greco-române”.

La Universitatea din Iași s-a impus Oreste Tafrali (1876-1937) prin opera de renume mondial publicată la Paris în limba franceză, „Thessolonique en XIV siecle”, „Topographie de Tessalonique”, „Le tresor byzantin et roumain de Putna” și „Monuments bysantins de Curtea de Argeș”.

N.A. Constantinescu, conferențiar la catedra de istorie universală a lui Nicolae Iorga s-a ocupat de viața socială a Bizanțului și de problemele economice. Dovadă titlurile: „Reformes sociales ou réformes fiscales”, „Introduction et l'étude de la question agraire dans l'Empire byzantin”. Susținând drept cursuri universitare „Dregătoriile bizantine”, „Așezămintele politice și sociale în Bizanț și sud-estul Europei” și „Istoria claselor rurale în Bizanț, în textele contemporane”.

La Cluj, titularul catedrei de istoria Bizanțului a fost Nicolae Bănescu (1878-1971), ce a susținut un curs vast de bizantinistică, preocupându-se insistent și de problemele filologiei bizantine. Lucrările principale le-a publicat în limba franceză: „L'ancien etat bulgare et le pays roumains” și „Un problème d'histoire médiévale: création et caractères du second empire bulgare”, prin care și-a câștigat un prestigiu mondial; dovadă următoarea relatare: *„A fost membru al societății de studii bizantine din Atena, a făcut parte din comitetul de conducere al revistei internaționale «Bizantion», este președinte de onoare al Societății române de studii bizantine și vicepreședinte de onoare al Asociației internaționale de studii bizantine. Cea de-a 80-a aniversare a savantului a fost întâmpinată de către admiratorii săi din străinătate printr-un volum omagial publicat în 1958 de «Revue des Etudes Byzantines» din Paris.”*

„Alegerea sa ca vicepreședinte de onoare al Asociației Internaționale de Studii Bizantine cu ocazia celui de-al XII-lea Congres Internațional de Studii Bizantine, ținut la Ohrida în 1961, calitatea de președinte de onoare al acestui Congres, ca și aceluia următor, susținut la Oxford în 1967, îl reimpuneau atenției autorităților din țară: angajate atunci într-o nouă direcție de recuperare a tradiției autohtone și a trecutului poporului

român, orientare care a avea să netezească drumul viitoarei monopolizării a acestui trecut de către propaganda oficială, acestea i-au acordat titlul de profesor emerit în anul 1964, iar câțiva ani mai pe urmă au fost de acord ca prima fasciculă din „Revue des Etudes Sud-Est Europeennes”, tomul VII din anul 1969, să-l omagieze pe savantul ce împlinea venerabila vârstă de 90 de ani”. (Bănescu, 1971, 7)

Un alt prestigios bizantinolog al perioadei interbelice a fost profesorul universitar de la Cernăuți, Vasile Grecu (1935-1972), a cărui activitate o redăm mai pe larg, fiindcă reprezintă genul prototipic al Școlii românești de Bizantinologie, prin lucrări publicate în limbi străine și românești, și cu preocupări ce reprezintă relații și confluente strânse dintre cultura română și cea bizantină.

Reținem astfel că: „*El și-a axat cercetările pe operele istoricilor și cronografilor bizantini și a influenței lor asupra literaturii medievale românești. În felul acesta a adus importante contribuții la literatura istorică bizantină și la cea medievală românească. Menționăm în această privință: «Influența bizantină în literatura română» (Cernăuți 1933), «Ursprung der altrumaenische Chroniken in Deuxième Congrès International des études bysantines» (Belgrad 1927).*

Izvorul principal bizantin pentru cartea de învățătură a diaconului Coresi, în 1581, Omiliile patriarhului Ioan XIV Calecas (1334-1341), București 1939. Opera cea mai durabilă a lui Vasile Grecu rezidă însă în edițiile critice și traducerile operelor unor cronicari bizantini din perioada de sfârșit a Bizanțului. Aceste ediții și-au câștigat o bună apreciere în străinătate. Amintim din aceste lucrări: Constantin Porfirogenetul - „Carte de învățătură pentru fiul său, Romanos”, Ducas - „Istoria turco-bizantină” (1341-1462),

Ediție critică și traducere 1958, Critobul din Imbros, „Din domnia lui Mohamed al II-lea” (1451-1467), 1963, Procopie de Cezareia „Războiul cu goții”, București, 1963, Mauriciu, „Arta Militară” 1970. Lui Vasile Grecu i se datorează și o trecere în revistă asupra studiilor bizantine din România: „Abriss der rumaenischen Byzantinistik in Sudoest Forschungen” 1942” (Popescu, 1996, 21)

Prin Vasile Grecu ne-am convins, odată mai mult, de meritele și prestigiul istoricilor noștri, ce au reușit să impună atenției și opiniei publice internaționale existența Școlii românești de Bizantinologie. Eroii săi s-au dovedit oameni de știință de înaltă factură, cu prestigiu internațional, iar operele lor constituie izvoare de lumină asupra culturii bizantine și a cunoașterii influențelor ce le-a exercitat asupra culturii noastre naționale.

Amintim aici pe eruditul profesor de teologie Teodor Bodogae care publică în 1904 la Sibiu „Ajutoare românești la Sf. Munte Athos”, după cum publică și valoroase traduceri din isihastul Nicolae Cabasila.

Am putea aminti și pe teologul și bizantinologul Dan Zamfirescu care a scris următoarele articole: „Probleme teologice și hagiografice legate de supranumele Sfântului Simion Noul Teolog”; în 1973 se va strădui să soluționeze problematica referitoare la Neagoe Basarab și „Învățăturile către fiul său Teodosie”.

Din Diaspora Românească putem aminti pe eminentul Petre Năsturel care, după doctoratul din țară având titlul „Contribuții la istoria legăturilor românilor cu Bizanțul”, va alcătui peste hotare un alt doctorat intitulat: „Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVE siècle á 1654” (Roma 1986).

Un erudit de talie europeană a fost și academicianul Virgil Vătășianul prin următoarele tratate și studii: „Istoria artei feudale în Țările Române”, „Pictura murală din nordul Moldovei; Studii de artă veche românească și universală”.

Nu putem încheia această prezentare fără a aminti și de Marius Porumb, specialist în artă românească medievală, ca și de I. D. Ștefănescu, specialist în același domeniu. În lucrările lor de pictură și arhitectură religioasă ei au desprins concluzii de mare valoare privind legăturile dintre cele două zone, sud - și nord - dunărene ca și influențele ce s-au exercitat între ele.

O altă personalitate marcantă a Bizantinologiei românești a fost și prof. acad. Alexandru Elian, autor a multor studii: „Moldova și Bizanțul în sec. al XV-lea”, „Fontes Historiae Daco-Romanae” III, „Scriitori bizantini”, precum și al unui curs de bizantinologie rămas în manuscris.

Preocupat de aprofundarea cunoașterii lumii din spațiul bizantin, dr. Silviu Anuichi publică lucrarea „Relațiile bisericești româno-sârbe în secolele XVII-XVIII” și alte articole și studii ca: „Raporturile dintre patriarhia greco-bulgară din Ohrida în secolele XIV - XVIII” în diferite reviste de teologie.

Un om de viitor în lumea bizantinologilor este și pr. prof. dr. Vasile Muntean, autor al multor studii legate de lumea bizantină ca: „Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine”, „Cultura în epoca iustiniană” precum și al celei mai de preț lucrări ale sale, cele două volume de Bizantinologie.

În lucrarea sa, „Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X - XIV)”, academicianul Răzvan Theodorescu își aduce o contribuție valoroasă în începuturile medievale românești, a unor curente și doctrine sud-dunărene în cultura noastră din secolele XIII-XIV. O altă lucrare de importanță covârșitoare privind arta și cultura în lumea

bizantină este și lucrarea „Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400 - 1400)” precum și „Roumains et Balkaniques dans la Civilisation Sud - Est Europeenne”. Schimbând puțin registrul, pomenim lucrarea de eseistică istorică și nu numai, apărută recent (1999), „Picătura de Istorie”.

Școala românească de Bizantinologie rămâne un model de afirmare științifică în istoria culturii românești și a Bisericii ortodoxe.

ÎNCEPUTURILE IMPERIULUI BIZANTIN

Istoria Imperiului Bizantin este una dintre cele mai valoroase și mai importante istorii, prin originalitatea și semnificația evenimentelor pe care le cuprinde.

Imperiul se numește **Bizantin**, deși capitala sa a fost **Constantinopol**, fiindcă acest glorios oraș s-a ridicat pe vatra vechii colonii **Byzantion**. Cu un trecut glorios din punct de vedere economic, prin poziția sa centrală între Tracia, Asia Mică și arhipelagul insulelor din Marea Egee. Byzantion devine Constantinopol începând cu anul 324, când, **Constantin cel Mare**, inaugurează noul centru al Imperiului Roman, conceput de el și devenit apoi Noua Romă, datorită atât poziției sale strategice, cât și prosperității sale comerciale. Așa se explică faptul cum a fost posibil ca numai după 6 ani, adică în cursul anului 330 orașul să fie declarat drept capitala Imperiului Roman.

Un eveniment deosebit de important, pe calea devenirii Imperiului Bizantin, are loc în anul 395 când, după moartea împăratului Teodosius, Imperiul Roman se împarte în două, unul de Apus și altul de Răsărit, între cei doi fii ai acestuia. Arcadius devine împărat al părții orientale (Pars Orientis) cu centrul la Constantinopol, în timp ce Honorius preia partea occidentală (Pars Occidentis) cu capitala la Ravenna.

Ultimul împărat roman al Imperiului de apus, Romulus Augustulus e alungat în 476 urmând ca după această dată Imperiul de răsărit cu capitala la Constantinopol să reprezinte Imperiul Roman în noua lui accepțiune.

Unii istorici consideră că noul imperiu dobândește o structură nouă și realizează un spirit nou față de cel latin al Romei, odată cu instaurarea dinastiei iustinieni (518-578), cu iluștrii împărați: Iustin I (518-527), Iustinian I cel Mare (527-565) și Iustin II (565-578). Lui Iustinian i se atribuie merite deosebite, considerându-se că a reușit să inaugureze o nouă etapă istorică, datorită reformelor și realizărilor pe plan militar, politic, cultural, artistic și religios, prin care a inaugurat noua civilizație bizantină.

Este deplin adevărat că perioada iustiniană este glorioasă, îndeosebi prin toate realizările de ordin spiritual, originale și mărețe în așa măsură, încât prin ele s-a inaugurat o nouă eră a civilizației universale. Cu toate acestea, ar fi greșit să se umbrească și să se piardă din vedere meritele lui Constantin cel Mare, în istoria noului imperiu.

Dată fiind această situație, apreciez ca pe deplin întemeiată opinia domnului profesor Emilian Popescu, care consideră: *„După părerea noastră și a altor istorici, începutul istoriei bizantine trebuie așezată în timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai exact odată cu fondarea Constantinopolului, în anul 324. Alegerea unui nou centru drept capitală a imperiului reprezintă, într-adevăr, un nou moment crucial în istoria bizantină. Transformarea Bizanțului în capitală a imperiului a atras după sine o serie de schimbări structurale în organizarea administrativă, militară, economică și politică a statului. Orientul va căpăta o pondere fără precedent în toate domeniile. Anul 324 nu este numai data fondării Constantinopolului, ci și*

momentul când Constantin a rămas singur împărat peste imperiu.” (Popescu, 1996, 27)

Din punct de vedere politic, respectiv al modului de organizare a statului, totul e în perfectă regulă, fără a uita că imperiul patronat de Constantin era tot cel Roman. Ori, în accepțiunea cea mai extinsă, am putea spune unanim că, prin Imperiul Bizantin se înțelege un stat cu o structură și o afirmare proprie și specifică, deosebit de orice alt stat din punct de vedere al realizării sale de ordin spiritual.

Așa se explică de ce avem valoroase opere de istorie a Imperiului Bizantin, în care termenul de imperiu nu apare sau se află pe plan secundar. Drept dovezi, opera reprezentativă a lui Nicolae Iorga, se intitulează „Istoria vieții bizantine”. Pe plan mondial, cea mai bine apreciată lucrare în materie este a lui Charles Diehl, care se intitulează „Marile probleme ale istoriei bizantine”, cu subtitlul „Figuri bizantine”.

O altă lucrare valoroasă pe plan național, a lui Petre Constantinescu-Iași, se intitulează „Bizantinismul în România”. La fel și cursurile universitare ale facultăților noastre de teologie, cel mai valoros și mai bine apreciat este cel al domnului profesor Emilian Popescu, numit „Curs de Bizantinologie”.

Drept concluzie, Imperiul Bizantin, în esența sa și în tot ce a reușit să se afirme, reprezintă o impunătoare construcție de ordin spiritual. Datorită acestui fapt, nu suntem surprinși de diversitatea de opinii privind problema începutului istoriei sale ca de exemplu cazul celebrului istoric al civilizațiilor, Arnold Toynbee.

Întrucât, pentru el, istoria autentică înseamnă creație de valori originale, istoria Imperiului Bizantin, ca realizator al unei civilizații proprii, începe numai în secolul al VIII-lea, adică cu

împăratul Leon Isaurianul. El consideră că Imperiul Roman se încheie cu Iustinian I (527-565), după care urmează o perioadă de tranziție, până în secolul al VIII-lea, când, sub dinastia isauriană, se inaugurează Imperiul Bizantin.

Pentru lumea creștină, din care facem parte și noi, și mai ales pentru Biserica Ortodoxă, mi se pare greșită această dată întârziată a secolului al VIII-lea, ca început al Imperiului Bizantin, și, prin el, a ceea ce se înțelege în general prin Bizanț și spiritualitate bizantină. Pentru noi, Bizanțul, astăzi Constantinopol, înseamnă nucleul viitor al Ortodoxiei, întrucât adăpostește Patriarhia Ortodoxă Ecumenică. Dar, mai mult decât atât, se impune a lua în considerare că, prin Constantin cel Mare se inaugurează era glorioasă a Creștinismului liber și legalizat, piatra de hotar între era păgână și cea creștină.

În urma victoriei din 28 octombrie 312, la nord de Roma, asupra lui Maxentius, în februarie 313, Constantin promulga celebrul Edict de la Milano, prin care nu numai că încetează orice persecuție împotriva creștinilor, dar li se asigură favoruri deosebite credincioșilor, clericilor și comunităților creștine, spre a-și construi lăcașuri de cult. Așa se explică măreția Constantinopolului, capitala noului imperiu creștin, numit și bizantin, prezentat de Charles Diehl în următorii termeni: *„În vreme ce cea mai mare parte din marile orașe ale Europei moderne nu erau decât biete cetăți mici și mediocre, Constantinopolul era singurul mare oraș creștin din Europa. El era orașul suveran între toate cele existente, adică orașul unic prin excelență. Constantinopolul era o capitală admirabilă. Era plin de biserici celebre, între care cea mai vestită era Sfânta Sofia... Era plin de mânăstiri ilustre, dintre care multe erau centre de cultură intelectuală sau artistică: posedă o mulțime de*

relicve prețioase mai numeroase decât posedă întreaga latinitate.” (Diehl, 1969, 14)

Cu această caracterizare generală apare pe deplin evident că începutul Imperiului Bizantin, ca și evoluția lui istorică, se identifică cu începutul și evoluția capitalei sale, fostul Bizanț, devenit Constantinopol, dar numai în perioada sa creștină. Pe acest considerent, începuturile Creștinismului, pe care le urmărim, ne completează cunoștințele și viziunea asupra începutului Imperiului Bizantin. Evenimente de majoră importanță ale acestui început sunt sinoadele ecumenice și domnia împăratului Constantin.

După cum știm, primul sinod a fost cel de la Niceea, în anul 325, determinat de erezia lui Arie. Atmosfera care a permis sinodul, adică o frământare de înaltă tensiune în jurul unei probleme de credință, de ordin spiritual, caracterizează atât începutul Imperiului Bizantin, cât și întreaga lui istorie, dominată de lupte dramatice pentru existență și de lupte profunde pentru stabilirea adevărilor de credință creștină.

Arie a fost un preot din Alexandria, ucenic al lui Lucian, celebru profesor la Antiohia și martir. Sub influența acestuia, a contestat filiația divină a Mântuitorului, fiindcă substanța Tatălui este indivizibilă. S-a întrunit un prim sinod al episcopilor egipteni, care l-au condamnat pe Arie. Acesta nu s-a liniștit și, propovăduind erezia, a câștigat adeziunea episcopilor din Nicomidia și Cezareea. Drept consecință, arianismul a devenit un curent tulburător, de profundă dușmănie între creștini, fapt extrem de dureros și condamtabil.

Interesant de reținut este că, informat, împăratul Constantin însuși, deși încă nu aderase la creștinism, s-a angajat spre soluționarea divergențelor și stabilirea liniștii în rândul credincioșilor, găsind drept soluție organizarea a ceea ce a

constituit primul sinod la Niceea, în anul 325. Dezbaterile și rezultatele sinodului prim sunt cele cunoscute, statornicindu-se primele șapte articole, prin care Domnul Iisus este recunoscut ca ființă divină, una cu Tatăl.

S-au luat și alte hotărâri importante, cum ar fi data sărbătoririi Învierii Domnului și autoritatea episcopatelor, temei al continuării victorioase a creștinismului. Evident că, de cea mai mare importanță este paralelismul istoric dintre Împărăția credinței, respectiv a creștinismului, și Împărăția pământească a Bizantinismului. Se impune astfel a recunoaște că începutul Imperiului Bizantin nu este în secolele VII-VIII, ci în secolul IV, concomitent cu începutul creștinismului eliberat, organizat și propulsat spre istoria sa glorioasă.

Inaugurarea aceasta comună a celor două imperii: Creștinismul și Bizantinismul, se dovedește și prin pelerinajul Sfintei Elena, mama împăratului Constantin, la Ierusalim, în anii 326-327, prin care s-a descoperit crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul. Lemnul crucii s-a împărțit mai multor biserici, iar cuiile topite s-au folosit la casca de fier a împăratului, care a sfințit sufletește binecuvântarea harului ceresc în așa măsură încât s-a convertit de la păgânism la creștinism, eveniment de importanță istorică deosebită.

Se impune a lua în considerare că, până la creștinarea lui Constantin, majoritatea populației imperiului, mai ales cea aristocrată, era păgână. Drept consecință, putem spune că, până la convertirea lui Constantin, imperiul cu capitala la Byzantion era roman, având limba latină ca limbă oficială a statului. Pe parcurs, orașul Byzantion a devenit Constantinopol, dar imperiul s-a numit Bizantin, fiindcă și spiritualitatea imperiului a evoluat spre o viață și o spiritualitate nouă, numită Bizantinism.

Identitatea istorică a epocii de început, atât a Imperiului Bizantin cât și a Imperiului Spiritual al Creștinismului, este clar și elocvent redată de istoricul Emilian Popescu, prin următoarele aprecieri: *„Grija pe care a manifestat-o Constantin față de Biserica Creștină, străduindu-se să contribuie la asigurarea unității sale, pornea nu numai dintr-un adânc sentiment religios, ci și din necesități practice, politice. El era convins că unității imperiului trebuie să-i corespundă unitatea de credință... Lui Constantin i se atribuie înființarea, între anii 318-326, a prefecturilor praetorio, adică a unităților administrative mai mari decât diocesele. Au fost înființate mai întâi trei, între anii 318-326, și anume:*

- a Orientului, care cuprindea tot Orientul, Asia Mică și Peninsula Balcanică,

- a Italiei, în care intra și Africa,

- a Galiei, care cuprindea Galia, Spania și Bretania.

În conducerea acestui extins imperiu îl avea asociat pe Licinius, împreună cu care colaborase la promulgarea Edictului de la Milano. Rămas singur împărat, în anul 324, peste tot imperiul, Constantin va instaura monarhia ereditară, asigurată până în anul 361 de fiii săi... Una dintre primele măsuri întreprinse de Constantin a fost stabilirea unei noi capitale a imperiului. El a ales pentru aceasta orașul Byzantion de pe malul vestic al Bosforului. Alegerea locului se explică prin rațiuni strategice și economice. De aici se putea supraveghea frontiera cea mai amenințată a Dunării de Jos și, în același timp, dușmanul persan. Bizanțul era destinat să devină o mare piață mondială... Polybius zicea că bizantinii țin în mâna lor produsele Pontului Euxin (Marea Neagră), indispensabile umanității. În epoca creștină, Bizanțul era și loc de trecere spre Ierusalim, cu prilejul pelerinajelor la locurile sfinte. Tot

Bizanțul era menit să devină scutul elenismului împotriva popoarelor barbare.” (Popescu, 1996, 37-39)

După cum spune Charles Diehl în cartea „Figuri bizantine”:
„Dacă ne uităm pe o hartă, este imposibil să trasăm cu precizie frontierele imperiului. La nord, limita o forma linia Dunării, de la gurile fluviului până la confluența cu Sava; apoi hotarul cobora spre sud-vest, de-a lungul Savei până la Sirmium, apoi pe cursul Drinei, și se termina printr-o linie care ajungea la Adriatică... Această graniță despărțea imperiul din Orient de Illyricum occidental, care era una din diocezele prefecturii Italia și făcea parte din imperiul din Occident. Între aceste limite, întreaga Peninsulă Balcanică făcea parte din imperiul oriental... În Asia, în urma tratativilor încheiate cu persii în 363 și 387, frontiera urma aproximativ următorul traseu: ea pleca de la Marea Neagră, de la gurile lui Lycos-Boas (Tchorok), de-a lungul cursului inferior, lăsând imperiului o fâșie îngustă în lungul râului, apoi se îndrepta de la nord la sud, tăind Araxul (Karasu), lăsând Imperiul Theodosiopolis din Armenia (Erzerum) și Arsanias (Murad-su), și urma cursul lui Nymphios (Dalman-Tchai) până la confluența cu Tigrlul, lăsând astfel la vest Martyropolis (Maifarakin) și Amida (Diarbekir). De aici, printr-o linie, trecând între Dara, la vest, și Nisib, la est, urma cursul lui Aborras (Khabur), pe care-l ținea până la Circesium, pe Eufrat; în sfârșit, de-a curmezișul Deșertului Siriei, se îndrepta spre sud-vest, trecând, destul de departe, la est de Palmyra și de Basra, și ajungând pe țărmul oriental al Mării Roșii, către 25 grade latitudine nordică, determinând, de la Golful Akaba până la punctul unde se termina o fâșie îngustă de-a lungul țărmului.

În Africa, Egiptul aparținea imperiului până la Philae și la prima cataractă; de acolo, frontiera urca spre nord-vest, până

la punctul unde se întâlnesc 30 grade latitudine nordică cu 22 grade longitudine estică și, ocolind Cyrenaica, sfârșea în mare, unde atingea fundul meridional al Golfului Syrta Mare.” (Diehl, 1969, 24-25)

Două concluzii se impun de la sine:

1. Începuturile Imperiului Bizantin sunt concomitente și se suprapun, până la identitate, cu începuturile Creștinismului, în faza lui de organizare instituțională și de impunere ca factor major al istoriei universale.

2. Imperiul Bizantin își are începuturile în lupta victorioasă de afirmare a Creștinismului, și preia caracterul și menirea spirituală a acestuia. Astfel, începuturile Imperiului Bizantin sunt de ordin spiritual și prin ele se organizează destinul său care îl domină în toată istoria sa.

Aceste începuturi ale Imperiului Bizantin ne ajută la înțelegerea întregii istorii, care este dintre cele mai dramatice, dar și mai importante istorii ale lumii.

Noi, românii, ne mândrim atât cu începuturile creștinești ale Imperiului Bizantin, cât și cu destinul său spiritual, fiindcă suntem, în parte, moștenitorii săi vrednici, ca propovăduitori și apărători ai Ortodoxiei, până în zilele noastre.

ÎMPĂRATUL CONSTANTIN CEL MARE (306-337), FONDATORUL IMPERIULUI BIZANTIN

Istoria, ca știință menită cercetării și cunoașterii trecutului omenirii, se realizează atât prin semnalarea evenimentelor mai importante ale societății, cât și a personalităților marcante, cărora li se acordă titlul de eroi ai istoriei. Unora dintre ei li se mai adaugă calificativul de „mare”, după opțiunea istoricilor, fiindcă într-adevăr au avut un rol de mare importanță în istoria unei epoci. În această situație se încadrează și eroul nostru, Constantin, zis și „cel Mare” fiindcă a îndeplinit cele două condiții pretinse de istorici: **aptitudini excepționale și înfăptuiri de mare importanță.**

Dovada dotării lui excepționale s-a confirmat prin promovarea rapidă la cele mai înalte grade și funcții militare, ca și prin originalitatea ideilor și hotărârilor, în toate situațiile prin care a trecut.

În ceea ce privește realizările de mare importanță, este suficient să reținem înființarea orașului ce-i poartă numele, (devenit capitală celebră a unuia din cele mai glorioase imperii ale istoriei) și oficializarea Creștinismului prin Edictul de la Milano, din anul 313.

De recunoscut că, pe lângă marile lui virtuți, pe care le-au avut și alții, fără a se putea însă realiza și impune, Constantin a fost favorizat și de conjunctura istorică, respectiv de declinul supremației politice a Romei celebre, mai ales în zona

occidentală a imperiului. Ori, evoluția istorică impunea o salvare, prin ceea ce putea aduce Răsăritul. Și împăratul Constantin și-a îndeplinit menirea istorică ca prim erou al acestui Imperiu.

Datele cele mai importante, mai ales ale primei etape a vieții sale, le avem prin opera istoricului Eusebius, „*Vita Constantini*”. Ca fiu al lui Constantius Chlorus, celebru conducător în armata romană, Constantin se afirmă și este la puțin timp promovată, astfel încât va putea participa la acțiuni importante. În 306 armata îl proclamă împărat, fiind acceptat ca cezar al Occidentului de către Galerius. Imperiul era în declin datorită rivalităților dintre marii conducători ai armatei. În anul 311, Constantin se aliază lui Licinius și, astfel, ajunge conducător al armatei ce se opunea lui Maxentius, instalat la Roma ca împărat și ca reprezentant al credinței păgâne.

Constantin nu se încreștinase, dar prin conduita lui a dovedit simpatie față de Creștinism. Drept fapte concrete, bizantinologul nostru, Emilian Popescu, reține următoarele amănunte: „*Semnificativ în privința simpatiei lui Constantin față de creștinism, după anul 312, sunt o scrisoare trimisă de el lui Mexentiu, în Orient, în care intervine în favoarea creștinilor și o alta, expediată prefectului Anulinus, în Africa de Nord, cerându-i să redea Bisericii bunurile confiscate (Eusebius, 10, 5, 15-17). Dintr-un alt document aflăm că tot atunci Constantin trimite o sumă mare de bani episcopului Caecililian de Cartagina și preasfântului cult catolic (Eusebius, 12, 6, 1-5). Este posibil ca orientarea aceasta atât de rapidă spre biserică a lui Constantin să se fi datorat și influenței episcopului Asius de Cordoba, devenit consilier al împăratului în probleme religioase. Există și alte dovezi pentru interesul lui Constantin față de cultul creștin,*

pe care-l socotea necesar fericirii și prosperității imperiului.”
(Popescu, 1996, 32)

Pe lângă simpatia lui față de Creștinism în preajma acțiunilor mari, ca în lupta împotriva lui Maxentius, se relatează cum Constantin a evoluat în credință, încât s-a și rugat lui Dumnezeu. În aceste condiții, s-a reținut visul relatat de însuși Constantin, în care Iisus i s-a arătat și i-a spus despre semnul crucii pe care-l văzuse pe cer, deasupra soarelui ce era spre apus: „Întru acest semn vei învinge”. Constantin l-a trecut pe steagurile de luptă, ostașii s-au entuziasmat și ei, explicându-se astfel marea victorie, decisivă în istoria Creștinismului. Maxentius este învins la data de 28 octombrie 312, la o mică distanță în nordul Romei.

Desigur că evenimentul a fost între timp împodobit cu amănunte legendare, dar fapt sigur rămâne că, un semn pe cer, apropiat de cruce, a fost posibil, acceptat fiind și de astronomie. Dacă visul a fost în parte sau chiar total imaginar, nu se poate ști cu certitudine. Sigur însă este faptul că victoria se datorează entuziasmului soldaților credincioși, ce au fost convingși că Iisus le aduce biruința. De altfel, nici nu se cuvine a pune la îndoială tăria credinței în sensul și simbolul crucii, care și astăzi înviorează credința și întărește voința credincioșilor, în lupta de depășire a greutăților.

În urma victoriei asupra lui Maxentius, Licinius și Constantin devin cei doi împărați cu puteri și roluri depline. Sărbătorirea marelui eveniment are loc la Milano, unde are loc nunta lui Licinius cu Constantia, sora vitregă a lui Constantin. Depășind zilele solemne cu bucurii depline, cei doi împărați rămân câțva timp la Milano. În februarie 313, ei concep o serie de instrucțiuni, pe care le trimit tuturor guvernanților de provincii. Dat fiind că acestea sunt consemnate și sub termenul

de „edictum”, ele sunt cunoscute ulterior sub denumirea de „Edictul de la Milano”.

Sub acest titlu, Edictul a fost înțeles ca o simplă proclamație de libertate a Creștinismului. Este adevărat, s-a acordat acest mare drept, dar Edictul, în totalitatea lui, cuprinde un ansamblu de instrucțiuni și prevederi juridice privind organizarea și desfășurarea întregii vieți religioase a populației imperiului. A fost o victorie în favoarea creștinilor, dar, în același timp, au fost prevăzute drepturi egale tuturor cultelor, foarte diferențiate, bucurându-se astfel și ele de libertate deplină. În favoarea creștinismului s-a mai dispus restituirea tuturor bunurilor confiscate și amnistierea tuturor celor condamnați. În orice caz, Edictul de la Milano rămâne unul din glorioasele merite ale lui Constantin, pentru care merită și omagierea de a fi numit „cel Mare”.

Acordând însă atenția cuvenită și meritată Edictului de la Milano, nu înseamnă a pierde din vedere și celelalte merite privind viața religioasă a noii ere creștine, merite ce revin tot lui Constantin cel Mare.

În acest sens, din partea celebrului bizantinolog Charles Diehl, de la capitolul „Problema religioasă” reținem următoarele: *„Constantin, din ziua în care făcuse din creștinism religie de stat, avusese grijă să dea guvernării imperiale dreptul de a interveni în toate problemele ecleziastice, și îi asigurase mijlocul de a governa în mod despotic Biserica, în ce privește lucrurile, ca și persoanele. Autoritatea împăratului în materie de religie părea, deci, aproape absolută.*

Împăratul convoca conciliile; el era reprezentat aici prin înalții funcționari, când nu asista în persoană, ratifica deciziile Părinților, și aceste decizii nu aveau putere de lege decât după această ratificare.

Mulți împărați se lăudau, de altfel, de a fi excelenți teologi și, cu acest titlu, ei își arogau dreptul de a stabili disciplina și de a fixa dogma, unii dintre ei scriind chiar tratate.” (Diehl, 1969, 56)

Am luat cunoștință cu stilul vieții religioase, inaugurată de Constantin cel Mare. Am făcut cunoștință cu amănunte, cu aspecte ale forurilor de îndrumare a vieții religioase, prin care vom putea înțelege deficiențele și consecințele negative, chiar compromițătoare, ale Bisericii creștine. Ne putem permite și aprecieri critice asupra acestui istoric, căci totdeauna din greșelile trecutului se pot deduce învățăminte valoroase pentru prezent.

În cazul de față, datorită meritelor deosebite ale împăratului, lumea creștină a căzut într-o admirație prejudicioasă, acordându-i autoritate nelimitată. Este adevărat că, printr-un act politic s-a putut organiza și afirma Biserica, dar nu trebuie uitat că viața religioasă are specificul ei, menirea ei, și, corespunzător, activitatea ei este de altă natură, diferențiindu-se de cea politică, de organizarea societății cu treburi diferite de cele ale religiei. Drept aceea, Biserica este în drept de a pretinde un mod propriu de organizare și desfășurare a serviciilor religioase, (care, în general, nu contravin, ci din contră, susțin respectarea legilor), cerând legitim ca și legile sale să fie respectate. După cum vom vedea, implicarea și intervenția împăraților bizantini în viața religioasă au atras după ele grave și compromițătoare scene ale acestei vieți.

E de la sine înțeles, că titulatura de „cel Mare” a fost dobândită de Constantin nu numai pentru meritele de ordin religios, ci și pentru cele de ordin politic, după care, în primul rând orice conducător de stat trebuie judecat.

Prezentarea cea mai laconică și totuși deplin cuprinzătoare a domniei lui Constantin I, o avem din partea bizantinologului nostru, Stelian Brezeanu, pe care o reproducem, după cum urmează:

*„331, mai 11 - Inaugurarea festivă a noii capitale a Imperiului Roman la Constantinopol, a cărei construcții, pe locul anticii colonii megariene, **Byzantion**, a fost începută de Constantin cel Mare în noiembrie 324. Deplasarea centrului de greutate a imperiului, din Italia în Orient, unde se menține o viață urbană înfloritoare. Noua capitală, concepută ca **Noua Romă**, are o poziție strategică, remarcabilă, și o importanță comercială unică.*

*330-337 - Constantin cel Mare desăvârșește opera de reformare a statului, inaugurată de Dioclețian. Numărul provinciilor este ridicat la 117, față de 101 la înaintașul său, grupate în 14 **diocese**, în loc de 12, și în 4 **prefecturi** (Orient, Illyricum, Galia și Italia). Armata este împărțită în trupe de campanie (**comitanenses**) și trupe de graniță (**limitanei**), numărul legiunilor este stabilit la 75.*

Crearea unei noi ierarhii funcționărești, Senatul din Roma și cel din Constantinopol sunt transformate în simple consilii urbane. Noua ordine, instituită în stat de Dioclețian și Constantin, rămâne în vigoare de-a lungul întregii perioade romano-bizantine (330-610), iar trăsăturile ei esențiale - caracterul autocrat al puterii împăratului și birocratizarea aparatului de stat - se păstrează până la sfârșitul imperiului. Domnia lui Constantin coincide cu o activizare a politicii imperiale la Dunărea de Jos (...) În timp ce armatele restabilesc controlul pentru câteva decenii asupra unui teritoriu întins de la nordul fluviului, ce cuprindea zona de câmpie a Muntenie și Olteniei (...)

330 - *Constantin cel Mare încheie construcția palatului sacru (Marele Palat), extins în veacurile următoare, întregul complex acoperind o suprafață de 100 ha.*

330-335 - *Construirea Bazilicii Nașterii din Bethleem.*

330-360 - *Este construită Marea Biserică (Sfânta Sofia) din Constantinopol, bazilică cu cinci nave, devenită model pentru edificiile de cult din perioada următoare.*

332 - *Încheierea păcii cu goții și taifalii din nordul Dunării, care sunt primiți ca aliați (foederati) în armata romană.*

337, mai 22 - *Moartea lui Constantin cel Mare.*"
(Brezeanu, 1981, 10-11)

Dacă reflectăm cât de puțin asupra vieții istorice și eroice a lui Constantin cel Mare, ne dăm pe deplin seama că el este prototipul eroului ce reușește ca în timp puțin să realizeze uimitor de mult.

În anul 324 își propune transformarea modestei colonii Byzantion într-un centru măreț și, în decurs de numai 7 ani, cu mijloacele minore ale timpului, reușește ca, în 331, să inaugureze unul din cele mai mărețe centre ale Europei, organizând o curte domnească și o sărbătoare ce a uimit lumea, devenind model de organizare, de fast și de costumație, pentru întreaga Europă.

Constantin se impune maselor și inaugurează demnitatea monarhului ca uns al lui Dumnezeu, model pentru toate curțile regale ale întregului Ev Mediu.

Iar pentru istoria noastră națională, Constantin are o importanță aparte. El oprește înaintarea goților, reia sub autoritatea sa partea sudică a țării, înlăturând pericolul slavizării poporului nostru, prin întărirea elementului latin.

Prosperitatea Sciției Minor, respectiv a Dobrogei, a avut efect binefăcător în prosperitatea populației daco-romane, în evoluția ei spre românizare, fiindcă, prin dezvoltarea porturilor dobrogene, s-a înviorat viața economică de pe întreg teritoriul fostei provincii romane.

În ceea ce privește procesul de încreștinare a poporului nostru, dezvoltarea vieții religioase în imperiul lui Constantin a fost un factor de emancipare și organizare religioasă pe teritoriul fostei provincii romane. Așa că pe bună dreptate, Constantin a fost canonizat și a trecut în rândul sfinților Bisericii Ortodoxe.

CONSTANTIN CEL MARE ȘI PRIMUL SINOD ECUMENIC (325)

Tratând despre Constantin cel Mare și relevându-i meritele strălucite, care reprezintă succese în promovarea creștinismului, putem să ne înșelăm asupra cunoașterii stărilor de fapt, părându-ni-se că totul s-a desfășurat în deplină ordine.

Incontestabil, sub Constantin cel Mare s-au înregistrat evenimente extrem de îmbucurătoare, ceea ce însă nu trebuie să ne inducă în eroare că nu s-au înregistrat și aspecte dureroase, motive de întristare privitor la viața religioasă.

Un fapt deosebit de elocvent, demn de reținut este conflictul dramatic dintre Constantin și aliatul său în toate luptele, cumnatul său, Licinius. Deși împreună au conceput directivele de desfășurare a vieții religioase, recunoscând și credința creștină, Licinius a rămas un înfocat păgân și crunt dușman al Creștinismului. Conflictetele, și apoi luptele sângeroase, au fost inevitabile. Licinius a fost învins și capturat în anul 324, anul în care Constantin, rămânând singur, a avut răgazul necesar să se ocupe de viața civilă inițiind înființarea noii capitale ce-i poartă numele. În anul următor, la Thessalonic, Licinus este executat.

Normal că moartea lui Licinius nu a însemnat și stingerea promptă a păgânismului, întrucât Creștinismul nu a fost propovăduit pretutindeni, și în multe centre cu comunități creștine existau minorități, și chiar majorități păgâne. Din nefericire, aspectele negative, chiar dureroase, din arena vieții

religioase, nu proveneau din conflictele dintre creștini și păgâni, ci din cauza neînțelegerilor și contradicțiilor de credință dintre creștini. Tot din nefericire, tulburările în viața religioasă creștină nu au fost în rândurile credincioșilor de rând, ci la nivel superior, ale clericilor. Drept consecință, viața creștină a trecut de la cruntele persecuții, cu jertfe de sânge, la dușmăni înflăcărate, profunde, contrastând radical cu starea din comunitățile de credință frățești, dinainte de liberalizarea creștinilor.

Interesant și important este faptul că împăratul însuși, Constantin cel Mare, nu numai că n-a rămas indiferent în fața divergențelor și neînțelegerilor, dar chiar și-a asumat responsabilitatea lor.

Renumele împăratului Constantin cel Mare se datorează fără îndoială atitudinii sale față de creștinism, care, în urma sprijinului acordat de el, din sectă persecutată a devenit religie dominantă, favorizată de însuși capul statului. Astfel în politica religioasă a lui Constantin se disting trei perioade principale:

1. De la urcarea pe tron până la victoria asupra lui Maxentius (306-312)

2. De la această dată până la înfrângerea definitivă a lui Licinius (312-324)

3. Perioada absolutei suveranități a lui Constantin asupra întregului Imperiu Roman (324-337).

În prima perioadă Constantin a fost păgân. Înainte de a ajunge împărat, cât timp a trăit la curtea lui Dioclețian, el a cunoscut și cultivat vechile tradiții romane, iar după urcarea pe tron a participat la ceremonii păgâne, fiind proslăvit de panegiriști ca păgân și punând să se bată monede cu reprezentări simbolice de factură păgână. Însă, după informațiile lui Eusebius, tânărul Constantin a fost îndrumat de tatăl său,

Constantius (care era, ca și concepție religioasă, monoteist) să nu persecute ci să favorizeze creștinismul.

A doua perioadă aduce schimbarea credinței și a politicii religioase a lui Constantin, odată cu victoria de la podul Milvius, împăratul făcând primul act de adeziune la creștinism prin edictul de la Milano din 313, fără să renunțe totuși la păgânism mai ales la cultul Soarelui.

În a treia perioadă Constantin, care preluase și conducerea părții orientale a imperiului, unde creștinii se aflau în majoritate față de păgâni, deschide porțile întregului imperiu pentru creștinism și acționează în direcția câștigării bisericii de partea statului. Din religie oficială păgânismul este redus la statutul de simplu cult, tolerat, dar nepersecutat (Barnea, 1982, 68-73).

Cel mai important act în legătură cu Biserica creștină în perioada anilor 324-337, a fost fără îndoială primul Sinod Ecumenic de la Niceea (325), convocat și prezidat de însuși împăratul, ca adevărat șef suprem al Bisericii și ale cărui hotărâri, tot el, în calitate de șef al statului, a dispus să fie făcute cunoscute și respectate de creștinii din toate provinciile Imperiului Roman; cei care nu se supuneau fiind exilați.

Atât despre situația generală, cât și despre condițiile concrete ale vremii, în care s-a ajuns la convocarea Sinodului I ecumenic, ne informează pr. prof. Ioan Rămureanu, după cum urmează: *„După ce Constantin l-a învins pe Licinius, rămânând singur stăpân al Imperiului, a venit la Nicomidia, fiind informat de Eusebiu că, în Biserica Egiptului au izbucnit unele neînțelegeri neînsemnate, cauzate de un joc de cuvinte copilărești, între doi clerici însemnați, episcopul Alexandru și preotul Arie. Împăratul, dând crezare spuselor lui Eusebiu, a scris atât lui Alexandru, cât și lui Arie, apelând la ei să înceteze cearta. Cele două scrisori au fost duse la Alexandria de*

episcopul Osin de Cordoba. Misiunea lui Osin fiind fără rezultat, Constantin cel Mare a invitat pe Întâistătătorul Bisericii întregi la un sinod ecumenic, unde urma să fie luate măsurile necesare contra lui Arie.

S-a propus ca Sinodul să se țină la Ancira, în Galația, dar din motive binecuvântate, s-a ales orașul Niceea, în Bitinia, situat la întretăierea căilor ce veneau din Apus, cu drumurile Asiei Mici. Era apoi în apropierea reședinței imperiale din Nicomidia, dând posibilitatea împăratului să ia parte în persoană la această măreață adunare. Constantin cel Mare a acordat episcopilor toate facilitățile, îndeosebi privilegiul numit evictiv, adică folosirea poștei imperiale și întreținerea episcopilor pe timpul duratei Sinodului. Aceste privilegii le-au păstrat și împărații care au convocat sinoadele următoare.

La apelul împăratului Constantin au răspuns căpeteniile întregii biserici, fără deosebire de neam, la Sinod participând chiar episcopi de peste hotarele imperiului, din Persia, Goția și Armenia.” (Rămureanu, 1975, 229)

Angajarea împăratului Constantin în viața religioasă și în soluționarea problemelor bisericești este evidentă. De luat în considerare că Era are importanță istorică, ea nu a rămas limitată la epoca istorică respectivă. Faptul că el s-a implicat în problemele vieții creștine înainte de a se fi încreștinat propriu-zis este o dovadă că el avea interese și de ordin politic. Mai presus de orice, el era împărat, conducător și stăpân al unui stat, respectiv al Imperiului.

El a inaugurat, pentru era creștină, problema relației dintre Stat și Biserică, având ca opinie și soluție **cooperarea strânsă dintre Biserică și conducerea politică a unei țări**. Ideea a rămas un principiu fundamental al Evului Mediu. Când el a fost respectat de ambele părți, s-a dovedit rodnic și binefăcător

ambelor părți. Faptul că această cooperare a suferit și defecțiuni, nu afectează principiul, ci oamenii, conducători ambițioși și capricioși ce și-au pus interesele sau opiniile personale mai presus de cele colective.

Indiscutabil, Constantin cel Mare s-a implicat în viața religioasă, respectiv a organizării bisericești, din interes politic, adică pentru a-și asigura unitatea de credință și de acțiune a credincioșilor, ca cetățeni ai Imperiului, apți de a fi angajați în luptele contra numeroșilor dușmani din exterior. Dat fiind că principiul cooperării armonioase stat-biserică a fost inaugurat, în Răsărit, de Constantin cel Mare, el a rămas deosebit de important în Ortodoxie și în istoria Bisericii noastre naționale și ortodoxă; principiu valabil atâta timp cât nici unul din factori nu-și atribuie autoritate predominantă asupra celuilalt.

Exemplul model l-a dat Constantin, fiindcă nu s-a implicat în dogma majoră de credință referitoare la Iisus Hristos, lăsând dreptul de decizie Sinodului. În calitate de conducător politic, el a scris atât patriarhului Alexandru al Alexandriei, cât și lui Arie, cerându-le împăcare și păstrarea unității în viața poporului.

Fiindcă, bizantinologic, ne interesează istoria luptelor pe motive de credință, este binevenit prilejul de a reda textele reprezentative ale celor două teze ale Sinodului, pe care, drept excepție, ni le oferă profesorul Avram Andea.

Referitor la Arie, avem următoarele: *„În lucrarea sa, Thalia, Arie a pus următoarea judecată logică: Dumnezeu nu a fost din totdeauna Tatăl; a existat un timp când el era numai Dumnezeu și nu era încă Tată, cu toate că a devenit ulterior. Fiul nu a existat din totdeauna, căci toate lucrurile fiind făcute din neant, cuvântul divin, care este din rândul creaturilor și al făpturilor, de asemenea a fost făcut din neant. Existase un timp când El nu era încă, și El nu era înainte de a fi fost făcut, și El a*

început, a fost ca și alții. Căci a existat un timp în care Dumnezeu era singur, în care Cuvântul, Înțelepciunea nu exista încă. Dar, propunându-și să ne zămislească, Dumnezeu a făcut o ființă căreia i-a dat numele de Cuvânt, de Fiu și de Înțelepciune, pentru a se folosi de ea spre a ne zămisli.” (Andea, 1995, 31-32)

În opoziție față de Arie, avem textul: „În toiul discuțiilor din Conciliu, episcopul Eusebiu al Nicomediei a lansat teza că, odată admis că Logosul sau Cuvântul (Fiul) nu a fost creat, trebuie recunoscut, de asemenea, că el era din aceeași substanță cu Dumnezeu, adică cosubstanțial cu Tatăl său (homo ousios). Acest termen, conceput nou și inexistent în Sfânta Scriptură, a fost adoptat de participanții la conciliu, intrând în formula de credință denumită «simbolul de la Niceea». Astfel, în acest simbol se afirmă că: *Isus Hristos s-a născut din Dumnezeu, înainte de toți vecii, este Dumnezeu din Dumnezeu, Lumină din Lumină, zămislit și nu făcut, cosubstanțial cu Tatăl său.*” (Andea, 1995, 33)

Discursul nostru bizantinologic este, în primul rând, de ordin istoric, având datoria de a relata ceea ce a fost de importanță deosebită în trecutul glorios al Imperiul Bizantin, indiferent de specificul său. Așa se explică de ce am reținut ambele teze de credință ale Sinodului I ecumenic, evitând judecățile de valoare, respectiv aprecieri calitative.

În egală măsură, discursul nostru este și religios și teologic creștin, ortodox, încât, fără a intra în amănunte exegetice, reținem că teza lui Arie a fost respinsă, condamnată ca erezie, și așa o recunoaștem și noi, ca fii fideli ai Ortodoxiei.

Totuși, datorită faptului că facem istorie, nu putem trece cu vederea finalitatea ei primordială: **a recunoaște trecutul, căutând învățăminte pentru prezent.** Nu facem istorie

gratuită, pentru istorie, ci **istorie pragmatică**, pentru activități umane.

Văzând istoria în acest spirit, se impune a reține din cercetarea activității lui Constantin cel Mare ceea ce este de interes și de folos pentru zilele noastre. De majoră importanță considerăm că este a reține **interesul deosebit pe care conducătorul suprem al statului îl manifestă vieții religioase a supușilor**. Acest interes religios a predominat și a onorat pe cei mai mari monarhi ai Evului Mediu, ca și pe demnii noștri domnitori, având ca model pe Constantin cel Mare și pe toți împărații bizantini.

Nu încercăm un istoric al evoluției acestei poziții a conducătorilor, dar nici nu putem trece cu vederea situația zilelor noastre, când conducătorii de state și marii oameni politici se implică în viața bisericească numai cu scopuri electorale, ceea ce reprezintă o abatere și decădere față de tactica lui Constantin cel Mare.

Corespunzător atât problemelor, cât și vocabularului de actualitate, cred că principiul de credință și de participare la viața socială poate fi redat prin sintagma: **ecumenism religios**. Aceasta înseamnă **toleranța tuturor credințelor, cu obligația respectului reciproc pe plan social**.

În spiritul acestui ecumenism merit aplanării tuturor tensiunilor și rivalităților generate de diferențele de opinii, inevitabile, generate de mentalități ale comunităților creștine, statornicite în perioada ilegalității, Constantin cel Mare a convocat două sinoade, unul la Artes în 314, și un altul la Milano, în 316, căutând restrângerea donatiștilor, sectă inițiată de episcopul cartaginez Donat, în esență anarhistă, ca, de asemenea, aplanarea altor conflicte de opinii, cu participarea a

numeroși episcopi, spre a se putea stabili cooperarea rodnică între Biserică și stat.

Tot spre **aplanarea neînțelegerilor și unitatea comunităților**, Constantin convoacă Sinodul de la Niceea, din 325, pentru atenuarea și chiar înlăturarea conflictului dintre Iisus „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat” și Iisus „o creație divină ulterioară, creată de către Dumnezeu Tatăl”, după concepția lui Arie, ce câștigase mulți preoți și chiar episcopi.

Deși după unele opinii, Constantin însuși îl acceptă pe Arie, la Sinod nu i-a luat parte, asigurând libertatea discuțiilor și autoritatea hotărârii majorității, care a optat pentru opinia episcopului Alexandru. Depășind opinia proprie, a fost de acord cu formula Crezului stabilit de Sinod. Din nou, în spirit ecumenist, după doi ani de zile, dat fiind că pe teren divergența stăruia, Constantin se adresează la fel de respectuos atât episcopului Alexandru, cât și ereticului Arie, recomandându-le **toleranță reciprocă, înțelegere și împăcare la nivelul comunităților bisericești**.

În esență, împăratul Constantin le-a spus: „Voi credeți ce gândiți și vreți pe cont propriu, dar nu vă criticați, nu vă expuneți în public, și lăsați comunitățile în pace, cum vor crede de cuviință, fără a le incita la dușmănie, spre rivalități și lupte.”

Efectul scrisorilor a fost relativ slab. Dacă arienii s-au potolit într-o anumită măsură, s-a datorat atât sporului de prestigiu a dogmei statornicite de Sinod, cât și temerii intervenției puterii de stat, cunoscându-se că împăratul a întreprins și acțiuni represive asupra donatiștilor, în faza când ei au tulburat ordinea socială.

Pentru zilele noastre, din istoria lui Constantin cel Mare avem de reținut două lucruri esențiale:

1. În Creștinism nu a fost niciodată unitate deplină de credință, și nici armonie desăvârșită, cu adevărat frățească, între comunitățile și bisericile sale.

2. Tactica ecumenistă a lui Constantin cel Mare de a tolera diversitatea de opinii și formațiuni, luptând permanent pentru cooperare și conviețuire pașnică.

ÎMPĂRATUL CONSTANTIN CEL MARE - APOSTOL AL CREȘTINISMULUI

Bizantinologia, sub formula cea mai succintă, înseamnă știința Bizanțului, prin care, mai dezvoltat, înțelegem istoria Imperiului Bizantin, cercetată prin prisma celor mai importante afirmări ale sale, cuprinzând politica, religia, știința și arta.

Este normal și justificat ca cele mai multe opere consacrate istoriei Bizanțului să fie preocupate de aspectele de ordin politic, căci acestea privesc efectiv și la concret: nașterea, întreaga evoluție a organizării imperiului, toate luptele de apărare și cucerire, ca, de asemeni, ascensiunea și decăderea Imperiului Bizantin.

Inevitabil, această prezentare politică cuprinde și date ce privesc știința, arta și religia. De excepțională valoare, sub aspect științific, sunt tratatele de „Drept roman”, iar spre cinstirea artei stau nenumărate studii ce relevă minunata artă bizantină.

Pentru noi, cei prezenți și viitori slujitori ai Bisericii Ortodoxe Române, latura cea mai importantă a istoriei Imperiului Bizantin este cea religioasă. Nu este o opinie „pro domo”, subiectivă, fiindcă, inevitabil, nu se poate scrie nici o istorie a Bizanțului fără a cuprinde numeroase date de ordin religios. Am putea spune că orice istorie bizantină este, într-o mai mică măsură sau mai mare măsură, și o istorie religioasă, respectiv a Creștinismului în primul său mileniu de viață

organizată, adică bisericească. Cercetând viața împăratului Constantin cel Mare, sub latura sa religioasă, vom obține o schiță istorică a primei etape de afirmare a Creștinismului intrat în legalitate, cu drepturile de liberă afirmare.

După cum bine știm, Eusebiu de Cezareea este cel mai cuprinzător și mai valoros istoric al celebrului împărat, încât opera lui o luăm drept izvor și bază de documentare și comentare a celor ce urmează. (Eusebiu de Cezareea, 1991)

Interesant și chiar impresionant este faptul că avem o referință în care Constantin apare ca un predestinat al lui Dumnezeu, de a se comporta ca un autentic creștin și de a fi binecuvântat, ca o autoritate și un prestigiu de erou deschizător al erei creștine, întrucât: *„Lumea toată recunoștea cu un singur glas că, prin harul lui Dumnezeu, Constantin era omul menit să reverse Lumina binelui asupra tuturor. De asemenea, pretutindeni a fost publicat un rescript imperial, care reda celor ce fuseseră lipsiți de acesta, dreptul de a se bucura de bunurile lor, iar pe cei surghiuniți în chip samavolnic îi rechema la vetrele lor, făcând să cadă lanțurile și scăpând de primejdie și de spaimă pe tot omul care avusese astfel de suferit de pe urma cruzimii tiranului.”* (Eusebiu de Cezareea, 1991, 82)

În momentul istoric în care imperiul se afla sub alternativa de a stăruie în păgânismul asupritor sau de a păși spre creștinismul mântuitor, tot Constantin a apărut ca trimis al lui Dumnezeu și, stăpânit de dragoste divină față de om, s-a decis după cum urmează: *„Când și-a dat seama că grozăviile care îi ajungeau la ureche întreceau puterea de îndurare a omului, a cumpănit îndelung; dar cum **înnăscuta-i dragoste de oameni se împletea la el cu strășnicia, a sărit întru apărarea oropsiților, cugetând că scăparea unei atât de mari mulțimi de oameni, cu prețul înlăturării unuia singur, nu putea fi socotită decât o***

cauză sfântă, pusă sub semnul evlaviei.” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 94)

Este deplin evident faptul că, împăratul Constantin a avut un suflet autentic creștin, înainte de a se boteza, chemat de Dumnezeu la misiunea divină, asemenea Sfântului Apostol Pavel. Pe calea conștiinței și a gândurilor sale, inspirate de Dumnezeu, Constantin a depășit cele pământești. El nu a mai ținut cont că Liciniu i-a fost aliat și că îi era cumnat, din momentul în care păstra concepția păgână de viață și asupra supușii. Prin credință, el dobândește o înaltă conștiință socială, dominată de năzuințe înălțătoare în interesul semenilor, cărora le poartă o frățească dragoste.

O scrisoare adresată provinciilor este edificatoare prin textele ce urmează. Interesantă este rugăciunea: *„Ție, Dumnezeule Prea Înalt, mă rog eu astăzi; fii bun și îngăduitor cu fapăturile Tale din ținuturile Răsăritului; locuitorilor din provincii (care, vreme atât de îndelungată, au suferit de pe urma împilărilor) dă-le prin mine, slujitorul Tău - tuturor tămăduire! Nu fără temei. Îți cer cu aceasta - o, Stăpîne a toate, Dumnezeule sfânt - căci sub îndrumarea Ta am început eu, și am săvârșit a lucra pentru izbăvirea oamenilor.*” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 113)

De la provincie, trece la un nivel universal, specific Creștinismului: *„Spre binele întregii lumi și în folosul întregii omeniri, aș vrea ca poporul tău să aibă parte de liniște și să rămână la adăpostul dezbinărilor. Fie pacea și liniștea celor credincioși și cu cei aflați în rătăcire.*” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 114)

Cum se realizează această pace, se prevede în spiritul fidel al Evangheliei, presupunând iubirea de aproape: *„Nimeni să nu facă altuia rău întru ceva de care se va fi încredințat el însuși că*

nu este bine. Cu tot ce vedem noi cu ochii noștri că este bun, cuvine-se, de se poate, să ne ajutăm aproapele.” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 115)

Din nou, interesant și impresionant este faptul că, marele războinic, Constantin I, apare pentru viața religioasă și implicit cea socială, ca un mesager al păcii, ceea ce înseamnă că a fost și un adevărat creștin, încât merită cinstirea ce i s-a făcut, de a fi trecut în rândurile sfinților.

Din păcate, și în vremea lui, ca și astăzi, Creștinismul suferea de boala divergențelor de opinii, uneori contradictorii, fapt ce ne conduce spre stări conflictuale, în contradicție absolută cu pacea, idealul creștin de viață.

În această situație de-a dreptul absurdă, împăratul Constantin se dovedește un mare înțelept al timpului, prin numeroase îndemnuri de genul următor: *„Să aveți, dar, același crez, aceeași înțelegere și aceeași tălmăcire a proniei Dumnezeuului celui Atotputernic, iar tot ce în măruntele voastre pricini de nedumerire veți cerceta împreună, cuvine-se, în cazul când n-ați ajunge la unitatea de vederi, ca ele să nu treacă dincolo de hotarele gândului, ci să rămână tănuite în umbra cugetului. Darul cel mai de preț al legăturii dintre voi, adevărul credinței, precum și cinstirea lui Dumnezeu și a legii să rămână pentru voi de neclintit!*

Întoarceți-vă, așadar, unii către alții, în duh de dragoste și bunăvoință, redați întregului popor dreptul de a se cuprinde în brațe, iar voi, cu sufletele din nou curate, recunoașteți-vă unul pe altul, voi înșivă știind că, nu de puține ori, prietenia ce se înfiripă după încetarea unei dușmăanii se arată, odată cu împăcarea, mai frumoasă.” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 120-121)

Cele reproduse ar merita să facă parte din Epistolele apostolice ale Noului Testament. Am subliniat normative care atunci, și poate mai mult astăzi, sunt de o actualitate excepțională, propunând înțeleapta îndrumare că: **Cei ce cred în Hristos, chiar dacă se deosebesc în gândire, să rămână uniți în viață și în comunitatea lor.** Cu aceste idei, Constantin cel Mare se dovedește un precursor autentic al ecumenismului contemporan.

Caracterul ecumenist al gândirii lui Constantin se confirmă și în scrisoarea ce o adresează celor ce n-au putut participa la Sinodul din Niceea, cu următorul început: „*Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Biserici: Încredinându-mă eu, din fericita întorsătură pe care au luat-o lucrurile la noi, dovedim cât bine se poate ascunde în puterea lui Dumnezeu, socotit-am că cea mai frumoasă ținută pe care mi-aș pune-o, în viață, ar fi să fac așa încât **fericitele mulțimi intrate în Biserica universală să poarte în ele o singură gândire în fața lui Dumnezeu, stăpânul nostru, al tuturor.***” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 132)

În primul rând, să luăm tăria de credință a împăratului, care trebuie să dea de gândit atât laicilor, cât și clericilor din zilele noastre. În al doilea rând, să reținem meritul lui Constantin de a semna ceea ce face ca un Sinod să poată fi numit ecumenic, și anume el trebuie să însemne **unitatea de credință și de viață** a celor ce se consideră adepți, respectând întru totul cele hotărâte de sinoade. Altfel, acestea rămân doar simple evenimente istorice ale vieții creștine.

Calitatea de mare apostol al Creștinismului, a împăratului Constantin se oglindește și în finalul unei scrisori adresate clericilor: „*Iată, deci, ce va trebui să urmați voi, cu cuvenită grijă, în caz că sfințiile voastre veți binevoi să mă ajutați întru*

împlinirea unor dorințe pătrunse de cucernicie și de cele mai alese gânduri față de Dumnezeu. Că veți voi, sunt încredințat. Dumnezeu să vă aibă în pază, frați iubiți.” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 147)

Eusebiu de Cezareea, după menționarea scrisorii, ține să precizeze acțiunile la care el s-a angajat și le-a adus la împlinire, contând pe concursul clericilor, după cum urmează: *„Pe toate le-a înfăptuit împăratul, ducându-le la bun sfârșit, spre slava puterii Mântuitorului. Și, în vreme ce aducea necurmată cinstire lui Dumnezeu, Mântuitorul său, Constantin dădea în vileag, prin toate mijloacele, idoleasca rătăcire de credință a neamurilor.*

Atunci, din împărăteasca poruncă, au fost smulse din toate orașele, porțile intrărilor în temple, care astfel au rămas cu vestibulele goale. Alte temple s-au ales cu țiglele smulse și, ca atare, cu acoperișul distrus. În cazul altora, admirabilele bronzuri cu care înșelăciunea celor de odinioară s-a mândrit atât de îndelung, au fost expuse în văzul tuturor, prin toate piețele Capitalei.

Privirea trecătorului se putea opri acum, disprețuitoare, când asupra trepiedului pithic, când asupra celui smintian. În hipodrom fuseseră expuse cele de la Delfi, iar la palat, muzele Heliconului.” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 147)

Constatăm, cu multă ușurință, faptul că Constantin n-a fost numai un apostol al unor epistole pline de duhul adevăratei credințe, ci a trecut și la împlinirea unor fapte menite înlăturării vestigiilor ce au fost temei procesiunilor păgâne. De la sine înțeles că această operațiune a curățit terenul de afirmare ale celor vechi, asigurând câmp liber și curat construirii noilor Biserici creștine.

Spre cunoașterea, măcar în parte, a meritelor lui Constantin cel Mare, de mare importanță este a se reține următoarele:

„Constantin cel Mare **preoțea Dumnezeului său**. Tuturor popoarelor aflate sub administrația romană, precum și militarilor, porțile tuturor templelor idolești le-au fost cu desăvârșire închise; aducerea de jertfe a fost și ea oprită cu totul. O lege dată pentru guvernatorii provinciilor hotăra, de asemenea, cinstirea zilei Domnului; ba, la îndemnul mucenicilor, acordându-le în biserici cuvenita sărbătoare și făcând împăratului pe plac toate.

Este faptul ce i-a îngăduit să spună, o dată, la primirea unor episcopi, **că și el ar fi un fel de episcop**, sau cum l-am putut eu însumi auzi zicând: Voi sunteți episcopi întru cele dinăuntru ale Bisericii; pe mine, însă, **m-a așezat Dumnezeu episcop** al celor aflate în afara ei. În duhul acestor vorbe, Constantin și-a păstorit toți supușii, cu multă chibzuință, îndemnându-i din răspuțeri să meargă pe calea unei vieți cuvioase.” (Eusebiu de Cezareea, 1991, 168)

Din cele puține redate, din multele date valoroase privind calitatea de apostol al Creștinismului, ce merită a fi recunoscută împăratului Constantin, se pot deduce următoarele concluzii:

1. După Edictul de la Milan, nu a urmat prompt o epocă de glorie a Creștinismului, ci una de lupte îndelungate spre înlăturarea tradiției păgâne.

2. Constantin cel Mare a dovedit faptul că și conducătorii politici, ca orice **laic, om de cultură de prestigiu și profund credincios**, se pot implica și pot fi de mare folos organizării și desfășurării vieții religioase.

3. Propovăduirea credinței creștine nu este un monopol absolut și exclusiv al clerului. În cooperare cu el, și în sprijinul lui, pot participa valoroși oameni de cultură, îndeosebi scriitori, ce își pot însuși virtuți clericale, fără hirotonie ecumenică.

4. Ecumenismul contemporan, ce se afirmă tot mai intens, găsește sprijin în înțelepciunea lui Constantin cel Mare, ca și a altor propovăduitori merituoși ai istoriei Creștinismului.

O dată mai mult, ne putem convinge că studiul Bizantinologiei vine în sprijinul celor ce-și consacră viața propovăduirii și prosperării credinței și Bisericii noastre Ortodoxe.

ÎMPĂRATUL THEODOSIE CEL MARE (379-395) ȘI AL DOILEA SINOD ECUMENIC (381)

Împăratul Theodosie este al doilea împărat bizantin ce merită a fi onorat ca „Mare”, fiindcă mari i-au fost meritele pe plan militar și pe plan religios.

După dezastrul de la Adrianopol din 378, în care armata romană este înfrântă de goții răsculați, chiar împăratul Valens murind pe câmpul de luptă, nepotul acestuia, împăratul de apus, Grațian (367-383), îl proclamă la 19 ianuarie 379 la Sirmium ca Augustus pe Theodosie, căruia îi încredințează spre administrare provinciile orientale ale Imperiului și diocesele Dacia și Macedonia. Theodosie era originar din Spania, fiu de general și, deși tânăr (33 de ani), dobândise destulă experiență pentru a face față problemei gotice (Popescu, 1996, 53).

Pentru a face față situației grave de la frontiera dunăreană, împăratul încearcă să reorganizeze armata, lucru dificil datorită numărului mare de barbari instalați pe teritoriul imperiului, dar necesar în vederea viitoarelor confruntări militare. Astfel, el trimite trupe împotriva goților din Dacia, Moesia și Thracia, obținând victoria precum și respingerea lor și a aliaților lor, alanii și hunii, dincolo de Balcani. În 380 însă, vizigoții năvălesc în Epir, Thessalia și Achaia, iar ostrogoții pustiesc Pannonia și Moesia superioară, dar sunt respinși de Theodosius cu ajutorul trupelor trimise de Gratian.

În același timp Theodosius încearcă să câștige bunăvoința goților, atât a celor din interiorul, cât și din exteriorul imperiului, trimițând căpeteniilor cadouri și bani în aur.

Disensiuni încep a se produce între goți și aliații lor, disensiuni încurajate de împărat, care știa să atragă pe unii din șefii principali ai goților, ca acel Modares, de neam regal, care trecea în serviciul imperiului, luptând hotărât împotriva compatrioților săi. Izvoarele ne expun confuz toată această acțiune militară a lui Theodosie, care ține 4 ani, până la supunerea totală a goților (Bănescu, 2000, 197-198).

Obosiți de lupte și împruținați, vizigoții cer pace, care se încheie în 382 prin semnarea unui tratat (foedus), care prevedea așezarea acestora între Dunăre și Balcani ca aliați (foederati) ai imperiului, în timp ce ostrogoții vor pleca spre Occident.

Această înfrângere decisivă pe care a obținut-o nu numai prin diplomația dezbinării facțiunilor gotice, cât și prin victorii militare asupra lor, este de cea mai mare importanță pentru istoria noastră națională, fiindcă declararea instaurării regatului gotic însemna subordonarea totală a populației daco-romane, amenințând temeiul viitorului popor român.

Un capitol important din timpul domniei lui Theodosie este și cel al uzurpărilor din Occident, care au fost însă în cele din urmă anihilate. Astfel în 388 în bătălia de la Poetovio (Pannonia), uzurpatorul Magnus, care fusese proclamat împărat în urmă cu 5 ani de către trupele din Brittania, este înfrânt, capturat și executat. Iar în 394, prin victoria de la Frigidus Amnis este alungat uzurpatorul Eugenius, care fusese proclamat împărat în urmă cu 2 ani de către generalul franc Arbogast. Această victorie a însemnat unificarea pentru ultima dată a Imperiului Roman sub o autoritate unică.

Teritoriul fostei provincii romane Dacia Felix, subordonată o perioadă efemerului regat gotic, revine în timpul lui Theodosius, parțial, prin înfrângerea goților ca forță militară, sub administrația directă a Imperiului Roman, ai cărui luptători și delegați administrativi vorbeau limba latină vulgară, favorizând geneza limbii române ca limbă de origine latină. Fără îndoială că factorul de ordin religios a împlinit un rol major în această geneză, cât timp toți propovăduitorii creștini, veniți din cadrul imperiului, foloseau aceeași limbă latină vulgară.

Desigur, pe lângă limba în care s-a făcut propovăduirea religiei creștine pe teritoriul țării noastre, ne interesează fondul credinței. De reținut, ca fiind de mare importanță, este faptul că, în timp ce pe întreg teritoriul Imperiului Roman a dominat o efervescentă cruntă a divergențelor de credință, ereziile tulburând și determinânderezii, teritoriul țării noastre s-a bucurat de o admirabilă liniște și unitate deplină în organizarea și desfășurarea vieții religioase, în autentic spirit creștin.

Se cuvine a recunoaște că această atmosferă pașnică și rodnică se datorează împăraților bizantini, care, din proprie inițiativă și datorită credinței lor echilibrate, au angajat lupte categorice și ferme, atât împotriva păgânismului, cât și a ereziilor creștine. Pare-se că lui Theodosie, pe bună dreptate, zis și „cel Mare”, i-a revenit cea mai grea perioadă de rătăcire și lupte eretice.

Sinodul I a avut mari merite în stabilirea adevărilor de credință la rang de dogme, dar a lăsat în urma sa grave probleme în rândul maselor de credincioși, agitate și dezorientate de diverși eretici.

În această situație critică, și spre redresarea ei, intervine ca factor salvator împăratul Theodosie, care a luat hotărârea și a întreprins organizarea celui de al doilea Sinod ecumenic.

Asupra desfășurării acestuia, urmărim pe istoricul specialist în materie, pr. prof. Ioan I. Rămureanu, din partea căruia reținem următoarele date esențiale: „*Sinodul s-a deschis la Constantinopol, la începutul lunii mai 381, și a durat până la 9 iulie același an, când a ținut ultima ședință. Au participat 150 de episcopi, printre care mai de seamă au fost următorii: Meletie al Antiohiei, Grigore de Nazians, Grigore de Nisa, Amfilofiu de Icoviu, Chiril de Ierusalim, Diodor de Tars și Gerontius, sau, mai corect, Terentius episcop de Tomis (Constanța).*” (Rămureanu, 1975, 243)

Congresul a început având ca președinte pe episcopul Meletie al Antiohiei, care a decedat. A urmat Grigore de Nazians, care s-a retras, urmat de Nestorie episcop al Constantinopolului, sub care au continuat lucrările, contestându-i de la bun început pe **ereticii macedonieni**, ce nu admiteau întru totul Crezul stabilit la Niceea.

O scrisoare a Sinodului pomenită în lucrările pr. prof. Ioan I. Rămureanu, cuprinde următoarele: „*Noi am rămas la credința evanghelică hotărâtă de cei 318 Părinți de la Niceea. Voi și noi, și toți câți nu răstălmăcesc cuvântul adevăratei credințe, trebuie să o aprobăm pe cea mai veche credință, în armonie cu Botezul, care ne învață să credem în numele Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh, adică într-o singură Dumnezeuire, putere și ființă a Tatălui, și a Fiului și a Sfântului Duh, de aceeași cinste și demnitate, a cărei împărțire e veșnică, în trei ipostasuri, adică în trei persoane desăvârșite. Noi nu primim nici erezia lui Sabelie, care amestecă ipostasurile sau le nimicește însușirile, nici blasfemia eunomienilor, asirienilor și pnevmatomahilor, care despart ființa, natura sau Dumnezeuirea, și introduc Treimea cea necreată de o ființă și veșnică, ceva posterior.*” (Rămureanu, 1975, 244-245)

Luând cunoștință de mulțimea curentelor diversioniste, la care se mai adaugă puternica erezie a lui Apolinarie din Laodiceea, denumită apolinarism, ne putem da seama de lupta și importanța celui de al doilea Sinod și de valoarea contribuției împăratului Theodosie, care, înspăimântat și revoltat de aceste rătăcirii, a inițiat, a susținut desfășurarea activității Sinodului și a onorat pe toți participanții săi.

Sinodul a reușit completarea și desăvârșirea Crezului cu cele 5 ultime articole, de mare importanță rămânând 7 canoane, dintre care al treilea a prevăzut ca „episcopul de Constantinopol să aibă întâietate de onoare după episcopul Romei, considerând că Constantinopolul trebuie recunoscut drept Roma cea Nouă.”

Din nefericire, cel de-al treilea canon stă la originea schismei mari din 1054. Biserica Romei a acceptat cu ușurință articolele Crezului, la care a adăugat ulterior dogma filioque, dar a respins toate canoanele. Natural că, în acest fel, s-a inaugurat o sciziune care, pe parcurs, s-a adâncit, în loc de a se remedia. Ea este prezentă și astăzi, căci toate conflictele ecumenice se încheie cu declarații de bune intenții, dar fără nici o înaintare spre frățești și bune relații.

Incontestabil din punct de vedere dogmatic, Sinodul al doilea a reușit pe deplin stabilirea principalelor dogme ce stau la baza Creștinismului, prin crezul ce se reproduce solemn la toate sfintele liturghii.

Depășind această latură, se cuvine a lua cunoștință de opinia istoricului laic Nicolae Bănescu, ce conchide următoarele: „*Politica religioasă a lui Theodosie cel Mare a fost salutată cu entuziasm de scriitorii bisericești. În ce privește sectele, ea n-a dat însă rezultatele așteptate. **Ereziile continuă și ele se vor înmulți**, chiar vor agita mereu spiritele, tulburând unitatea religioasă a imperiului. Dar unde acțiunea lui Theodosie a avut*

o victorie completă a fost în lupta pe care a dus-o împotriva păgânismului.” (Bănescu, 1971, 31)

De reținut că Theodosie cel Mare a luat crunte măsuri atât contra vechii religii păgâne, cât și a sectelor creștine. Dacă efectul pozitiv s-a obținut contra păgânismului politeist cu grave practici criminale față de sclavii ce constituiau majoritatea populației, de netăgăduit și de regretat este că, în ciuda tuturor persecuțiilor ereticilor, ereziile au mai durat câtva timp, unele reminiscențe resimțindu-se și astăzi, prin sutele de formații pretins creștine, dar rătăcite din punct de vedere dogmatic.

O dată mai mult, ne convingem că, prin Bizantinologie, respectiv istoria Imperiului Bizantin, parcurgem și luăm cunoștință în egală măsură de istoria Creștinismului. Astfel, la instaurarea ca împărat a lui Theodosie, în 379, deși era la o jumătate de veac după Niceea, situația Creștinismului era confuză. Împăratul însuși nu se botezase, și o mare parte a populației oscila între păgânism și creștinism. În cele din urmă convins de superioritatea acestuia, s-a botezat ca să dea exemplu, apoi a decretat Creștinismul drept unică religie de stat prin edictul imperial din 391. A prevăzut măsuri severe și persecuții împotriva celor ce nu se supun credinței creștine, ca și împotriva ereticilor, precum Edictul de la Thessalonic din 380 de interzicere a arianismului.

De la sine înțeles, ca fideli Bisericii noastre Ortodoxe, rămânem în admirație față de Theodosie în ceea ce privește apărarea și promovarea dreptei credințe, dar, în același timp, se impune a lua în considerare și acțiunile lui cu efect negativ. Rezultă foarte clar că **religia nu se poate impune prin forță**.

Decretarea uneia dintre religii ca religie de stat, fără a ține cont de situația existentă, respectiv de comunități religioase cu efective sporite, duce la eșecuri. Exemplu ilustru a fost

conflictul lui Theodosie cu episcopul Ambrosius din Milan, credincios fidel, dar cu pretenția autonomiei, protestând împotriva unei represalii a populației ordonată de împărat, ca și de dărâmarea sinagogilor evreiești, pe care episcopul le considera în drept de a fi respectate.

Recunoscând ca justificate și întemeiate dogmatic toate măsurile lui Theodosie împotriva ereticilor, ca și împotriva celorlalte religii, păgânii și mozaicii, nu putem pierde din vedere faptul că rezultatele lor au fost negative, deoarece episcopii potrivnici au câștigat popularitate și, dacă într-adevăr s-a obținut o diminuare a păgânismului și a mozaismului, în ceea ce privește sectele creștine, acestea au devenit mai active și mai dăunătoare cuvenitei vieți pașnice a comunităților creștine. Găsim multă asemănare cu ceea ce se petrece în zilele noastre, ceea ce ne sugerează anumite învățăminte, respectiv: dacă nu se găsesc metode noi de împăcare între opiniile creștine, măcar să nu se mai repete greșelile trecutului.

Theodosie I mai este de actualitate, îndeosebi pentru țara noastră, prin asocierea politicului cu religiosul, până la contopire, ceea ce înseamnă nivel maxim de aliere al celor doi factori majori ai societății umane, după cum rezultă din următoarea apreciere a lui Nicolae Iorga: *„Abia după alunecarea spre arianism a fiilor Bisericii și după lunga înstrăinare de ea, s-a revenit, sub Theodosie, la un acord durabil între cele două puteri. Învingătorul goșilor și pacificatorul imperiului a admis ca magistrați și diriguitori ai conștiinței sale, pe capii unui cler care era al său, dar nu și ai sufletului său. Cu bună dreptate a fost calificată opera sa religioasă drept **crearea statului ortodox**. Biserica l-a răsplătit pentru aceasta, dacă nu așezându-l la dreapta lui Constantin, ca un sfânt, cel puțin integrându-l în tradiția sa istorică, în seria de*

suverani care au fost mari atât prin caracterul lor, cât și prin opera lor militară și politică.” (Iorga, 1974, 62)

Problema este de ordin universal, nu numai național, constituind dovada cea mai elocventă a gravei erori pe care o reprezintă implicarea rezultată, mai ales la nivelul responsabilității totale, din declararea unei religii sau confesiuni religioase ca ideologie fundamentală a unui stat.

Consecințele sunt pe deplin edificatoare: catolicismul a generat războaie religioase, islamismul, în trecut și astăzi, a determinat năvăliri înfiorătoare, nu numai asupra rivalilor, ci și a propriilor frați de credință, victime nevinovate.

Privitor la istoria noastră națională, Principatele Române, în plin Ev Mediu creștin, se puteau declara state ortodoxe, dată fiind unanimitatea credincioșilor, (ceea ce astăzi nu mai corespunde realității). După cum bine știm, simpla declarație a Sfintei noastre Biserici Ortodoxe, ca singură Biserică națională, a provocat tulburări de opinii și proteste dureroase. Ceea ce a proclamat Theodosie I în imperiul său a fost întemeiat sau justificat datorită străduinței sale de a instaura unitatea pe baza credinței statornicite de către sinoade.

Pe lângă acest merit, pentru care Theodosie I merită titlul glorios de „cel Mare”, el mai este demn de apreciat pentru stimularea vieții spirituale, într-un moment crucial în istoria culturii bizantine, întrucât deschide următoarea problemă: cum se explică faptul că, deși modesta colonie grecească Bizanț dispărea ca localitate, fiind înlocuită de Constantinopolul latin și devenind capitală a Imperiului Roman, istoria vorbește **totuși** de Imperiul Bizantin, cultura bizantină, de Bizantinologie, și nu de Imperiul Roman și de cultura latină?

O slabă aluzie s-a înregistrat prin alternanța termenilor „Sinodul niceo-constantinopolitan” și „Sinodul

constantinopolitan”, cu referire la Sinodul niceean; în rest regăsim „Bizanțul” ca termen fundamental de referință. Acest fapt dovedește că, în concurența dintre cele două culturi ce s-au confruntat în imperiu, cea latină și cea elenă, ultima a reușit să domine.

Problema este neglijată sau cu totul insuficient tratată de bogata bibliografie din domeniu. Pe acest considerent, voi reda merituosele semnalări ale lui Nicolae Iorga ce privesc Școala de la Constantinopol, datorată lui Theodosie, după cum urmează: *„Față de numai trei profesori de oratorie romană, existau cinci sofiști aparținând lumii elenice. Această școală, care le va întrece pe cele din celelalte capitale ale ortodoxiei, a numărat printre profesorii săi pe preotul Thermistius, care însoțește în frazele sale de atâta adevăr istoric și al cărui loc în dezvoltarea finală a gândirii antice este remarcabil, pe sofitul Tralilus, pe profesorii lui Socrate, istoricul bisericii, anume Helladios și Ammonius.”* (Iorga, 1974, 41)

Al doilea text: *„O clasă intelectuală greacă începuse să se formeze, din epoca lui Theodosie cel Mare. Îl vedem pe acesta cinstind cu un titlu pe «grămăticii greci» Helladios și Syridnos; alături de aceștia, grămăticul latin ce se numește Teofil, un jurisconsult ce poartă numele de Leontie, nu sunt decât doi sofiști latini, Martin și Maxim. Orașul Trales trimite, o dată cu tehnicienii și grămăticii, și avocați. Această **grecitate**, atât de viguroasă, radiază până departe, în Apus.”* (Iorga, 1974, 49)

Lupta dintre cele două curente, și victoria celei grecești, apare mai evidentă în cel de-al treilea text: *„Imperiul nu se va inspira niciodată din trecutul roman. Ce a fost Grecia din punct de vedere politic nu îl interesează. Niciodată nu este vorba despre luptele pentru libertate, purtate contra Asiei persane, despre glorioșii eroi ai cetăților vechii Elade. Tot acest trecut*

*este mort, și nimeni nu s-ar apuca să-l reînvie. Orice legătură cu tradiția este ruptă în partea aceasta. Nu va fi părăsit acest nume de Roman, care a ajuns, apoi, numele Romeului de limbă romanică, trăind într-o «Romanie» politică, diferită de «Romaniile» populare, și a devenit, mai târziu, acel **Rum** al turcilor, care mai desemnează și astăzi Rumelia. **Limba greacă a rămas biruitoare**, în domeniile mai înalte ale civilizației, în vreme ce imperiul rămâne ceea ce fusese întotdeauna, un aglomerat de popoare, cărmuite după legile romane și după un ideal politic, care se formase la Roma.” (Iorga, 1974, 163)*

Deși încă nu avem destul de clară lupta subterană dusă între latinism și elenism, începem să înțelegem, totuși, de ce **nu vorbim de constantinopolism, ci de bizantinism**, și vorbim de o istorie a Bizanțului, deși Bizanțul, ca localitate, nu mai există.

Istoria Bizanțului, ca de altfel și cea a omenirii, are două fețe: una vizibilă și determinabilă, și alta ascunsă și problematică. În concret, viața religioasă are, ca față luminată, Ortodoxia și Biserica ei, iar ca față întunecată, frământarea sectară a ereziilor.

La fel este și cultura bizantină, având o față perfect evidentă prin toate operele spirituale realizate, și o alta ascunsă, mai puțin cunoscută, a concurenței dintre cele două curente: latinismul și elenismul.

O adevărată istorie trebuie să țină cont, pe cât posibil, de ambele laturi ale conținutului ei.

SECOLUL AL IV-LEA ȘI SEMNIFICAȚIA LUI

Istoria Bizanțului se împarte cronologic, pe etape sau dinastii, luând în considerare pe toți împărații, în ordinea și după importanța lor.

Cronologic, se disting următoarele epoci: timpurie, mijlocie, și târzie, intercalându-se și cea a cruciadelor. Deși se disting aceste perioade, ele nu sunt preferate, și sunt puțin tratate, pe considerentul că, în expunerile globale pe epoci, adică la modul general, se pierde amănunte: evenimente, date și eroi de ordin particular și de cea mai mare importanță.

A doua metodologie este cea a împăraților, conducători de drept și de fapt, incontestabil cu rol primordial în toată istoria Bizanțului. Desigur că, prin ei, se fac cunoscute cele mai importante evenimente și realizări ale imperiului, dar practic nu se pot prezenta deoarece sunt prea mulți și nu toți cu merite de a fi consemnați. Dată fiind această situație, împărații au fost clasați pe dinastii, și, în acest fel, s-au restrâns tematicile și capitolele lucrărilor bizantinologice.

Date fiind obiectivele excursului nostru, de ordin religios și teologic-ortodox, prezentarea istoriei Imperiului Bizantin timpuriu pe dinastii nu este criteriul cel mai folositor. Dar, ca să avem totuși o privire și o idee globală asupra istoriei bizantine în totalitatea ei, prezentăm următoarea schemă dinastică, întocmită după ultimele lucrări din domeniu:

Dinastia constantiniană:

Constantin I (306-337) - Valens II (364-378)

Dinastia theodosiană:

Theodosius I (379-395) - Marcianus (450-457)

Dinastia leoniană:

Leon I (457-474) - Anastasius I (491-518)

Dinastia iustiniană:

Iustin I (518-527) - Phocas (602-610)

Dinastia heraclizilor:

Heracleios (610-641) - Constantin IV (668-685)

Dinastia a doua iustiniană:

Iustinian II (685-695) - Theodosius III (715-717)

Dinastia isauriană:

Leon III (717-741) - Leon V (813-820)

Dinastia frigiană:

Mihai II (820-829) - Mihai IV (842-867)

Dinastia macedoneană:

Vasile I (867-886) - Mihai VI (1056-1057)

Dinastia comnenilor:

Isac I Comnenos (1057-1059) -
Andronic I Comnenul (1183-1185)

Dinastia anghelilor:

Isac II (1185-1195) - Alexis IV (1203-1204)

Dinastia lascaridă:

Teodor I (1204-1222) - Ioan IV (1258-1261)

Dinastia paleologilor:

Mihai VIII (1261-1282) - Constantin XI (1448-1453)

Nu putem trece cu vederea că tot în istoria Bizanțului intră și fracțiunea în timp și spațiu a Imperiului Latin de la Constantinopol al Cruciaților, începând cu Balduin I (1204-1205) și Jean Brienne (1231-1237).

Incontestabil că această prezentare globală a dinastiilor constituie un amănunt necesar a fi cunoscut, dar, pe de altă parte, dat fiind enormul material de cunoscut al istoriei universale din care face parte și istoria Bizanțului, acesta face imposibilă prezentarea tuturor împăraților, restrângându-se la relatări privind realizări memorabile ale unora din dinastii, dacă acesta prezintă mai ales și interes religios, creștin și ortodox.

Ținând cont că ne situăm pe o poziție teologică, schița aceasta a celor 89 de împărați, pe o perioadă de 1123 de ani, cu durata medie de domnie de 12 ani, dar și cu domnii de un an sau doi, încheiate unele cu asasinate, lovituri de palat sau în lupte rivale, care impun regretabila constatare că, deși toată această istorie se desfășoară în deplină eră creștină, primul împărat convocând deja primul Sinod ecumenic, totuși, și această istorie, ca toate celelalte ale lumii, este plină de adversități, dușmănie, lupte pentru putere și procedee criminale, cu nimic mai puțin condamnabile decât cele ale erei păgâne.

Cu aceste regretabile gânduri, edificați că istoria Bizanțului nu poate fi urmărită deloc pe ordinea împăraților, și doar într-o anumită măsură pe criteriul dinastiilor și ținând cont de opinia și procedeele istoricilor clasici și de specialitate, ne oprim la criteriul secolelor. În acest sens există o istorie bizantinologică organizată numai pe baza secolelor. Cu toate acestea, ținând cont de opinia majorității bizantinologilor, luăm în considerare și prezentăm distinct primul secol al istoriei bizantine, care coincide și cu aproape un întreg secol de viață creștină. El este important pentru istoria Creștinismului, fiindcă cuprinde Edictul

de la Milano (313), de recunoaștere oficială a Creștinismului, și primele două sinoade ecumenice: Niceea (325) și Constantinopol (381).

Istoricul ce pare a fi acordat cea mai mare importanță acestui secol este A.A. Vasiliev, la contribuția căruia facem apel și pe considerentul că a insistat și relevat cele două coordonate paralele ale Bizantinismului: latinismul și elenismul. Recunoscând prezența lor, și mai ales cunoscând cât mai temeinic contribuțiile lor, pătrundem spre aspectele esențiale și mai valoroase ale Spiritualității bizantine.

Din introducerea capitolului II al monumentalei sale opere, reținem următoarele considerații deplin edificatoare: *„Criza culturii și a religiei care traversează Imperiul Roman al secolului al IV-lea este unul din fenomenele cele mai importante ale istoriei universale. Antica civilizație păgână intră în conflict cu creștinismul, care, este recunoscut de Constantin la începutul secolului al IV-lea, fiind declarată de Theodosie cel Mare, la sfârșitul aceluiași secol, religie dominantă și religie de stat. Se poate presupune că aceste două elemente contradictorii, reprezentând două concepții radical opuse, nu ar putea, odată intrate în conflict, niciodată să găsească mijlocul pentru un acord, și că ele s-ar exclude una pe alta. Totuși, realitatea s-a dovedit cu totul contrară. Creștinismul și elenismul păgân s-au contopit, puțin câte puțin, într-o unitate și au dat, împreună, naștere unei civilizații creștino-greco-orientale, care a primit numele de bizantină. Centrul acestei ultime accepțiuni a fost noua capitală a Imperiului Roman, Constantinopolul.”* (Vasiliev, 1932, 136)

A.A. Vasiliev consideră că Imperiul Bizantin nu este ceva nou, ci continuarea Imperiului Roman vechi, care suferă o transformare radicală, trecând de la păgânism la creștinism într-

un mod legitim, fiindcă exista în popor o credință de schimbare, corespunzătoare unor exigențe și dorințe noi, dovedindu-se o evoluție în mentalitatea oamenilor. Astfel, cele două importante decizii ale lui Constantin de a muta capitala de la Roma la Constantinopol și legiferarea creștinismului au fost două acte corespunzătoare cerințelor epocii.

Bizantinologul rus menționează opinia celebrului istoric german, Jacob Burckhardt, autor al unei opere fundamentale asupra vieții lui Constantin cel Mare, considerându-l om de geniu, încât nu datorită credinței de creștinism a legalizat Creștinismul, ci datorită faptului că își dădea seama de evoluția existentă în conștiința maselor populare.

În sprijinul aceleiași opinii, din partea istoricului german Adolf Harnack, reține interesanta apreciere: *„Forța numerică și influența reală nu erau pretutindeni aceleași: o minoritate poate avea o mare influență dacă ea se sprijină pe clase diriguitoare, în timp ce majoritatea obține puține succese dacă ea este alcătuită din categorii inferioare ale societății, sau mari, din populația rurală. Creștinismul a fost o religie urbană, cu cât era orașul mai mare, cu atât era mai mare numărul creștinilor. Acesta a fost un avantaj de mare importanță.”* (Harnack, 1906, 15)

Luăm cunoștință de aspecte noi ale creștinismului din secolul al IV-lea, adică în faza de început, ca fiind însușit mai ales de populațiile urbane, într-adevăr cercetate de Sfinții Apostoli în munca lor de propovăduire, în timp ce mediul rural, neinformată și tradițional, își continua viața în mentalitatea păgână. În această situație, Creștinismul era numeric în inferioritate, și totuși, Constantin a fost de partea celor puțini, dar dinamici, chiar înainte ca el să fi aderat la Creștinism, dovedind după opinia istoricului Harnack a fi fost „un politician

de geniu”. Se cuvine a reține că istoria Creștinismului confirmă un adevăr de mare valoare pentru viața spirituală în general, și pentru cea creștină, ortodoxă, în particular, că **o minoritate activă depășește o majoritate comodă și inertă**. Acest adevăr constituie pentru noi un avertisment destul de serios și periculos, dacă-l desconsiderăm. Adică noi, Ortodoxia, ca și toate Bisericile tradiționale, deși suntem într-o majoritate, dacă rămânem pasivi sau propovăduind ne situăm mult sub nivelul minorităților dinamice, putem suporta consecințe neplăcute în viitor.

Revenind la secolul al IV-lea prin A.A. Vasiliev, luăm cunoștință de fapte noi, nemaîntâlnite, în vasta bibliografie bizantinologică. În primul rând, faptul că ceea ce adunăm ca realizări ale secolului nu revin numai lui Constantin cel Mare, ci și lui Dioclețian, deoarece: *„Când examinăm reformele lui Dioclețian și ale lui Constantin constatăm că cele mai importante sunt: stabilirea unei stricte centralizări, crearea unei administrații numeroase și separarea puterii civile de cea militară. Dar, în acestea nu trebuie văzut nici instituții noi, nici schimbări surprinzătoare. Guvernarea romană fusese introdusă pe linia centralizării din timpul lui August.”* (Vasiliev, 1932).

În al doilea rând, se menționează și meritul lui Aurelian, ținând cont că: *„Perioadele de dezordine și anarhie militară ale secolului III provocaseră și reușiseră să-l degradeze. Aurelian restabili provizoriu unitatea și, pentru aceste merite, documentele și consemnările timpului l-au onorat cu titlul de «restaurator al imperiului» (Restitutor Orbis).”* (Vasiliev, 1932)

Datorită celor semnalate, se impune a lua în vedere cele ce urmează:

1. În secolul IV, Imperiul Bizantin era o parte integrantă a Imperiului Roman.

2. Toate meritele atribuite lui Constantin I revin, în parte, și Romei, prin împăratul titular, Dioclețian.

3. Coordonata latinistă a Bizanțului nu este numai de ordin cultural, cum era elinismul, ci și de ordin politic, ceea ce îi asigură o superioritate categorică.

Dar, de la sine înțeles, că secolul al IV-lea nu este o simplă continuare a secolului al III-lea, căci el primește și binecuvântarea duhului creștinesc, care își aduce o contribuție valoroasă evoluției, înregistrată în secolul IV, temeinic și competent, semnalată de Eusebiu de Cezareea, istoric al epocii, în următorii termeni: *„Un Dumnezeu unic a fost proclamat pentru toată comunitatea umană. În același timp, o putere universală, a Imperiului Roman, s-a dezvoltat și a prosperat. Exact în aceeași epocă, sub imboldul formal al aceluiași Dumnezeu, două resurse bine statornicite, Imperiul Roman și doctrina Pietății creștine s-au reunit, pentru binele umanității. Două forțe puternice, plecate de la același izvor, Imperiul Roman, sub acceptul unui suveran unic, ca și religia creștină, au reușit să stăpânească și să reconcilieze toate elementele contradictorii.”*

Dacă prin Constantin I am avut prilejul unei imagini glorioase a secolului al IV-lea, prin urmașii săi, avem neplăcuta constatare a unor aspecte degradante ce dezonorează acest secol. Luăm drept temei tot pe istoricul A.A. Vasilev, ce semnalează următoarele: *„Fiii lui Constantin cel Mare, Constantin al II-lea, Constanța și Constant, începuseră, după moartea tatălui lor, să guverneze împreună imperiul, sub titlul de Auguști. Dar neînțelegerea care domina între cei trei moștenitori ai lui Constantin s-a complicat datorită faptului că imperiul avea să susțină un război ruinător, contra perșilor și a germanilor. Din nefericire, diviziile celor trei moștenitori s-au tulburat, nu*

numai din motive de ordin politic, ci și din cauza unor probleme de ordin religios. În timp ce Constantin și Constanța erau partizanii niceenilor, Constant continua și propaga starea de spirit religioasă a ultimilor ani ai tatălui său, declarându-se deschis în favoarea arienilor.

În timpul războaielor civile ce au urmat, mai întâi Constantin al II-lea, apoi, la câțiva ani mai târziu, Constant, au pierit în morți violente. În final, Constanța a devenit singurul împărat.” (Vasiliev, 1932)

Cu regret trebuie să recunoaștem că, în timp ce spiritul creștinesc, în climat de liniște religioasă, a contribuit la gloria imperiului, neînțelegerile dogmatice, degenerate în dușmănie, au condus la manifestări degradante și crime politice. Împărăteasa Constanța și-a aliat pe Iulian Flavius, care, devenit împărat, la moartea sa este cunoscut ca adept al păgânismului. Nu s-a arătat fățiș, la început, dovada predominării creștinismului, dar parcursul scurtei sale domnii (361-363) a promulgat totuși un edict ce restabilește legalitatea păgânismului. Dispărând el, s-a anulat de la sine și edictul care, mai ales în zona orientală a imperiului, nu a înregistrat nici un fel de succes.

Lăudabil rămâne faptul că profesorii Universității s-au opus excluderii cadrelor ce și-au menținut ferm credința creștină, rămânând în cooperare pașnică cu adepții lui Iulian. Moartea acestuia a fost primită cu bucurie în rândul creștinilor, iar scriitorii l-au considerat drept un nelegiuit, comparându-l cu Nabucodonosor, uzurpatorul, și cu Irod tiranul, calificându-l ca monstru autentic.

Rămâne regretabilă această păgână rătăcire de foarte scurtă durată, dovedind superioritatea și eternitatea Creștinismului, de la care omenirea nu se va mai abate niciodată. Cu toate acestea, nu putem pierde din vedere aspectul dureros al Creștinismului,

respectiv divergențele de opinii care, cultivate și încurajate, au condus la dureroasele consecințe suportate de urmașii lui Constantin I. Drept învățământ istoric: dacă nu se poate ajunge la o unitate desăvârșită de credință a tuturor creștinilor, atunci să se caute o minimă înțelegere, spre conviețuire, evitând dușmănia și lupta deschisă.

Am putea spune și că nu greșim că anul 395 este de fapt anul sfârșitului unității teritoriale a gloriosului Imperiu Roman. De la această dată iau ființă două imperii: a) Imperiul de Apus care va cădea în 476; b) Imperiul de Răsărit ce va dăinui aproape 1000 de ani (1453, 29 mai, căderea Constantinopolului).

Secolul al IV-lea rămâne glorios, fiindcă păgânismul a fost respins, iar ereziile au fost depășite, iar unele chiar înlăturate.

În aceste condiții, secolul al IV-lea s-a încheiat în mod glorios prin domnia reușită și cu mari merite pe linia prosperării Creștinismului, a lui Theodosie I (379-395) pe care am prezentat-o anterior.

Constatăm că prezentarea unui secol este edificatoare în mare măsură, dar nu poate fi realizată desăvârșit, încât vom continua discursul luând în considerare probleme și eroi de importanță majoră ai istoriei Bizanțului.

THEODOSIE AL II-LEA (408-450), ÎMPĂRATUL CULTURII, ȘI AL TREILEA SINOD ECUMENIC (431)

Istoria lumii, până în secolul al XVIII-lea, a fost dominată de lupte continue pentru cuceriri teritoriale și politice, pentru deținerea puterii și a funcțiilor de conducere.

Desigur că și în această perioadă au fost evenimente de ordin spiritual, ca apariția marilor religii și a unor prestigioase sisteme filosofice, dar ele au fost mai restrânse, limitate teritorial.

Începând cu secolul al XVIII-lea, datorită dezvoltării și extinderii artei tipografice, a centrelor universitare, descoperirile și teoriile științifice sporesc și se intensifică. Astfel viața spirituală depășește în proporții și cu intensitate operațiunile militare de forță. Or, în situația de astăzi s-a ajuns la un echilibru, la o egalitate atât în dezvoltare, cât și în afirmare, datorită strânsei interdependențe dintre ceea ce reprezentau forțele fizice, consacrate luptelor sau războaielor și forțelor spirituale ce susțin religiile, ideologiile și toate instituțiile culturale.

Cu această imagine generală și integrală a istoriei universale putem înțelege, mai clar, ceea ce a fost istoria Bizanțului în lumina celor doi parametri: **războiul ca mod de viață și cultura ca și concepție de viață.**

Din cele de până acum am putut constata că istoria Bizanțului ilustrează pe deplin cei doi parametri, cu o mare și profundă deosebire științifică între ei. Dacă ar fi să ne oprim asupra războiului, respectiv al războaielor permanentizate, n-am rămâne instructiv cu nimic de reținut pentru zilele noastre, n-am învăța nimic, fiindcă războiul este cu totul altceva decât a fost în trecut, atât prin mijloace, cât și prin consecințe.

Dacă privim istoria Bizanțului prin prisma războaielor, a concurenței dintre forțele militare, nu avem altă concluzie decât: „Homo homini lupus”, al lui Plaut, reactualizată de Bacon și Hobbes, din care nu avem nimic de reținut, căci orice război al viitorului nu se va mai încheia cu „înving și victorios”, ci cu înfrângerea și distrugerea tuturor.

Aceasta fiind situația fără a exclude istoria nefericitelor războaie, se cuvine o aplecare preferențială, chiar dominantă spre istoria spirituală a mărețului Imperiu Bizantin.

Theodosie al II-lea ne oferă prilejul de a lua cunoștință de **aspectul esențial al culturii bizantine** care constă în **paralelismul și concurența** dintre elenism și latinism în viața culturală a Bizanțului. Fără a cerceta și a pătrunde acest aspect **nu se poate cunoaște cu adevărat istoria Bizanțului.**

Odată mai mult, ne putem mândri, ca români, cu faptul că istoricul nostru, Nicolae Iorga, a surprins și a stăruit asupra acestui aspect, prin referințele asupra vieții lui Theodosie al II-lea, ceea ce nu înseamnă că este singurul împărat cu merite pe plan cultural. Nicolae Iorga însă prin el, a găsit prilejul de a ilustra cele două curente, realmente bine conturate în timpul domniei sale, după cum rezultă, edificator, din următorul text: „Școala de la Atena aparținea acelu grup de filosofi care a dat imperiului pe soția lui Theodosie al II-lea, Atenais, devenită prin botez Eudochia, prințesă cu ambiții literare, care a făcut să

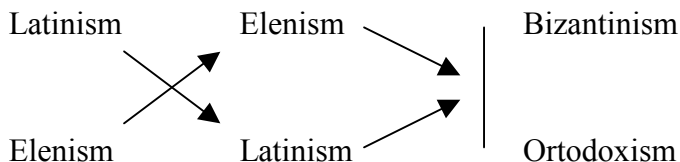
răsune până în Antiohia - în piața publică - eleganța unei retorici inspirată din Homer, a cărui factură a imitat-o în poeziile sale.

Școala de la Constantinopol a fost o ctitorie de stat, datorită aceluiași Theodosie, soțul Atenaidei-Evdochia, care va trebui recunoscută, deci, ca inițiatoare a ei. **Latina și greaca își împărțeau în mod egal catedrele**, ai căror titulari erau plătiți din tezaurul statului și se integrau în lumea oficială, cu o structură atât de perfect ierarhizată: **au fost zece magiștri de gramatică și tot atâția magiștrii greci**. Dar față de numai trei profesori de oratorie romană, existau cinci sofști aparținând lumii elene. Această școală care le va întrece pe cele din celelalte capitale ale ortodoxiei, a numărat printre profesorii săi pe preotul Thermistius, care însoțește frazele sale de atâta adevăr istoric, și al cărui loc în dezvoltarea finală a gândirii este remarcabil, pe sofistul Troilu, pe profesorii lui Socrate, istoricul bisericii, Helladios și Ammonios.” (Iorga, 1974)

Am remarcat, prin sublinieri, elementele ce ilustrează prezența vie a limbii grecești și a celei latine, ca și a unor personalități reprezentative ale elenismului și ale latinismului, conviețuind și desfășurându-se în paralel, sub protecția familiei imperiale.

Alte amănunte: „Alături de școala latină, la Constantinopol înfloresc școlile grecești... O clasă intelectuală greacă începuse să se formeze în epoca lui Theodosie cel Mare. Îl vedem pe acesta cinstind cu un titlu pe grămăticii greci, Helladios și Syrianos, alături de aceștia grămăticul latin se numește Teofil, un jurisconsult poartă numele de Leonte; nu sunt decât doi sofști latini, Martin și Maxim... Această greцитe, atât de riguroasă, radiază până departe, în Apus.” (Iorga, 1974)

În baza acestor date, istoria culturală a Bizanțului se prezintă grafic sub următoarea schemă:



Normal, la început a fost latinismul, „Noua Romă”, dar pe temelia Bizanțului devenit Constantinopol. N-au existat contradicții, din contră, săgeți de influență.

Sub Theodosie al II-lea are loc interferența „0” cu predominarea protagoniștilor greci, favorizați de Ortodoxie, care au prevăzut și reușit să impună limba greacă în oficierea serviciilor religioase. Inevitabil, marile mase de credincioși asistau la serviciile susținute în limba greacă, iar conducerea păstra limba latină, modul de gândire și manifestare roman. Viața socială și imperiul, în totalitate, aveau drept bază Dreptul Roman inaugurat sub domnia lui Theodosie al II-lea, prin promulgarea în limba latină, organizare a „Codexului Theodosian” în 438, ultimul monument juridic în care se mai exprimă unitatea dintre Imperiul Roman de Apus și cel de Răsărit.

Latinismul împăratului nu a prejudiciat elenismului, fiindcă tot el este cel ce a susținut construirea de biserici în principalele centre ale imperiului, unde toată activitatea se desfășura în limba greacă. În felul acesta s-a inaugurat **bizantinismul**, adică **o nouă cultură în istoria umanității**, rezultată din latinismul împăratului, compensat prin sprijinul asigurat bisericii prin elenismul serviciilor religioase efectuate în limba greacă. Acest

eclectism cultural a fost adoptat și de împărăteasa Evdochia, care, deși favoriza mari dascăli eleni, a acceptat și chiar a sprijinit popularizarea operelor clasice latine.

Edificați asupra profilului „bifrons”, adică cu două fețe, al culturii bizantine, ceea ce o caracterizează în esența sa, nu putem pierde din vedere Sinodul al III-lea ecumenic, ce s-a putut realiza prin sprijinul acordat de Theodosie al II-lea. În acest fel luăm cunoștință poate de tot **ceea ce este de cea mai mare importanță în Imperiul Bizantin** și Bizantinologie, respectiv că: **întemeierea Creștinismului, stabilirea adevărilor fundamentale de credință prin sinoade și în mod deosebit statornicirea și culminația Ortodoxiei, au avut loc în cadrul și prin sprijinul nemijlocit al Imperiului Bizantin.**

Predispoziția lui Theodosie al II-lea spre cele spirituale, implicit în sprijinul vieții religioase, este recunoscută de bizantinologul Emilian Popescu, în următorii termeni: *„Theodosie s-a ținut multă vreme departe de treburile statului, el fiind înclinat mai mult spre cultură, știință și artă. Își făcuse o colecție de cărți teologice, se interesa de astronomie și își petrecea multă vreme scriind și împodobind manuscrise, de aceea a și fost poreclit «caligraful».*

El a avut însă noroc de sfătuitori și dregători capabili, care fac din domnia lui atât de lungă (408-450) o perioadă plină de realizări, deși nu lipsită de mari încercări.” (Popescu, 1996, 66)

Printre marile realizări ale Împăratului Culturii se află și Sinodul al III-lea ecumenic din Efes, ce s-a desfășurat între 22 iunie și 31 iulie 431. El rămâne de majoră importanță fiindcă a intervenit într-un moment critic al evoluției Creștinismului și s-a încheiat cu hotărâri importante privind marile adevăruri de credință.

De importanța Sinodului al III-lea ecumenic și rolul împăratului Theodosie al II-lea ne putem da seama numai luând în considerare starea de spirit și frământările religioase cu care s-a încheiat secolul al IV-lea al primelor sinoade și s-a intrat în secolul al V-lea, al celui de-al III-lea Sinod.

În acest fel, e bine să reținem că nu ne edificăm numai asupra istoriei primelor secole de organizare bisericească a Creștinismului, ci și a ceea ce este specific întregii istorii a bizantinismului: **diversitatea și contradicția de opinii dogmatice, urmate de lupte în curente și comunități religioase**, în care s-au implicat de la cei mai modești credincioși creștini, până la cei mai înalți ierarhi ai bisericilor.

Abia s-a slăbit rătăcirea arienilor, că a apărut **erezia pnevmatomahilor**, care au trecut de la disputa ființei Fiului Sfânt, la cea a Duhului Sfânt, deschizând o adevărată luptă de contestare a dumnezeirii Sfântului Duh. Ereticii purtau numele de **macedonieni** și **maratonieni**, după numele principalilor exponenți, **Macedoniu** episcop de Nicomidia, și **Maratoniu** episcop hirotonisit de el. O explicație a acestei erezii ar fi continuarea arianismului sub altă formă, de contestare a divinității Sfântului Duh, ca astfel să fie afectată și divinitatea Mântuitorului. Prin opera Sfântului Vasile cel Mare, „Despre Sfântul Duh”, această erezie a fost în bună parte înlăturată.

Sfârșitul secolului IV și începutul secolului V, în care are loc al III-lea Sinod ecumenic, mai cuprinde și **apolinarismul**, sectă inițiată de Apolinarie de Laodiceea, care a susținut ca postulat hristologic „o singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul”, combătut de Sfântul Epifanie, episcopul Salaminei din Cipru. Apolinarie contesta firea umană a lui Iisus, ce o avea prin întrupare, îndepărtându-L de umanitate, spre a cărei mântuire a venit pe Pământ. O idee periculoasă, concepând pe

Iisus ca simplu exponent al Cuvântului divin, o fire abstractă, contestându-I firea omenească întrutotul realizată, având trup adevărat și gândire rațională, asemenea fiecărui om, încât să poată comunica cu oamenii și a-i îndruma spre calea mântuirii.

Evident că și această erezie a fost combătută și condamnată de Sinodul al II-lea, dar aceasta nu înseamnă că a fost radical înlăturată. Reminiscențe ale tuturor sectelor au persistat, dar și lupta împotriva lor a fost dusă cu insistență, fiind categoric susținută și de împăratul Theodosie al II-lea.

Fapt curios și interesant, devenit problemă pentru Sinodul al III-lea, este afirmarea și ridicarea pe scena vieții religioase a celebrului Nestorie, care în faza sa primă de angajare împotriva ereziilor, datorită strălucitelor rezultate obținute, a fost supranumit „mâncătorul de eretici”. Cunoscându-i activitatea și meritele, Theodosie al II-lea insistă și numește episcop al Constantinopolului pe modestul călugăr Nestorie, funcție ce o ia în primire la 10 aprilie 428, adică în apropierea celui de-al III-lea Sinod.

Din nefericire, Nestorie cel vestit ca „mâncător de eretici” devine fondatorul unei noi și scandaloase erezii, „nestorianismul”, pe care-l prezintă în termenii binecunoscutului teolog bizantin, Ioan I. Rămureanu: *„Nestorie susținea că în Iisus Cristos există două persoane, **persoana divină** a Fiului lui Dumnezeu, născut din Tatăl mai înainte de toți vecii, și **persoana umană**, sau istorică a lui Iisus Cristos, cu care s-a născut din Fecioara Maria. De aceea, erezia lui Nestorie s-a numit **dioprosopism** sau **nestorianism**. Această concepție eretică despre existența a două persoane în Iisus Hristos ducea la o afirmație că Dumnezeu-Tatăl a avut doi fii.*

Consecința acestei erezii era că Fecioara Maria nu a născut pe fiul lui Dumnezeu, ca să merite să fie numită «Născătoarea

*de Dumnezeu» cum a învățat totdeauna Biserica, ci ea a născut pe omul Hristos, și de aceea trebuie numită **Născătoarea de om sau cel mult Născătoarea de Hristos.**” (Rămureanu, 1975)*

Atmosfera tulbure de la Constantinopol s-a transpus și în cadrul Sinodului, deoarece la el participa Nestorie, cu erezia lui, ca de asemenea, rivalul lui onorabil, Sfântul Ciril, autorul a „**Cinci cărți pentru combaterea blasfemiei lui Nestorie**”. Cu un an înaintea Sinodului al III-lea, Ciril susținuse un sinod la Alexandria. Deci, el și adepții lui au constituit o tabără puternică antinestoriană. Lui Ciril i s-a aliat și Biserica Romei, prin prețiosul prelat Celestin, ca, de asemenea, episcopul Nifon al Efesului și Iuvenal al Ierusalimului, asigurându-se astfel o majoritate comodă.

Spre nenorocul unei atmosfere duhovnicești și frățești, ce s-ar fi convenit dezbaterilor Sinodului, Nestorie a câștigat și el aliați, în episcopii Ioan al Antiohiei, Teodoret de Cir și Andrei de Samosata. Lupta dintre cele două tabere a fost inevitabilă, dar pierdută pentru Nestorie, ce se afla în minoritate.

Împăratul Theodosie al II-lea a urmărit cu interes lucrările Sinodului, fiindcă el îl inițiasse tocmai pentru împăcarea și unitatea frățească a credincioșilor. Profund tulburat de situație, deși era drept în credința lui Nestorie, hotărăște înlăturarea celor doi rivali, Nestorie și Ciril, spre a stabili pacea. Tot clerul din Constantinopol s-a solidarizat cu Ciril și i-a cerut împăratului să revină asupra hotărârii. A fost înțelegător, l-a destituit numai pe Nestorie din funcție, încât acesta a părăsit Sinodul, rămânând victorios Ciril, cu adevărul de credință ce-l avem și astăzi, privind personalitatea Domnului Iisus.

Lucrările Sinodului s-au desfășurat la Efes, între 22 iunie și 31 iulie 431, cu participarea a 198 de episcopi. În 11 iulie s-a

luat importanta hotărâre ca, atât Nestorie, cât și aliatul său, Ioan al Antiohiei, precum și toți adepții lor, să fie excomunicați.

La ședința din 16 iulie 431, Sinodul a luat în considerare erezii de mai mică importanță, dar totuși incomode, inițiate și susținute de Pelagiu, Celestin și Iulian de Eclanum. De menționat, că aceștia, ca și mulți alții pe care istoria nu-i mai reține, își au importanța lor, fiindcă prin ei se împlinesc viziunea Domnului, că vor apare „mulți profeți mincinoși”.

Sinodul s-a încheiat victorios, cu stabilirea a opt canoane, printre care și hotărârea de a combate și a pedepsi în modul cel mai crunt orice înstrăinare de credința niceo-constantinopolitană.

Împăratul a dat dovadă de înaltă înțelepciune, părăsind radical cele propovăduite de Nestorie, și autorizând drept obligatorii toate hotărârile Sinodului.

Ar fi nedrept să considerăm pe Theodosie al II-lea ca împărat al culturii numai pentru intervențiile și meritele sale privind viața religioasă, cu adevărat creștină, cât timp el a fost un generos și devotat susținător al vieții culturale, în totalitatea ei.

În mod deosebit, Theodosie al II-lea este lăudat pentru înființarea primei universități a erei creștine. La 27 februarie 425, împăratul semnează decretul de înființare a Universității, dorind să concureze și să depășească Universitatea erei păgâne, de la Atena.

Fiind o universitate creștină, nu înseamnă că acolo se preda numai religia. Profesorii erau romani creștini, dar catedrele erau cele tradiționale, de filosofie, retorică, lingvistică, morală și istorie, la care se adaugă religia consacrată învățăturilor creștine, cu accent pe dogmele stabilite în sinoadele ecumenice. De la sine înțeles că învățământul, atât ca limbă de predare, cât și ca

material de prezentare, se baza pe două temeuri ale bizantinismului: elenismul și latinismul. Sunt factori de temelie ai culturii bizantine care, prin conținutul lor valoros și prin misterioasa lor cooperare, au dat lumii una dintre cele mai strălucite și originale civilizații.

O dovadă a poziției superioare a Bizantinismului în istoria omenirii, ca și a onorabilului titlu al lui Theodosie de „împărat al culturii”, o găsim în elogiul formulat de domnul Emilian Popescu, la adresa codului său juridic, în următorii termeni: „**Codex Theodosianus** este lucrarea juridică cea mai importantă, realizată înainte de **Corpus juris civilis** al lui Iustinian, el are o valoare documentară deosebită pentru istoricii de azi, fiindcă în el sunt consemnate stări de lucru pe o lungă durată de timp. **Codex Theodosianus** a avut o influență și asupra popoarelor barbare din Occident, fiind adoptat și de vizigoți, cum dovedește **Lex Romana Vizigothorum**, în care se stabilește și statutul supușilor români sub vizigoți. **Codex Theodosianus** a pătruns și la popoarele slave din Balcani, bulgarii l-au primit de pildă, imediat după creștinare, de la papa Nicolae I.

Întrucât **Codex Theodosianus** cuprinde perioada în care creștinismul devenise religie liberă și apoi chiar de stat, el poate fi considerat un rezumat al operei noii religii în domeniul juridic, arătând modificările pe care le-a adus în practica dreptului.” (Popescu, 1996, 68)

Codex Theodosianus a inaugurat monumentală operă a Dreptului Roman care stă la baza Dreptului mondial al întregii lumi. Luând în considerare că este vorba de un împărat, putem deduce, la nivel universal, că **un erou al istoriei rămâne glorios și prin realizări de ordin spiritual**, rămânând tradiționalele victorii pe câmpurile de luptă mult în umbră.

În virtutea mai mult a obișnuinței, se amintesc campaniile lui Theodosie al II-lea în nordul imperiului, împotriva goșilor și a hunilor, în sud-estul Asiei Mici contra isaurienilor, război contra perșilor și expediții de stabilire a ordinii în Libia și Egipt, din toate acestea însă nereținându-se nimic important nici pentru istorie, nici pentru eroii săi.

Faptul că istoria Bizanțului se poate prezenta și cunoaște prin eroi, cu merite deosebite în domeniul spiritual, este o dovadă vie a spiritualității Imperiului Bizantin. Dată fiind această situație, **Bizantinologia este o știință a spiritualității umane**, în hotarele Imperiului Bizantin. De reținut mai este faptul că Bizantinologia este știința spiritualității religioase, respectiv a celei creștine, din care avem de învățat, creștinismul fiind în mare actualitate astăzi, prin rolul pe care-l are în lupta pentru redresarea morală a omenirii.

Ceea ce constatăm cu durere este faptul că, atât autoritatea cât și influența religiei creștine, nu sunt la înălțimile pe care le dețin și le propagă. Explicația o avem în conflictele de credință, prea multe, prea profunde și prea dușmănoase, favorizând discreditarea credinței, și chiar ateismul.

Este de mare importanță a cerceta și a cunoaște aspectele negative ale vieții, în vederea sporului de autoritate, prestigiu și eficiență a activității mesianice a Creștinismului, ce revine și Bisericii noastre Ortodoxe Române.

Theodosie al II-lea rămâne un model de militant creștin, care a trecut peste propriile opinii și a făcut tot ceea ce a fost omenește posibil pentru respectarea adevărilor de credință și a luptat contra ereziilor și a tuturor celor trufași și orgolioși, adevărați aventurieri și uzurpatori ai vieții creștine.

ÎMPĂRATUL MARCIANUS (450-457) ȘI AL PATRULEA SINOD ECUMENIC (451)

Istoria Imperiului Bizantin este o istorie de extremă complexitate și, implicit, de extremă dificultate. Ea nu este istoria unui stat cu hotare cât de cât stabile, ci a unui imperiu în continuă fluctuație și schimbare de hotare. Ea nu este nici istoria unui popor sau a unui neam, ci a unui conglomerat de neamuri, diferențiate din punct de vedere rasial, etnic și, în mare măsură, religios.

Cu toate deosebirile și chiar rivalitățile ce au avut loc, mai ales de ordin militar, privind lupta pentru putere, se poate vorbi de o istorie unitară și continuă, dacă se ia în considerare criteriul spiritual. De recunoscut că, mai presus de orice, Bizanțul înseamnă spiritualitate și istoria lui constă într-o luptă continuă pentru statornicirea unor valori, a valorilor superioare pe care le reprezenta, în acel timp, noua mișcare spirituală a Creștinismului.

A urmări istoricul acestei mișcări, și, mai ales, lupta grea de stabilire a dogmelor, adică a celor mai importante adevăruri de credință, constituie obiectivul cel mai înălțător al istoriei universale, datorită faptului că și în zilele noastre, istoricii, credincioși sau nu, recunosc rolul major al Creștinismului pentru emanciparea spirituală a omenirii și a depășirii amenințărilor grave la adresa ei.

Data fiind această situație, este normal să ne considerăm deplin justificați a urmări istoria Bizanțului, ținând cont mai ales de problemele și criteriile de ordin religios, întrucât în acest fel, adâncim istoria propriei noastre religii, și a Bisericii noastre Ortodoxe. Așa se explică și faptul că, în cursul nostru, ținem cont de șirul anilor, al secolelor și al unor perioade, acordând însă atenție deosebită evenimentelor de ordin religios, ce privesc atât credința, cât și Biserica noastră, printre care Sinoadele ecumenice. Să ne oprim acum asupra celui de-al patrulea, din timpul împăratului Marcianus.

Spre a cunoaște condițiile istorice în care s-a desfășurat Sinodul al IV-lea, de la sine înțeles că se impune a reda amănunte privind situația politică, respectiv conducerea centrală a imperiului, cuprinzând date deosebit de interesante.

O prezentare amănunțită, și complet edificatoare, o avem din partea celebrului bizantinolog A.A. Vasiliev, din partea căruia reținem următoarele amănunte interesante: *„Problema gotă a devenit, la sfârșitul secolului IV și începutul celui de-al V-lea, realmente periculoasă pentru imperiu. Cu toate acestea, elementul got al armatei bizantine continuă a exercita o anumită influență în imperiu și, astfel, la mijlocul secolului al V-lea, barbarul Aspar, susținut de goți, reuși un ultim efort de a restaura vechea dominație, instaurând doi împărați: Marcianus (450-457) și Leon I (457-474).”* (Vasiliev, 1932, 133).

Constatăm cu acest prilej situația precară a imperiului, a cărei conducere depindea de mari conducători de armate, uneori din rândul popoarelor barbare, printre care goții au fost cei ce au decis. Ei erau încadrați în imperiu, dovadă că se creștinaseră. Se amintește, astfel, că Aspar de etnie alană, fiind adept al arianismului, nu s-a putut instaura ca împărat, nefiind acceptat nici de Biserică, nici de opinia publică. El a reușit totuși să-și

exercite dominația asupra împăraților Marcianus și Leon I. Profitând de ostilitatea fățișă față de Aspar, Leon I reușește să-și alieze războinicii isaurieni, care îlucid pe Aspar. În aceste condiții, imperiul este salvat de amenințarea ce o suportase din partea goților, care, după sfârșitul lui Aspar, s-au angajat în expediții spre Apusul continentului.

În același timp, Imperiul Bizantin este salvat de sub amenințarea hunilor care, până atunci au intervenit în favoarea împăraților care l-au sprijinit. Înfrângerea lor totală în faimoasa bătălie de la Câmpiile Catalaunice, din 451 în urma expediției lor în Galia, a determinat falimentul regatului hun, precipitat și de moartea celebrului rege Attila în 453. Date fiind aceste favorabile evenimente, Imperiul Bizantin, sub aspect politic, intră într-o fază favorabilă dezvoltării lui și împlinirii misiunii sale de ordin spiritual, evident în sprijinul instaurării Creștinismului în toate sectoarele vieții sociale.

Mai mulți istorici văd în Marcianus ca fiind întâiul împărat bizantin uns de patriarh. În anul 454, Marcianus anulează hotărârea lui Constantin cel Mare care interzicea căsătoria unui nobil cu o sclavă sau o femeie din popor. Datorită purității credinței sale a fost numit „christianissimus imperator”, „studiosissimus ecclesiasticae” și „custos fidei”. În problema religioasă a controverselor dintre monofiziți și creștinii ortodocși, la 17 mai 451, emite un decret privind convocarea la Niceea a unui nou Sinod ecumenic. În loc de orașul Niceea este ales, în cele din urmă, ca loc de desfășurare Calcedon, oraș din Asia Mică, unde la 8 octombrie 451 sinodul își începe lucrările având și sprijinul Papei Leon cel Mare.

Desfășurarea lui o urmărim după consemnarea prof. Euseviu Popovici, de la Facultatea Teologică din Cernăuți, din partea căruia reținem următoarele: „*La Chalcedon se adunaseră 600-*

630 de episcopi. Președinția o luă împăratul Marcianus însuși, iar apoi mai ales miniștrii săi. O dată, când aceștia erau absenți, prezidară legații Romei, iar într-o ședință la care nici aceștia nu erau prezenți, prezidă Antoniu, patriarhul de Constantinopol.

Monofizitismul era condamnat ca erezie împreună cu Eutihie, autorul său, iar doctrina lui Leon (reprezentantul Romei) despre cele două naturi, expusă de el în epistola către Flavius, fu recunoscută ca perfect ortodoxă. Totodată, Sinodul defini el însuși doctrina Bisericii, astfel: în Hristos, în singura lui persoană divină, care prin întrupare a luat fire dumnezeiască și omenească, a rămas ființă cu toate însușirile lor proprii, afară de păcatul firii omenești.

Amândouă firile sunt unite întru sine, indivizibil, inseparabil, însă fără a se amesteca una cu alta și fără a se schimba una în alta. Dar, amândouă firile, existând astfel într-o unică persoană divină, însușirile proprii firii omenești se atribuie neschimbat și lui Dumnezeu Fiul, dar cele ale firii dumnezeiești, și Fiului omului. Deci are loc o comunicație reciprocă între însușirile ambelor firi.” (Popovici, 1926, 138)

Prin clarificarea atât de precisă și de clară a personalității divine a Mântuitorului în cele două firi: dumnezeiască și omenească, care nu se neagă, ci cooperează reciproc, Sinodul de la Calcedon rămâne cu un merit deosebit în istoria Creștinismului. S-a reușit formularea unei dogme fundamentale, în baza căreia toți creștinii pot trăi uniți într-o perfectă armonie de credință.

Dacă totuși apar disensiuni, neînțelegeri și chiar conflicte de credință, toate acestea provin din slăbiciunea firii omenești, din ambițiile unora de a se afirma diferit și de a-și câștiga o

notorietate publică. Sunt vicii și fapte ce provin și sunt stimulate de spiritele diavolești.

Desigur că dogma rămâne de majoră importanță pentru acest al IV-lea Sinod ecumenic, ceea ce nu justifică neluarea în considerare a altor merite ale acestui Sinod. Printre altele, au fost reabilitați doi valoroși episcopi, Theodoret din Cir și Ibos din Edesa, acuzați de a fi adepții lui Nestorie. Este adevărat că au fost, un timp, în bune relații cu acesta, dar, ca adevăr de credință, s-au declarat fideli celor hotărâte de Sinod, fiind și ei pentru condamnarea lui Nestorie. Pe lângă alte hotărâri de ordin administrativ, important rămâne faptul că acest sinod a formulat 28 de canoane privind norme de cult și de organizare a vieții bisericești. De reținut ultimul canon, cu consecințe negative, fiindcă, într-un anumit fel, el reprezintă o deschidere și o explicație a schismei din 1054.

Chiar la ultima ședință, prin canonul 28 s-a confirmat episcopul de Constantinopol ca ierarh al capitalei, fiind al doilea în rangul patriarhilor, asigurându-i-se și jurisdicția peste 3 diocenze: Tracia, Asia și Pont. E adevărat că delegații Romei n-au fost prezenți la ultimele două ședințe, în care s-au definitivat canoanele, dar vina le aparține, căci au fost avizați. Justificat, se bănuiește că delegații Romei, prezidați de episcopul Lucian, cunoscând curentul de opinie, au lipsit intenționat la ultimele două ședințe. Când au venit la ultima ședință, nu de lucru, ci numai de comunicare a hotărârilor canonice, delegația Romei a protestat împotriva canonului 28, pe motiv că ar contraveni canoanelor Sinodului de la Niceea.

Lucian, episcopul Romei, s-a declarat de acord cu toate canoanele, exceptând ultimul, ce prevedea ca titularul Constantinopolului să dețină locul al doilea după Roma,

susținând că după Roma urmează Alexandria și Antiohia, pe motivul că acestea au fost înființate direct de apostolul Petru.

Este normal ca, în calitatea noastră de fideli ortodocși, să considerăm o greșeală și chiar să condamnăm gestul agentului papal, mai ales pe considerentul că s-a deschis perspectiva schismei radicale din 1054. Se cuvine însă, ca buni creștini, să nu ne pripim în judecăți și să condamnăm cu orice preț, ci să reflectăm asupra situației. La data desfășurării Sinodului, Roma se afla pe marginea prăpastiei, dovadă că, peste două decenii, s-a și prăbușit, fiind ocupată de tribul herulilor iar ultimul împărat roman a fost înlăturat cu multă ușurință.

Din spirit de prevedere, Episcopatului Romei nu i-a convenit ca locul al doilea să revină Constantinopolului în ascensiune, dându-și seama că ea fiind supusă, primatul va reveni Constantinopolului, cu care ea nu va putea colabora, și nici nu va fi ajutată, așa cum ar putea fi dacă, pe locul al doilea și al treilea ar fi Alexandria și Antiohia.

Am putea deci considera că actul, oricum greșit, de a fi respins canonul 28 al Sinodului, nu s-a comis din răutate, ci din interes deplin justificat, respectiv năzuința Romei de a-și asigura aliați și sprijin în situația dezastruoasă în care își dădea seama că va intra, și a intrat, prin detronarea ultimului împărat în anul 476.

Dacă socotim exclusiv, conflictul cu Roma, ca aspect negativ, ar însemna să apreciem și să credem că Sinodul de la Calcedon a fost plin de glorie, ceea ce ar fi o mare greșeală. Drept dovadă, să reținem din același material de istorie al lui Eusebiu Popovici, numai titlul capitolului: *„Eutihianismul sau monofizitismul în continuare după Sinodul al IV-lea ecumenic. Schisma acachiană (484-459) produsă prin încercările de a împăca pe monofiziți cu Ortodoxia. Introducerea*

monofizitismului în Biserica națională din Egipt, Abisinia și Nubia, în Biserica națională a Siriei și în Biserica armenescă”.

Sintetizând acest titlu, obținem concluzia: după Sinodul ecumenic de la Calcedon, a urmat o epocă încărcată de disensiuni și cumplite eresuri în lumea creștină.

În concret, câteva date cuvenite: „*Agitatorii reușiră în cele trei patriarhii, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, a răsturna pentru un timp pe patriarhii ortodocși și a pune în locul lor monofiziți. Proteriu, patriarhul ortodox al Alexandriei, fu chiar ucis în 457 și pe scaunul patriarhal se ridică Timotei Elur.*”, „*În Antiohia, fiind izgonit patriarhul ortodox Martiriu, la anul 470, deveni patriarh monofizitul Petru Gnafeus. Acesta căută în toate chipurile a consolida monofizitismul și a-i da formă chiar de cult... Împăratul Leon I (457-474) este just și declară depuși pe patriarhii monofiziți și dispune a fi aleși ortodocși. Tot astfel făcură și succesorii săi, Leon II și Zenon (474-491), dar uzurpatorul și monofizitul Vasilise, în anul 476, a dispus a reintegra patriarhii monofiziți, a anula conciliul halcedonian și a declara monofizitismul doctrină ortodoxă, dând cu consimțirea a 500 de episcopi, unii monofiziți, alții fără caracter, o enciclică monofizită.*” După câțva timp, „*Sinodul de la Halcedon fu înlăturat și se fixă o formulă cu care monofiziții moderați puteau fi împăcați și care în sine însăși nu era ortodoxă. Dar ortodocșii riguroși, precum și monofiziții riguroși, respingeau această formulă*” (Popovici, 1926, 140-141). Cu alte cuvinte, secolul al V-lea, în care a avut loc Sinodul al IV-lea de la Calcedon, s-a încheiat cu lupte crunte între ortodocșii dogmatici, fideli adevărilor de credință sinodale, și monofiziții eretici.

Este greu - dar nici nu este locul - a explica fanatismul monofizit, căci noi nu facem dogmatică, ci numai istorie, în

spiritul căreia, de datoria noastră este numai a semnala faptele de importanță deosebită, completându-le cu succinte comentarii.

Ceea ce se cuvine este recunoașterea faptului că în lumea creștină au fost multe și regretabile neînțelegeri, ce au dus la nenumărate fracțiuni, din păcate unele ostile, care, în trecut ca și astăzi, prejudiciază Creștinismul în totalitatea lui, contravenind idealului Mântuitorului: „o turmă și un păstor”.

Aceeași situație este redată și de istoricul laic A.A. Vasiliev, care, în plus, semnalează și consecințele nefavorabile pe care le suportă imperiul, determinate de intervenția împăraților de bună credință, apărând și chiar impunând hotărâri sinoadelor. Reținem astfel că: *„Tulburări religioase izbucniră la Ierusalim, Alexandria și Antiohia. Datorită aplicării forțate a hotărârilor Sinodului, ele au luat forma unor grave proteste populare, care au îmbrăcat un caracter național, încât au trebuit să fie reprimare, nu fără vărsări de sânge provocate de autoritățile civile și militare. Dar represiunile nu au soluționat problema. În urma conflictelor religioase, din ce în ce mai intense, au apărut manifestări de resentimente naționale, mai ales în Siria și Egipt. Treptat, populațiile indigene ale Egiptului și Siriei au fost stăpânite de ideea de a se despărți de Bizanț, contestându-l. Tulburările religioase ale provinciilor orientale și opinia populației acestor țări au dus la apariția condițiilor care, în secolul al VII-lea, au favorizat trecerea acestor centre, bogate și civilizate, de partea perșilor, apoi de cea a arabilor.”* (Vasiliev, 1932, 135)

Se impune a ține cont că deși împărații, de bună credință, s-au implicat în problemele, dar și în luptele religioase totuși, după cum am văzut, n-au obținut rezultate grozave pe plan religios, iar pe cel politic au prejudiciat imperiul, favorizând înstrăinarea unor importante centre și regiuni.

Fără îndoială că, din cele întâmplate în trecut, se pot trage învățăminte pentru problema relațiilor dintre forurile religioase și cele politice ale statului, deoarece, în multe situații, intervenția factorilor politici poate aduce prejudicii atât statului, cât și vieții religioase.

DINASTIA IUSTINIANĂ. IUSTINIAN I (527-565)

Epoca timpurie a Imperiului Bizantin a fost o prelungire și ultimă fază a glorioșului Imperiu Roman, apus în anul 476, când a fost ocupată Roma.

În același timp, Imperiul Bizantin este și o continuare istorică a Imperiului Roman. Dar, după cum știm, aceasta înseamnă desfășurarea și continuarea schimbării în timp, încât, Imperiul Bizantin evoluează, trece de la profilul său antic, realizându-se ca imperiu medieval-feudalist. De reținut că el este primul imperiu de acest gen din Europa, căci, dacă în Apus se poate vorbi de un imperiu tipic medieval, prin Carol cel Mare, începând cu încununarea sa la Roma, în anul 800, în Orient acest gen de imperiu poate fi considerat că este inaugurat prin Iustinian, care preia singur puterea de la Justin I la 1 august 527 și este continuat de ceilalți împărați ai dinastiei.

Spre edificare asupra acestei dinastii, îi menționăm, în ordine, pe Justin I (518-527), Iustinian I (527-565), Justin II (565-578), Tiberius (578-582), Mauriciu (582-602) și Phocas (602-610). Fiindcă istoria se clasifică obișnuit prin secole, putem spune că dinastia Iustiniană este a secolului al VI-lea. Justin a fost un împărat modest, atât în dotarea de la natură, cât și în activitatea sa. Norocul lui a fost că și-a aliat pe nepotul său adoptiv, Iustinian, care deja conducea imperiul.

Născut în anul 482 sau 483 în Illyricum, dintr-o familie de țărani, fiind înzestrat de la natură, Iustinian ajunge la curtea bizantină unde exercită o anumită influență devenind în anul 521 consul. „Era de statură nu prea înaltă, cu obrazul bălai și era socotit frumos, în ciuda unei anumite predispoziții la corpolență, a începutului timpuriu de chelie deasupra frunții și a cărunțelii. Portretele lui care au ajuns până la noi pe monede și pe mozaicurile bisericilor din Ravenna (San` Vitale și San` Apollinare; afară de acestea, la Veneția, în catedrala San Marco, există o statuie a lui din porfir) corespund întru totul acestei descrieri” (Dașkov, 1999, 71)

Un alt istoric ne spune: „alături de tradiția romană, Iustinian întrupează tot atât de mult și ideea creștină. El este capul suprem al Bisericii și campionul religiei, isapostolos, egalul Apostolilor. Împăratul se socotea reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, răspunzător față de el, de administrația Imperiului lui Hristos. Întreprinderile sale militare au ceva din entuziasmul cruciadelor: suveranul nu putea suferi să-i vadă pe dreptcredincioși supuși ereticilor arieni. În toate operele sale mari el a simțit mâna ocrotitoare a Divinității și proclamă acest lucru în novellele sale.” (Bănescu, 2000, 444).

O idee cât mai apropiată de adevăr, în privința personalității lui Iustinian, ne-o putem face prin medierea celor două imagini, aflate aparent într-o contradicție flagrantă, pe care i le prezintă același istoric, Procopiu din Cezareea, în două lucrări de ale sale: „De aedificiis” și „Istoria secretă”. Astfel în prima operă proslăvind meritele lui Iustinian, Procopiu spune: „De aceea nimeni să mai încerce să întunece de aici înainte lauda împăratului Iustinian, fiindcă dintre toți oamenii câți au existat vreodată el singur i-a întrecut pe toți în înțelepciune și energie, el căruia nu i-a fost greu nici chiar marea din vecinătatea

munților pe care îi udă, curgând în jurul lor, să o fixeze din temelii în mijlocul valurilor și al nisipiului celui ud și să armonizeze elementele ce de la natură par contrarii supunându-le tehnicii oamenilor și făcându-le să cedeze forței. Acest împărat nu numai că a unit unele cu altele pădurile cu poienile, nu numai că a împăcat munții cu marea, nu numai că a înconjurat Grecia cu întărituri, nu numai că nu a încetat dragostea sa pentru supuși, îngrijindu-se astfel de soarta oamenilor pentru care nimica nu este sigur, nimica de nebiruit: așa că, dacă cumva s-ar întâmpla ca dușmanii să pună mâna cu timpul și pe aceste ziduri prin vreun mijloc oarecare paznicii să se refugieze în fortărețe. Și a făcut peste tot, în locuri adăpostite, hambare și rezervoare de apă și a orânduit aici ca la 2000 de soldați staționari, ceea ce niciodată mai înainte n-a făcut vreun împărat” (Procopius din Cezareea, 1939, 90). În a doua operă, Iustinian este prezentat astfel: „A căutat să arunce bani mulți în zidiri și palate la marginea mării, înfruntând năvala neconținută a valurilor. Îngrămădea stânci peste stânci, pornind de la țarm și mergea cu încăpățănare înainte, luptându-se cu talazurile și luându-se la întrecere cu tăria adâncurilor, ca unul care avea puțința să se țină deasupra. Deci împăratul acesta era viclean, prefăcut, sucit, întunecat la mânie, fățarnic, nestăpânit, totdeauna gata să-și ascundă gândurile; vărsa lacrimi dar nu de bucurie sau de durere, ci le potrivea după nevoile clipei în care se găsea; mințea fără încetare, nu la întâmplare, ci și atunci când scria sau făcea jurămintele cele mai grozave cu privire la cele întâmplare, și toate acestea în fața supușilor săi”.

Înainte de toate s-a dovedit un desăvârșit diplomat, atât în politica externă, cât și în cea internă. Pe plan extern, imperiul era tulburat de faptul că revoltatul Vitalian, învins de Anastasie, a scăpat cu viață, s-a refugiat în Balcani și și-a reluat activitatea

anarhică. Iustinian l-a atras la Constantinopol, l-a încântat cu funcții înalte, înlăturându-l prin asasinat. Cu Roma, după Sinodul din Calcedon, se produsese o schimbare accentuată, ce depășise 30 de ani; Iustinian dispune măsuri drastice împotriva monofiziților, după o înțelegere cu papa și, astfel, s-au reluat relații relativ normale, înlăturându-se polemicile și acțiunile rivale.

Ca să evite tulburări în rândurile populației, destul de pronunțat scindată între ortodocși și monofiziți, împărăteasa Teodora, evident cu înțelegerea împăratului, apărea drept protectoare a monofiziților. Astfel ambele tabere se simțeau sub protecția Palatului, cât timp împărăteasa își permitea hotărâri proteguitoare monofiziților. După toate semnalările epocii, Teodora era culminant de frumoasă, inteligentă și extrem de chibzuită, capabilă de a menține echilibrul și prestigiul Curții imperiale în rândurile populației.

Dacă în planul vieții religioase cuplul imperial a reușit să tempereze tulburările, pe plan social au întâmpinat mai mari dificultăți; apăruseră două tabere în noua societate medievală, ce înlocuia pe cea sclavagistă.

Cronicarul Theophanes Confessor este cel ce relatează că, în societatea timpului, a început să se distingă două categorii denumite „deme”, (de la demos = popor), alcătuind populația timpului. Una din ele s-a denumit a „albaștrilor”, iar a doua a „verzilor”. „Albaștrii” erau cei mai bogați, dar și cu funcții, deci ceea ce în societatea medievală reprezenta nobilimea. „Verzii” reprezentau clasa mijlocie, cu venituri mari sau moderate, dar fără funcții. Avuți erau și unii și alții, fiindcă toți întrețineau, cu cheltuieli mari, jocurile de circ. Pe parcurs s-au organizat în două tabere de adepți, susținători și admiratori.

Iustinian s-a angajat în aceste jocuri și a făcut greșeala de a se manifesta public de partea „albaștrilor”, ceea ce a nemulțumit publicul în așa măsură, încât protestele au degenerat în acțiuni de forță, în atacuri agresive la adresa albaștrilor și a proprietăților lor. S-a ajuns astfel la ceea ce cronicarul Theophanes Confesorul a redat sub titlul „Răscoala lui Niko”. Evident, Iustinian a intervenit cu armata și lucrurile s-au liniștit.

Nu a trecut mult timp de la această răscoală din 532, că a intervenit o înțelegere între cele două „deme”, unindu-se împotriva lui Iustinian pentru a contesta politica financiară. Îl acuzau de protecția unor favoriți, în detrimentul poporului. Dat fiind că masele erau unite și sporite, palatul imperial a fost amenințat. S-a manifestat împotriva celor mai apropiați sfetnici, Ioan din Capadochia și Trebonian. Spre a potoli spiritele, împăratul a ieșit la hipodrom și a dat satisfacția mulțimii, destituindu-și colaboratorii vizați.

„Albaștrii” s-au retras din acțiune, dar „verzii” au continuat violențele. În această situație, Iustinian a făcut apel la generalul Belizarie, care a intervenit brutal și nemilos, întrucât s-a apreciat că peste 25.000 de răsculați au fost uciși.

După această grea încercare, imperiul, sub conducerea lui Iustinian I, intră într-o perioadă de glorie, cu realizări dintre cele mai spectaculoase din toată istoria Imperiului Bizantin. Redăm acestea în forma cea mai laconică posibilă, realizată de bizantinologul nostru, Stelian Brezeanu.

Prima mare realizare a fost **recucerirea Africii romane**, ce s-a desfășurat astfel: *„În fruntea unei armate de 15.000 soldați aduși pe 500 vase, Belizarie debarcă nu departe de Cartagina (septembrie 533), zdrobește pe regele vandal Gelimer la Decimum și intră în Cartagina (15 septembrie), încercarea disperată a lui Gelimer de a-l alunga pe Belizarie este zdrobită*

la *Tricamarum* (decembrie) și, câteva luni mai târziu, regele vandal se predă cu întreaga familie (martie 534) pentru a figura în cortegiul triumfal al învingătorului. La revenirea în Constantinopol, Iustinian își ia calificativele de **Vandalicus** și de **Africanus**.” (Brezeanu, 1997)

A doua mare realizare a fost **recucerirea Italiei**, care s-a desfășurat după cum urmează: „*Pretextul războiului este furnizat de luptele interne din regatul ostrogot, după moartea prematură a lui Athanaric (octombrie 534); puterea este preluată de mama sa, Amalasantha, fiica marelui rege Theodoric, care este obligată să împartă puterea cu Theodat, vărul său, cu care se căsătorește. Amalasantha, în fruntea grupării pro-romane, este îndepărtată de Theodat și asasinată (aprilie 535), oferind pretext lui Iustinian să intervină în Italia ca răzbunător al fiicei lui Theodoric. Războiul, îndelungat și epuizant de ambele părți, cunoaște trei părți:*

a) 535-534 - fază ofensivă pentru bizantini, care cuceresc, la capătul ei, întreaga peninsulă;

b) 542-550 - sub conducerea energicului Totila, ostrogoții eliberează Italia, provocând imperiului grele înfrângeri;

c) 552-555 - noua fază a bizantinilor, care zdrobesc definitiv puterea ostrogoților și recuceresc Italia, pentru scurt timp.” (Brezeanu, 1997)

Războiul cu ostrogoții se reia. În ultima fază, Iustinian trimite o nouă armată de 20.000 oameni și, sub conducerea generalului Narses, se obține victoria ultimă și decisivă, întreaga Italie fiind integrată imperiului.

A treia mare realizare sub Iustinian pot fi considerate cuceririle din Spania, în următoarele condiții: „*Conflictul dintre regele Agila, arian înfocat, și pretendentul la tron, Athanogild, simpatizant al catolicismului oferă bizantinilor prilej de*

intervenție în Spania vizigotă, slăbită de luptele interne, izbucnite după înfrângerea zdrobitoare a lui Alaric II la Vouille, în fața regelui franc Clovis (507). Chemat în ajutor de Athanagild, patriciul Liberius intervine și ocupă sud-estul peninsulei cu orașele Cordoba, Sevilla, Cartagina și Kalaga, care rămân sub stăpânire imperială, după ce strategul bizantin ajutase pe aliatul său să învingă și să-l înlăture pe Agila de la tron” (Brezeanu, 1997).

În urma celor trei mari realizări, Imperiul Bizantin reface imaginea strămoșescului Imperiu Roman și devine cel mai puternic și mai prestigios imperiu al Europei, justificând pe deplin gloria lui Iustinian I, care rămâne „cel Mare”, nu numai prin cuceririle militare, ci și prin cele religioase. Din nefericire însă pentru el și pentru Creștinism, succese mai mari au fost la nivelul celor militare.

Extinderile teritoriale i-au adus satisfacții împăratului, fiindcă împlineau eforturile lui de a restaura istoricul Imperiu Roman. O cronică contemporană anonimă consemnează: „*Odată goții izgoniți, Iustinian a adus popoarele întregii Italii, la vechea bucurie*”. De altfel, Iustinian dovedea aceeași opinie când declara: „*Avem buna nădejde că Dumnezeu ne va încuviința ca să le adăugăm din nou stăpânirii noastre, toate acele neamuri pe care, din cauza delăsării, le-au pierdut romanii, altădată stăpâni până la malurile celor două oceane*”. Aceeași cronică anonimă mai consemnează: „*După toate cuceririle, Iustinian consideră convenit să se intituleze împărat al romanilor și al altor neamuri, prin formula extinsă: «Caesar Flavius Iustinianus Allamanicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Vandalicus, Africanus», adică un împărat universal al epocii sale istorice.*”

Acest titlu, încărcat de epitete, nu-l putem considera expresia unui orgoliu personal, căci corespundea unei stări de spirit, unui ideal de viață al elitei timpului, al celor ce cunoșteau și nu puteau uita istoria. Este neîndoielnic că, deși Imperiul Roman, ca unitate teritorială, nu mai exista de fapt, el continua să existe în conștiința oamenilor, deci în viața socială ce merita și ea să fie recunoscută ca realitate. Corespunzător acestei situații, care cuprindea și nostalgia și chiar dorința restaurării vechiului imperiu, Iustinian a stăruit în mobilizarea tuturor forțelor posibile prin care au reușit.

Succesele acestea mari, de ordin teritorial, demne de laudă, nu ne pot face să pierdem din vedere greutatea și defecțiunile sociale apărute care se impuneau a fi semnalate în imperiu, și care nu-l prejudiciază pe împărat, ci, din contră, îl onorează. Drept exemplu avem o Novellă din anul 535, în care Iustinian ordonă guvernatorilor să-i trateze părintește pe supuși, ferindu-i de orice asuprire; să fie drepiți în hotărârile lor administrative, să urmărească crimele, să protejeze pe nevinovați, să pedepsească pe vinovați conform cu legea și să-și trateze supușii precum un părinte își tratează copiii.

Contrar unor recomandări, mai ales în a doua perioadă a domniei lui Iustinian, se semnalează corupție, abuzuri și variate forme de agresiune administrativă, mai ales fiscale, care n-au putut fi frânate, cu toate edictele promulgate.

Edificator este un fragment rămas dintr-o ordonanță adresată de împărat guvernatorului Capadochiei, cu următorul cuprins: *„Am aflat că, în provincie, se petrece ceva îngrozitor, astfel că, prin cazuri parțiale, nu se poate ajunge la nimic. Ne crapă obrazul de rușine căci, conducători ai magnaților se plimbă cu impertinență uluitoare însoțiți de o mulțime de slujitori și jefuiesc fără rușine, fără mustrare de conștiință. Chiar ne*

mirăm cum suportă supușii noștri această asuprire. Ajung la noi numeroase plângeri ale preoților și femeilor despre răpirea proprietăților lor. Însăși pământurile noastre cad în mâini particulare, sunt prădate herghelii de cai, și nimeni nu spune un cuvânt, căci gurile tuturor sunt astupate cu aur.” Din cuprinsul tuturor edictelor promulgate rezultă că Iustinian cunoștea toate defectele și cerințele ce se impuneau. Dovada cea mai elocventă a conștiințiozității sale și a eforturilor sale de remediere o constituie codul său de legi, de care ne vom ocupa în capitoul următor.

Deocamdată încheiem relatând despre situația religioasă ce ne interesează în mod deosebit. Important este a reține că el a căutat unitatea de credință și pacea în rândurile credincioșilor cât timp, mai ales, n-au încetat conflictele dintre „verzi” și „albaștri”, repetându-se aproape în toți anii domniei sale, fiind explicat și atentatul nereușit împotriva lui, din anul 549.

Iustinian a fost dușmănit și de ortodocși, pe motivul de a fi partinitor monofiziților, deși ordonase măsuri împotriva lor. Un motiv a fost opinia monofizită a Teodorei, care-și apăra, pe cât putea, confracții de credință. Dar se impune a lua în considerare și interesul politic. În interesul imperiului, era de a avea aliată și nu dușmană majoritatea monofiziților din Egipt, Etiopia, Siria și Armenia. Toate aceste provincii erau importante pentru imperiu, căci constituiau un tampon împotriva expansiunii Imperiului Persan, cu care s-au purtat războaie grele.

Judecat strict numai din punct de vedere religios ortodox, Iustinian este criticat dur de Procopios în a sa „Istorie secretă”, acest cronicar neținând seama de interesele generale și superioare ale imperiului.

Analizele istorice au ajuns la concluzia că Iustinian I a avut de a se confrunta cu trei zone distincte din punct de vedere

religios și creștin: provinciile occidentale, provinciile orientale și provinciile balcanice. Interesul împăratului era de a le avea aliate. În această situație, pentru provinciile occidentale de sub autoritatea Romei s-a impus a nu-l supăra pe Papă, pentru respingerea canonului de la Sinodul al IV-lea. Provinciile orientale, cu majoritatea monofizită, trebuiau îngăduite în încălcarea edictelor imperiale, căci altfel împăratul nu ar fi avut sprijin decât din partea provinciilor balcanice, cu majoritatea ortodoxă și sub autoritatea patriarhului de la Constantinopol.

Împăratul Iustinian I, în înțelepciunea sa, spre remedierea gravelor carențe ale vieții sociale, a inițiat studii și opere juridice, după cum, pentru unitate și pace în viața religioasă, a convocat Sinodul al V-lea ecumenic, aspirații mărețe pe care le urmărim în capitolul următor.

REFORMELE LUI IUSTINIAN. AL CINCILEA SINOD ECUMENIC (553)

Prestigioasa domnie a lui Iustinian s-a încheiat în perspectiva acelei misiuni sacre a împăratului roman care trebuia să restabilească autoritatea imperială în vechile granițe, acțiune care nu se putea finaliza decât susținută de o stabilizare a autorității imperiale pe plan intern. În acest sens Iustinian a inițiat și susținut o intensă activitate reformatoare în diferitele domenii ale politicii interne dintre care mai importante sunt reformele legislative și cele administrative.

Opera cea mai importantă și cea mai durabilă a lui Iustinian este aceea de codificare a dreptului roman, împăratul percepând deosebita valoare a legislației romane, dar realizând că aceasta trebuia modificată parțial, datorită noilor realități istorice. Rezultatul operei lui Iustinian este că *„omenirea a moștenit tot ce imperiul roman a creat mai bun și mai durabil, anume dreptul, ale cărui noțiuni și aplicații au cuprins toate aspectele vieții și s-au transmis civilizației europene, atât de mult, încât numai dacă cineva este jurist își poate da seama că la originea unor habitudini stă un principiu roman. În afară de Biblie nici o altă lucrare n-a avut o înrâurire mai mare pentru evoluția umanității ca opera juridică a lui Iustinian”* (Popescu, 1996, 88)

În activitatea legislativă Iustinian s-a bucurat de colaborarea unuia dintre cei mai competenți juriști ai timpului, Tribonianus. Acesta a deținut funcția de ministru al justiției (quaestor sacri

palatii) și, între 529 și 534, a prezidat munca grandioasă a diferitelor comisii care trebuiau să alcătuiască în final culegerea Corpus Iuris Civilis, după cum a fost numită, începând cu secolul XII de către învățații juriști de la Universitatea din Bologna, totalitatea lucrărilor juridice publicate în timpul lui Iustinian. Această grandioasă operă de drept, formată din Codex Iustiniani (sinteza tuturor constituțiilor imperiale de la Hadrian la Iustinian), Digestele sau Pandectele (sinteza operelor jurisconsulților romani din sec.I-IV), Institutele (manualul de drept pentru studenți) și nu în ultimul rând Novelele (totalitatea celor 158 de legi difuzate între 534-565), păstrează vechea schemă din dreptul roman, care făcea distincția între oamenii liberi și sclavi, însă ușurează procedura de emancipare din sclavie. Caracteristic operei legislative a lui Iustinian este ideea statului constituit dintr-o ierarhie de funcționari care se supun unui șef absolut, acesta guvernând fără control și a cărui autoritate e de drept divin. Prin aceasta și prin redactarea Corpusului în limba latină Iustinian se arăta încă moștenitorul Cesarilor Romei (Bănescu, 2000, 556).

În domeniul administrativ reformele au fost dictate pe de o parte de tulburările provocate de răscoala Nika din 532, izbucnită datorită măsurilor dure adoptate de eparhul curții imperiale Ioan de Cappadocea, iar pe de altă parte de presiunile tot mai mari din partea populațiilor migratoare și ale perșilor. Reformele au vizat asanarea venalității și lichidarea indolenței funcționarilor și a magistraților, diminuarea importanței demelor și intensificarea centralizării statale.

Din punct de vedere religios imperiul se confrunta cu o mulțime de fracțiuni religioase care amenințau unitatea lui. Cele două mari categorii de creștini erau ortodocșii sau calcedonenii și monofiziții sau anticalcedonenii. Pe lângă aceștia existau

diferite curente religioase precum: acefalii, iulianiștii, pauliniștii etc. sau diferite grupuri de aderenți la vechile erezii condamnate de Biserică: donatiștii, arienii, macedonenii etc. În afara denominațiunilor creștine mai existau și iudei, samarineni și păgâni.

Varietatea de concepții dar mai ales rivalitatea dintre ei, creau mari probleme pentru imperiu. De aceea nu este de mirare că împăratul Iustinian I, care era un împărat creștin, apărător al credinței ortodoxe stabilite de sinoadele ecumenice, a militat pentru respectarea acestei credințe în întreg imperiu. Când nu a reușit prin convingere și înțelegere a recurs la forță.

Politica religioasă procalcedoneană inaugurată de Iustin I a fost continuată cu și mai mare zel de Iustinian I, convins de realitatea că unitatea de credință asigură unitatea imperiului. Astfel, prin edictul din 527 considerat un mesaj imperial către popor, împăratul mărturisea credința ortodoxă și condamna nestoria, eutihia și apolinaria. Fiecare credincios era dator să respingă orice erezie și să mărturisească învățătura Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți, așa cum a fost stabilită de cele patru sinoade ecumenice.

Împăratul Iustinian a încercat să-i câștige pentru Calcedon pe monofiziți, atât prin convingere, cât și prin unele concesii. În vederea găsirii unei soluții de împăcare el convoacă la sfârșitul anului 532 și începutul anului 533 o conferință religioasă la Constantinopol, pentru a discuta diferențele doctrinare dintre ortodocși și anticaldonieni. Sinodul local s-a încheiat însă fără rezultate. Iustinian, dezamăgit de eșecul discuțiilor și indignat de respingerea înverșunată a Sinodului de la Calcedon, a emis un edict care lovea fără cruțare în rezistența anticalcedoniană (Chifăr, 2000, 190).

Cu timpul însă prigoana împotriva monofiziților slăbește, datorită influenței pe care o capătă învățații călugări Dometian și Theodor Askidas, partizani ai origenismului, pe lângă Theodora și împărat. În 544 monofiziții reușesc să-l convingă pe Iustinian să facă o nouă încercare de împăcare a dizidenței monofizite cu caldonenii. Astfel împăratul emite un edict teologic „în trei capitole” prin care se condamnau unele lucrări ale lui Ibas de Edessa, Theodoret din Cyr și Theodor de Mopsuestia, deși Sinodul de la Calcedon reabilitase scrierile acestuia. Patriarhii și majoritatea ierarhilor răsăriteni s-au supus dorinței împăratului; în schimb, în Occident edictul a fost privit, în general, defavorabil, pornindu-se lupta împotriva acestuia.

Papa Vigilius a fost adus cu forța la Constantinopol în 547 și obligat de Iustinian și Theodora să adere la condamnarea „Celor trei capitole”, realizând așa numitul „Iudicatum”, trimis patriarhului Mina al Constantinopolului. În Occident acest lucru a trezit numeroase proteste ceea ce l-a determinat pe papă să retracteze actul.

În vara anului 551, împăratul, îndemnat de Theodor Askidas, a publicat un nou edict, cunoscut sub numele de „Mărturisirea de credință a împăratului Iustinian contra celor trei capitole”. Dar noul edict a creat o confuzie și mai mare îngreunând și mai mult modalitatea unei împăcări. Iustinian a convocat atunci la Constantinopol în anul 553 Sinodul al IV-lea Ecumenic, care a confirmat edictul împăratului. Papa Vigilius a refuzat să participe pe motiv că este bolnav. În timp ce sinodalii au lucrat șase ședințe discutând condamnarea „Celor trei capitole”, papa Vigilius a alcătuit un memoriu cunoscut sub numele de „Constitutum”, prin care își declara dezaprobarea față de sentința de condamnare a „Celor trei capitole”. Amenințat de împărat cu exilul, Vigilius este obligat să cedeze și publică un al

doilea „Constitutum”, în care își retrace afirmațiile anterioare, accentuând condamnarea „Celor trei capitale”.

Eforturile de pacificare ale lui Iustinian s-au dovedit însă fără rezultate pozitive, căci monofiziții nu au fost mulțumiți cu concesiile minore, care li se făcuse, iar Occidentul s-a divizat, cele mai multe Biserici însă refuzând să accepte hotărârea Sinodului din Constantinopol, timp de mai multe decenii.

Iustinian nu s-a lăsat însă intimidat de acest eșec și a căutat să găsească o formulă satisfăcătoare de pace. Către sfârșitul vieții devine convins de doctrina ațharodocetă, care era o formă de monofizitism extrem, susținând ideea potrivit căreia corpului Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat cât și la suferință. În 564 chiar emite un edict care proclamă ca ortodoxă doctrina ațharodocetă, cerând episcopilor să o recunoască. Aceștia au refuzat, dar reacția din partea împăratului n-a mai venit din cauza morții sale în anul 565 (Popescu, 1996, 93).

Prin marea operă de restaurare a Imperiului Roman pe care a întreprins-o, Iustinian își asigură un loc deosebit de important în istorie. Nici Biserica n-a dat uitării meritele lui Iustinian în lupta pentru triumful ortodoxiei, „basileii iubitori de Hristos, Iustinian și Theodora” fiind pomeniți în ziua de 14 noiembrie după calendarul iulian.

URMAȘII LUI IUSTINIAN. DINASTIA HERACLIZILOR. AL ȘASELEA SINOD ECUMENIC (680-681)

Măsurile de reformă luate de Iustinian în viața economică și socială, în administrație, fiscalitate și armata statului, s-au dovedit totuși insuficiente pentru o reînnoire adevărată pe plan intern al imperiului, asigurându-i acestuia doar o restaurare teritorială în afară, de scurtă durată; expresie a unui ultim avânt sub raport politic și militar a mai vechiului Imperiu Roman. Supraestimându-i capacitățile și puterea, Iustinian și Theodora l-au epuizat financiar prin nesfârșite campanii militare, prin plata unor sume însemnate drept tribut perșilor, avarilor și slavilor, prin fastul strălucitor al curții imperiale și prin nenumăratele construcții monumentale, îndeosebi biserici, precum cele din Constantinopol și Ravenna. Tocmai prin acest amestec de măreție și slăbiciune, Iustinian a lăsat urmașilor o moștenire ce nu putea fi nici apărată în fața atacurilor din afară ale barbarilor, nici reeditată.

Elementele de descompunere ale Imperiului își vor face apariția din ce în ce mai vizibil către sfârșitul perioadei succesorilor imediați ai lui Iustinian, perioadă cuprinsă între anii 565-610 și considerată una din epocile critice ale istoriei bizantine.

Succesorii imediați ai lui Iustinian au fost: Iustin al II-lea cel Tânăr (565-578), Tiberiu al II-lea Constantin (578-582), Mauricius (582-602) și Phokas (602-610). Aceștia nu au fost

lipsiți de calitățile unor buni conducători și chiar au depus eforturi serioase pentru a face față greutăților, însă au fost depășiți de gravitatea evenimentelor.

Lovitura cea mai grea i-a fost dată imperiului în Italia de nord, din partea longobarzilor, care începând cu anul 568 o invadează sistematic, în scurt timp cucerind-o și formând acolo un regat. Autoritatea bizantină este serios zdruncinată însă și în Hispania, prin revoltele vizigoților, și în Africa de Nord prin atacurile violente ale maurilor, împărații de la Constantinopol reușind cu greu să mai păstreze o vreme stăpânirea asupra celei mai mari părți a cuceririlor lui Iustinian. În același timp urmașii lui Iustinian, spre deosebire de acesta inițiază o politică activă în Orient, unde se va situa în perioada următoare centrul de greutate al politicii externe bizantine, adoptând astfel o atitudine fermă față de regatul persan.

Nepotul lui Iustinian, împăratul Iustin al II-lea, refuză în anul 572 plata tributului, declanșând un război îndelungat și extrem de dificil cu perșii, miza fiind provincia Armenia, datorită poziției sale strategice și potențialului ei comercial. Bizantinii vor antrena în acest război toate forțele disponibile, ieșind în final învingători și obținând o pace deosebit de avantajoasă în 591, în timpul împăratului Mauricius, cel mai important dintre succesorii imediați ai lui Iustinian.

Mauricius se născuse în orașelul Arabysus din Cappadocia într-o familie cu origini străvechi care se trăgea, conform istoricilor oficiali din acea vreme, tocmai de la Roma. În ciuda unui trecut „civil”, împăratul Mauricius s-a arătat un comandant militar priceput și exigent, adoptând fără întârziere măsuri pentru întărirea disciplinei și reușind chiar să reînnoiască obiceiul util al romanilor de a construi o tabără fortificată la

fiecare popas, practică la care soldații leneviți renunțaseră de multă vreme.

Evagrios, istoric al Bisericii creștine din timpul lui Mauricius spunea despre împărat: *„acesta a fost un bărbat chibzuit și prevăzător, întotdeauna migălos și statornic în toate celea; în ce privește modul de viață și moravurile, neclintit și exigent. Patima pentru mâncare îi era străină și întrebuița ca hrană numai bucatele cele mai accesibile și strict necesare; în general evita tot ce împodobește o viață moleșită. Nu-i plăcea să stea de vorbă cu oamenii de rând, dar nici nu-și pleca urechea, la zvonuri știind că prima duce la dispreț, iar cealaltă predispune la îngăduință excesivă față de oameni, de aceea permitea arareori să se intre la el, și atunci numai pentru treburile importante; pentru vorbele de prisos își astupa urechile ... Față de grosolănie, care dă naștere obrăzniciei, și față de lașitate, care diferă de primele, chiar dacă e apropiată de aceasta, el avea o asemenea aversiune încât precauția lui însemna înțelepciune, iar încetineala siguranță.”* (Dașkov, 1999, 110).

Un eveniment important în viața internă a Imperiului l-au constituit inovațiile lui Mauricius: instituirea celor două exarhate în partea occidentală a imperiului, cel al Ravennei în Italia și cel al Cartaginei în Africa, precum și declararea limbii grecești, limbă oficială a Imperiului Bizantin. Prima măsură a oferit un cadru instituțional adecvat și eficient, propice menținerii și apărării posturilor avansate ale Imperiului în Occident.

Peninsula Balcanică în schimb datorită incursiunilor avare și slave, era devastată, prezentând mari probleme și dificultăți militare. Situația se agravează după anul 580, când se produce așezarea în masă și permanentizarea slavilor la sud de Dunăre,

proces cu repercursiuni dintre cele mai adânci și nefaste asupra viitorului stăpânirii bizantine în Balcani.

Pacea încheiată de Bizanț cu regatul perșilor sassanizi în 591 îi permite împăratului Mauricius să înceapă în 592 lupta pentru redobândirea controlului în regiunea Dunării. După câteva succese izolate de început, pe fondul unei acute crize sociale și politice interne, campaniile din anii 592-602 se încheie cu înfrângerea zdrobitoare a armatei bizantine, cuprinse de revoltă, context în care aceasta își ucide împăratul și abandonează definitiv, în favoarea slavilor, teritoriile dintre Balcani și Dunăre (Andea, 1995, 66-67).

Armata bizantină, învinsă și aflată în retragere din zona Dunării inferioare, îl proclamă împărat pe centurionul Phokas, deschizând o perioadă dintre cele mai tulburi din istoria imperiului.

Phokas instituie, după asasinarea lui Mauricius și a familiei sale, un regim de teroare mai ales împotriva familiilor nobile. Execuțiile îi ating și pe monofiziți și pe evrei, împotriva cărora împăratul dezlănțuie o persecuție sângeroasă.

Pe plan extern situația devine extrem de gravă, frontierele bizantine fiind încălcate și modificate atât în Asia Anterioară de armatele regelui persan Chosroe al II-lea, care cucerește Cezareea, cât și în Peninsula Balcanică, unde zonele ocupate compact de populația slavă în sudul Dunării vor fi numite de acum încolo în izvoarele bizantine **Sclavinii**, iar cele cu populație romanică **Romanii**.

Singurele regiuni ale imperiului, care au rămas liniștite în timpul lui Phokas, au fost cele africane. De aici va veni și salvarea imperiului, căci fiul exarhului de Cartagina, Heraclius, îl va detrona pe Phokas în anul 610, ucigându-l.

Regimul de teroare inaugurat de domnia centurionului Phokas a dus la mari nemulțumiri atât în rândurile aristocrației civile și militare, cât și în cele ale demelor constantinopolitane, îngăduind preluarea puterii de către Heraclius (610-641), întemeietorul dinastiei Heraclizilor (610-711). Pentru a putea depăși greutățile cauzate pe de o parte, de epuizarea financiară și militară a imperiului, pe de altă parte de noile atacuri ale avarilor, slavilor și perșilor, noul împărat s-a văzut silit să treacă hotărât la formarea statului și pentru a găsi resursele necesare salvării sale, și, eventual la recucerirea teritoriilor pierdute în primii ani ai domniei lui.

Primul deceniu al domniei lui Heraclius stă sub semnul neputinței și a înfrângerilor militare pentru bizantini, atât în zona frontierei dunărene cât și în cea a provinciilor orientale. De la începutul secolului al VII-lea slavii, dorind să scape de stăpânirea avară, sub care se găseau de multă vreme, nu se retrag la nord de Dunăre, ci se așează în noile teritorii și provoacă prăbușirea stăpânirii bizantine atât în Moesia, cât și în Macedonia, în timp ce Tracia este supusă jafului până sub zidurile Constantinopolului. Pe litoralul Adriaticii, atacurile slave se soldează în 614 cu distrugerea orașului Salona, centrul administrației romano-bizantine din Dalmația, în timp ce autoritățile imperiale reușesc să se mențină doar în câteva orașe mici de pe coastă. Astfel într-un răstimp relativ scurt întreaga Peninsulă Balcanică a ajuns să fie supusă unei noi stăpâniri și să cunoască o imensă bulversare etnică.

Pentru populația romană din sudul Dunării, marea invazie slavă, dislocările de populație și slăbirea administrației bizantine, au însemnat atât o rupere a unității sale cât și neutralizarea grecizării, care se declanșase în imperiu odată cu epoca Heraclizilor, alături, bineînțeles, de primejdia slavizării.

În zona orientală a imperiului, după respingerea unei contra-ofensive bizantine, în Siria și Armenia, perșii provoacă în 611 căderea Antiohiei, urmată în 613, de aceea a Damascului. Dezastrul continuă în 614 cu căderea orașului Ierusalim, soldată cu jefuirea Bisericii Sf. Mormânt și răpirea sfințelor moaște ale lui Constantin cel Mare și a Sf. Cruci a Răstignirii Mântuitorului, precum și cu expediția prin Asia Mică până la Constantinopol din 615 și cu cucerirea Egiptului în 619.

În aceste condiții deosebit de grele împăratul Heraclius, după ce câștigă bunăvoința avarilor prin plata unui tribut foarte ridicat, și cu sprijinul financiar al bisericii, trece în anul 622, armatele din provinciile europene în Asia Mică, conducându-le personal. Aici, ridică populația locală la luptă, și după noi pregătiri se trece la demararea acțiunii de eliberare a teritoriilor ocupate de perși, într-o atmosferă în care își fac apariția primele proclamații religioase în spirit de cruciadă. În această perioadă prin antrenamentul special la care o supune Heraclius, armata bizantină devine o armată de tip nou, care se distingea nu numai prin iscusință, ci și printr-un moral ridicat, disciplină severă și, fiindcă era compusă aproape în întregime din locuitori băștinași ai Bizanțului, patriotism.

În cadrul campaniei militare, mai puțin obișnuită ca amploare (peste 120.000 soldați), împăratul a luat în considerare felul de luptă al adversarului, reușind să-și deschidă cu ajutorul cavaleriei ușoare de arcași, drumul spre Armenia și să redobândească întreaga Asie Mică.

În cei șapte ani ai războiului cu perșii (623-630) Heraclius s-a străduit să păstreze inițiativa. Campania, fără precedent în ceea ce privește durata și efortul depus, s-a desfășurat departe de bazele de aprovizionare cu alimente și întăriri și a fost purtată cu multe lupte pe teritoriul dușman. Ca momente decisive mai

importante din istoria acestui război, care s-a terminat cu victoria bizantinilor au fost asediul nereușit al Constantinopolului din vara anului 626, cel mai important din întreaga sa istorie până atunci, realizat de către avari și slavi în înțelegere cu perșii, și bătălia din decembrie 627 de lângă Ninive, unde împăratul Heraclius pe lângă calitățile de strateg și general și-a dovedit și aptitudinile de războinic. Istoricul Theophanes ne descrie momentele de început ale luptei, câștigată la final de bizantini: *„Împăratul s-a ciocnit înaintea tuturor cu o căpetenie a perșilor... l-a culcat la pământ, iar însoțitorii acestuia au rupt-o la fugă; împăratul s-a întâlnit cu altul și l-a doborât și pe acela. Asupra lui s-a năpustit și un al treilea care i-a dat o lovitură la buză cu sulița, dar el l-a răpus și pe acesta. Apoi, la semnalul trâmbițelor, s-au încăierat ambele părți, s-a încins o bătălie amarnică. Calul cu numele Phalbos a fost ucis sub împărat de ostașii pedestri, care îl loviseră cu lancea în coapsă. Însuși basileul a primit mai multe lovituri de sabie peste față, însă fiindcă era protejat de o vizieră din tendoane, el n-a căpătat nici o rană și loviturile au rămas zadarnice”*.

Aceste succese ale unei campanii cu alură de cruciadă grăbesc prăbușirea puterii persane, pacea încheiată restituind bizantinilor Armenia, Mesopotamia de nord, Siria, Palestina și Egiptul.

Istoricul Avram Andea ne spune despre finalul războiului cu perșii următoarele: *„Împăratul victorios se întoarce, după 6 ani de absență la Constantinopol în 629, unde este primit în triumf de biserică și supuși, ca un învingător al dușmanilor lui Hristos. Cu acest prilej renunță la titlurile imperiale tradiționale de **imperator**, **caesar**, **augustus**, pentru a-și lua un titlu nou, grecesc și de sorginte populară, acela de **basileus**. Tot acum, în*

primăvara anului 630, Heraclius se deplasează la Ierusalim pentru a restitui Sf. Cruce redobândită de la perși, în semn de biruință în primul război sfânt, dar și cu scopul personal de a-și reface, în fața bisericii și-a supușilor, creditul moral, pierdut prin căsătoria incestuoasă cu nepoata Martina” (Andea, 1995, 91).

Oricât de strălucite sunt victoriile militare ale lui Heraclius, valoarea realizărilor sale nu rezidă în succesul politicii externe, ci în noua organizare administrativă dată imperiului, căci dacă teritoriile recucerite pentru Bizanț de împărat în Orient vor fi pierdute în curând în favoarea arabilor, în schimb noul cadru militaro-administrativ va constitui punctul de rezistență al organizației interne a statului bizantin încă multă vreme.

Reformele inițiate de Heraclie și continuate de urmași au schimbat vechile structuri ale Imperiului de Răsărit dându-i noua înfățișare de Imperiu Bizantin propriu-zis. Dintre aceste reforme mai importante sunt cele cu aspect militar, care i-au permis victoriile antipersane și cele de ordin administrativ. Acestea din urmă introduc, în locul provinciilor, diocезelor și prefecturilor, acele vaste circumscripții administrative, cu configurație militară și civilă, simultan, numite „theme”, puse și sub supravegherea unui comandant militar.

În privința organizării armatei în timpul lui Heraclius și în perioada următoare istoricul Vasile V. Muntean face următoarea observație: „*armata de pe întinderea themei era alcătuită din localnici, agricultori liberi în proprietăți - cu titlu ereditar - cu parcele de pământ și exonerați parțial de taxe în schimbul serviciului militar pe care trebuia să-l presteze la nevoie, cu arme ușoare și câte un cal, totul achiziționat și întreținut de acești stratioți” (Muntean, 1999, 110)*

Din păcate mai puțin inspirat a fost împăratul Heraclie în tentativa de rezolvare a disputelor religioase generate îndeosebi de monofiziții nemulțumiți de încercările lui Iustinian de a le da satisfacție. Patriarhul Constantinopolului, Sergios, sfetnic apropiat a lui Heraclie, lansează o formulă de reconciliere între adepții Sinodului de la Calcedon și monofiziți prin care, deși se recunoșteau două firi în persoana Mântuitorului, se admitea o singură lucrare, o singură energie. De aici și numele noii învățături, de fapt o altă rătăcire doctrinară: monoenergetism. În curând se va discuta și de o unică voință, eresul numindu-se monotelism. Heraclie a dorit să impună monotelismul ca o soluție de compromis prin „Expunerea” sa din 638, însă din pricina impetuoasei împotriviri a Ortodoxiei calcedonene, această încercare nu a avut succes.

Cea de-a doua parte a secolului al VII-lea poate fi socotită episodul în care Imperiul de Răsărit a încetat de a mai fi cu adevărat roman în alcătuirile sale geopolitice, în administrație și chiar în ideologie, putându-i-se acorda, de acum înainte, apelativul convențional de „bizantin”.

Împăratul Constans al II-lea (641-668), nepotul lui Heraclius, împreună cu consilierii săi încearcă să găsească o soluție de împăcare între calcedoneni și monotești, conștienți fiind că doar unitatea de gândire și acțiune mai putea salva Africa bizantină de expansiunea arăbească pornită din Egipt. În 648 basileul publică edictul numit „Typos” (normă), interzicând orice dezbateri cu privire la energiile și voințele din persoana Mântuitorului. Rezistența venită din partea papei Martin va fi înăbușită cu violență de către Constans, care își va petrece ultimii ani de domnie în Sicilia la Siracuză.

Următorul împărat, Constantin al IV-lea Pogonatul (668-685), fiul lui Constans II, a restabilit capitala la Constantinopol

și, dezaproband monotelismul, a militat pentru comuniunea dintre Constantinopol și Roma.

În 680 împăratul Constantin al IV-lea convoacă reprezentanții celor 5 scaune patriarhale (Roma, Alexandria, Antiohia, Constantinopol, Ierusalim), la Constantinopol, pentru susținerea unui sinod care să restabilească pacea în Biserică și să formuleze doctrina adevărată despre diotelism și dioenergism. Învățând din experiența sinoadelor anterioare, împăratul Constantin al IV-lea și-a rezervat conducerea celui de-al VI-lea Sinod ecumenic (680-681) fie personal, fie prin reprezentanții Bisericii calcedoniene cele necalcedonene nefiind interesate deoarece se confruntau cu situația creată de ocupația arabă în Egipt, Palestina și Siria.

În cele 16 ședințe s-a discutat problema monoenergismului și monotelismului, condamându-le și stabilind că în persoana Mântuitorului existau două firi și două lucrări: *„Mărturisim că în Hristos există, așa după cum ne-au învățat Sfinții Părinți, două voinți și două voințe naturale, două lucrări care sunt unite între ele în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit.*

Cele două voințe naturale ale sale nu sunt opuse între ele, așa precum pretind în mod neevlavios ereticii, dar voința Sa umană fără să se opună se supune voinței Lui dumnezeiești atotputernice [...]

Noi mărturisim că în Domnul Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu nostru, există și două lucrări naturale, unite între ele în chip neîmpărțit și nedespărțit, neamestecat și neschimbat, adică lucrarea dumnezeiască și lucrarea omenească” (Chifăr, 2000, 293).

Au fost analizate noi documente și au fost anatematizați adepții monotelismului printre care patriarhii Sergius, Pirrus și

Cyr ca și papa Honorius. Împăratul semnează actele sinodului, fiind proclamat de adunare „garantul și interpretul credinței ortodoxe”.

Anii de tulburări sângeroase care marchează domniile scurte ale ultimilor Heraclizi, au prilejuit arabilor și protobulgarilor relansarea atacurilor pustiitoare împotriva Bizanțului, soldate cu importante pierderi teritoriale. Însă definitiv și esențială pentru dinastia Heraclizilor rămâne vasta operă de renovare internă a imperiului, care a permis menținerea capacității combative, înzestrând totodată statul cu o organizare militară solidă, bazată pe theme și stratioți și cu o fiscalitate sigură, sprijinită pe o numeroasă țărănie liberă.

CULTURA BIZANȚULUI TIMPURIU

Cultura Bizanțului timpuriu, ca de altfel și a perioadei următoare, are ca trăsături fundamentale evoluția și înnoirea permanentă a conținutului și a formelor. În acest sens, rolul de punte istorică a Bizanțului între lumea antică și cea medievală, se manifestă și sub aspectul culturii.

Cultura bizantină se caracterizează prin două trăsături importante: pe de o parte este deschisă influențelor externe și este sensibilă față de moștenirea antică, iar pe de altă parte, este originală, creatoare și conștientă în permanență de caracterul său de sine stătător. Studiul culturii bizantine trebuie realizat prin cercetarea separată a celor două domenii de manifestare, cel al culturii scrise (literaturile) și cel al culturii artistice, două fețe ale aceluiași tot, două părți componente ale unei culturi rezultate în urma sintezei mai multor elemente.

În sinteza bizantină un loc fundamental îl ocupă **creștinismul ortodox**, componentă fără de care acest fenomen nu poate fi înțeles, de aceea cultura bizantină, în special cea scrisă, se distinge printr-o doctrină ideologică, elaborată în primele secole după Hristos, de către Sfinții Părinți ai Bisericii, în special cei din zona răsăriteană a Imperiului roman, în lupta contra păgânismului și a ereziilor. S-a creat astfel în aceste împrejurări, legate de evenimentele secolelor III-V, cadrul a ceea ce se poate numi doctrina teologică bizantină, al cărei caracter este rezervat față de codificarea rigidă și sistematică,

întâlnită mai târziu la scolastica teologică apuseană. Doctrina ortodoxă bizantină, acceptând noțiunile de providență, liberul arbitru și grație divină, a acceptat implicit și unele înnoiri, chiar sub forma pătrunderii raționalismului în teologie.

O a doua componentă esențială în sinteza bizantină îl ocupă **ideea imperială**, care constituie fundamentul doctrinei politice bizantine. Aceasta a fost diferită de cea apuseană tocmai prin interpretarea dată noțiunii de idee imperială, persistența acestei idei reprezentând o permanență a istoriei bizantine. De la început bizantinii nu simt nevoia justificării necesității istorice a Imperiului Roman, ca în cazul frecvent al cărturarilor apuseni din secolele IV-VI, căci în conștiința bizantinilor Imperiul Roman nu a dispărut, fiind însuși statul în care trăiau, constituind o deplină realitate contemporană. De aici decurge și a doua deosebire de doctrină politică în comparație cu Occidentul: scriitorii bizantini nu deplâng agonia, barbarizarea și căderea imperiului, demers fundamental al scriitorilor apuseni.

O a treia componentă a sintezei bizantine este **elenismul**. Astfel ideea păstrării și transmiterii antichității clasice grecești, pe care în concepția lor o continuă, se va transforma treptat într-o adevărată doctrină a moștenirii culturii antice, în care, de asemenea, se regăsesc accente noi față de apuseni.

A patra componentă a culturii bizantine este **direcția de mentalitate și spiritualitate orientată spre răsărit**, datorată contactului nemijlocit pe care lumea bizantină l-a avut permanent cu țările Orientului apropiat sau mijlociu. Influența orientală a fost cel mai puternic resimțită în literatură, în special în cea cu caracter teologico-filosofic și în beletristică, și mai puțin în scrierile istorice.

LITERATURA

Din punct de vedere al conținutului culturii scrise, aceasta este o cultură a claselor aristocratice, interesele maselor nefiind cuprinse în cadrul ei. Aceasta nu înseamnă că nu a existat în Bizanț o literatură populară, dimpotrivă ea a existat, fiind situată chiar la un nivel superior mediocrității.

Literatura populară s-a manifestat în epoca timpurie a Bizanțului sub anumite forme specifice, precum numeroasele sărbători populare, mai ales sărbătorile de iarnă, când aveau loc jocuri în care erau ironizați mai marii timpului. Astfel s-a născut, probabil, teatrul popular, care mai apoi s-a răspândit atât în apus cât și în răsărit, ca o formă de exprimare a opoziției față de politica claselor aristocratice și în primul rând față de cea imperială. Jocurile de hipodrom, ca formă importantă de activitate a populației constantinopolitane și de exprimare a opiniei acesteia, au constituit cadrul de apariție al satirei politice populare. Din păcate nu ni s-a păstrat sub formă scrisă monumente de literatură populară, însă literatura cultă păstrează unele urme și de aceea putem afirma ca o caracteristică a evului mediu bizantin întrepătrunderea relativă a celor două literaturi.

Literatura cultă bizantină în perioada timpurie este structurată pe trei domenii: literatură teologică-filosofică, literatură beletristică, influențată de prima, și literatura istorico-politică, care exercită o anumită influență și asupra scrierilor geografice.

Literatura teologico-filosofică prezintă în ansamblu o situație deosebită față de apus, unde centrul de conservare și răspândire al culturii era mănăstirea, mai ales în urma reformei monahale. În Bizanț, centrul de cultură era orașul, cu piețele lui, cu hipodromul, cu școlile lui, chiar Palatul imperial și într-o anumită măsură și așezămintele religioase. De aceea în doctrina

teologică a Sfinților Părinți răsăriteni apar cristalizate două tendințe diferite, care pot fi într-o anumită măsură considerate școli, cel puțin în devenire, precum interpretarea mistică și cea bazată pe folosirea mai largă a elementului rațional, tendințe întâlnite permanent încă de la început și legate de combaterea ereziilor vremii. Astfel, la cele două principale erezii din secolele IV-V, nestorianismul și arianismul, au fost date două răspunsuri extreme: unul mistic, reprezentat prin școala din Alexandria și având ca figură principală pe Clement din Alexandria (~ 150-216), și altul raționalist având ca reprezentant de seamă pe Eusebiu de Cezareea (265-340). Școala alexandrină prin Clement pune bazele unei teologii științifice, prin lărgirea orizontului cugetării sacre, prin introducerea filosofiei, în sens antic, în acest orizont. El adună și concentrează sub unghiul lui Hristos toate eforturile spiritului omenesc de pretutindeni și de totdeauna, aruncând o punte solidă de înțelegere între păgânism și creștinism (Coman, 1999, 69-70). Acest curent a prevalat în provinciile de răsărit (Siria, Egipt, Palestina), întâlnind opoziție în restul imperiului. Celălalt a încercat să întocmească pentru credincioși o schemă a dogmelor în scopul combaterii mai eficiente a ereziilor. În acest scop Eusebiu de Cezareea a încercat să îl integreze pe Platon în ideologia bisericii creștine, ceea ce arată că la mijlocul secolului V circulau și erau cunoscute lucrările lui Platon, ca de altfel și ale altor filosofi păgâni din antichitate.

Pe drumul deschis de Eusebiu au mers și alți teologi, dintre care trei sunt mai importanți fiind cunoscuți și sub denumirea de „cei trei părinți din Cappadocia”, și anume Grigorie din Nazianz, Vasile cel Mare și Grigorie din Nyssa, la care trebuie să fie adăugat, puțin mai târziu faimosul Ioan Chrysostomos (Ioan Gură de Aur).

Grigorie din Nazianz (330-389), cunoscut și sub numele de Grigorie Teologul, a fost un dușman neîmpăcat al arianismului. A scris în toate genurile literare ale timpului, în proză și în versuri, fiind creatorul genurilor literare ale autobiografiei și necrologului. El e totodată creatorul propriu-zis al poeziei creștine în amploarea ei și măreția ei clasică. Prin cele cinci „cuvântări teologice” și prin altele, el a elaborat și formulat învățătura teologică clasică despre Dumnezeu și despre Sf. Treime fiind considerat teologul consacrat al Sfintei Treimi în Răsărit. De aceea sinoadele III și IV ecumenice l-au proclamat cel Mare și Teologul (Coman, 1999, 120-124).

Vasile cel Mare (330-379) a scris foarte mult în timpul scurtei sale vieți. Lucrările sale, care au o importanță covârșitoare pentru credință, sunt în cea mai mare parte normative pentru învățătura ortodoxă, constând din texte dogmatice, ascetice, omilii și cuvântări, liturgice, canonice și epistolare. Sfântul Vasile, cum este pomenit în literatura religioasă, aduce o precizare prețioasă în folosirea termenilor care exprimau în vremea lui ființa lui Dumnezeu și persoanele Sfintei Treimi, atribuind Tatălui paternitatea, Fiului filiația și Sfântului Duh sfințenia. În ceea ce privește ideile sale, semnificativ este însăși titlul uneia din scrisorile ce ne-au rămas de la el, „Despre modul cum se poate trage folos de pe urma culturii elene”. Vasile cel Mare a încercat să construiască prin Omiliile sale un fel de sistem cosmic, bazat pe unitatea lumii: oameni, animale, natură. Această încercare a devenit modelul unui gen de literatură reprezentată de scrieri denumite „Physiologos ” și care se vor răspândi atât în societatea bizantină cât și în cea apuseană.

Grigorie din Nyssa (335-395) e unul din Părinții cei mai de seamă ai bisericii creștine, atât prin mulțimea operelor cât și prin

numărul și varietatea problemelor tratate. Ca frate mai mic al Sfântului Vasile, și-a propus în principalele sale scrieri combaterea ereziilor cu o anumită tendință de filosofie teologică. Are meritul de a fi sistematizat elementele teologiei de până la el și de a fi dat formule sau demonstrații filosofice unora dintre adevărurile de credință. În scrierile sale teologice Sfântul Grigorie de Nyssa încearcă explicarea locului omului în lume, a esenței divine și a raporturilor acesteia cu lumea materială și a legăturii dintre lumea spirituală și materie. El este cel mai mare cugetător mistic creștin al secolului IV, mistica lui fiind influențată de neoplatonism, de la care împrumută nu numai idei și cadre generale dar chiar și din aparatul tehnic.

Ioan Chrysostomos (354-407) numit și Sfântul Ioan Gură de Aur în scrierile creștine, a fost predicatorul prin excelență al Bisericii Ortodoxe, fiind și astăzi modelul ideal al vorbitorului bisericesc. A sintetizat în chip fericit pe conducătorul de suflete, luminat, cumpănit, atent, calm cu vorbitorul, care face din cuvânt arma de executare a programului său pastoral. Sfântul Ioan a fost un catehet de clasă înaltă, anticipând cu mai bine de 15 veacuri metoda devenită clasică a pedagogiei moderne prin celebra teorie a treptelor de formare. El preconizează educația copiilor de ambele sexe pe baza Sfintei Scripturi și recomandă cinci categorii de pedagogi: părinții, conștiința, pedagogii de profesie, monahii și Dumnezeu. Sfântul Ioan este un scriitor și un teolog de prim rang pentru Biserica Ortodoxă, alături de cei doi mari capadocieni, Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie din Nazianz, împreună fiind numiți „Cei trei mari dascăli ai lumii creștine și ierarhi”.

În această epocă a existat și o școală din Gaza, care s-a remarcat printr-o încercare de depășire a teologiei, tinzând chiar

spre întemeierea unei filosofii care să fie deosebită de teologie și care să se dezvolte paralel cu aceasta.

Literatura beletristică a fost influențată în mod direct de literatura teologico-filosofică. În secolul V există încă o serie de reprezentanți ce continuă literatura clasică aflată în faza sa finală cum sunt retorii Themistios și Libanios. Se înregistrează însă în același timp începuturile literaturii creștine. Astfel în vremea împăratului Anastasios I (491-518) trăiește fondatorul poeziei bizantine, de altfel cel mai mare poet al literaturii bizantine, *Roman Melodul* (490-560). „Imnurile” sale închinare lui Dumnezeu, lui Iisus și Mariei sunt remarcabile din punct de vedere al formei. Caracteristica lui Roman Melodul este sinteza între spiritualitatea orientală și cea bizantină, influențată de cântecul liturgic ebraic și de imagistica stilistică siriană. Este evidentă în poezia sa prezența orientului componentă a sintezei culturale bizantine.

Paralel cu poezia bizantină, de conținut religios se cristalizează și muzica bizantină, ambele fiind strâns legate între ele. De aceea la acest capitol trebuie pomenit iarăși numele lui Roman Melodul, supranumit de contemporani „alăuta dumnezeiescului Duh”. Părinții Bisericii au militat continuu pentru ca muzica religioasă să fie mai mult vocală decât instrumentală.

Poezia religioasă bizantină a mai fost reprezentată de *Sergiu din Constantinopol*, care a ocupat scaunul patriarhal între anii 610-638, iar mai târziu de Andrei din Creta. Nu se semnalează scrieri literare de caracter laic, ceea ce nu înseamnă însă că ele nu ar fi putut exista și circula alături de literatura religioasă. Trebuie menționat de asemenea prezența și acumularea, încă din această perioadă, a elementelor ce vor da naștere mai târziu înfloririi deosebite a hagiografiei bizantine, care va constitui

timp de mai multe secole o producție importantă din punct de vedere al cantității.

Literatura istorico-politică bizantină reprezintă domeniul cel mai important al culturii scrise, atât pentru cunoașterea evenimentelor istorice petrecute pe teritoriul Imperiului Bizantin în cursul milenarei sale existențe, cât și pentru cea a ideilor societății bizantine, a diferitelor clase și pături sociale din care era compusă. Din această cauză cele două literaturi pot fi tratate împreună, literatura istorică, care este o literatură de narație, și literatura politică, care este o istorie de idei, constatându-se o interferență între ele.

Nașterea literaturii istorico-politice bizantine înseamnă de fapt nașterea istoriografiei creștine, întemeietorul ei fiind *Sextus Iulius Africanus*. Acesta, în secolul III, a încercat să armonizeze cronologia romană cu cea creștină.

Filosofia istoriei, de pe poziții creștine, a fost fundamentată de către *Augustin* (354-430), unul dintre cei mai fecunzi și mai profunzi scriitori și gânditori ai creștinismului patristic. El a pus în discuție aproape toate problemele pe care cugetarea omenească le dezbată de la începuturile ei și le-a îmbogățit cu idei, uneori cu soluții luminoase dintre care unele sunt valabile și azi. A scris în toate genurile literare patristice și a creat două genuri literare: autobiografia și autocritica literară. Numit pentru frumoasele sale virtuți, *Fericitul Augustin*, formulează în lucrarea sa „*De civitate Dei*”, ideea potrivit căreia oamenii trăiesc împărțiți în două comunități: „*Cetatea oamenilor*”, care cuprinde pe toți oamenii și „*Cetatea lui Dumnezeu*”, care cuprinde numai pe creștini. Originea celor două cetăți stă în crearea îngerilor și despărțirea lor în buni și răi, și crearea oamenilor și căderea acestora, care a dus la căderea întregii umanități. Cele două cetăți, deși separate în plan spiritual, în

realitatea istorică se întrepătrund. Cetatea lui Dumnezeu nu e întotdeauna identică cu Biserica, așa cum Cetatea pământească nu e întotdeauna identică cu statul. Cele două cetăți vor fi separate definitiv la judecata de apoi.

Gândirea lui Augustin domină întregul Ev Mediu și, în anumite domenii, chiar vremea noastră. Această gândire sintetizează dialectica lui Platon, concepțiile științifice ale lui Aristotel, știința și suplețea de spirit a lui Origene, precum și farmecul și elocința lui Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur.

Fericitul Augustin a formulat ideea filosofiei istoriei, dar nu a aplicat-o, punând însă pe elevul său Paul Orosius să o facă. Acesta în opera sa „Istoriei contra păgânismului”, concepută ca o încercare de acordare cu „De civitate Dei”, răspunde acuzațiilor păgânilor că nenorocirea invaziilor s-ar datora religiei creștine. În răsărit se găsește o tendință asemănătoare, însă ușor diferită. Astfel, Eusebiu de Cezareea, spre deosebire de Augustin a fost un cărturar care a creat nu numai cadrul filosofic, dar a scris și istorie, aplicând filosofia pe care a formulat-o. În filosofia lui Eusebiu de Cezareea nu se vorbește de realizarea Cetății lui Dumnezeu pe pământ, cât de „realizarea păcii lui Dumnezeu pe pământ”.

Eusebiu de Cezareea (265-340) are meritul de a fi fondat cele trei tipuri fundamentale de scrieri istorice pe care le întâlnim în tot cursul evoluției istoriei bizantine: tipul biografiilor imperiale, tipul istoriei bisericii și tipul bisericii universale.

Tipul istoriografic al domniilor imperiale este inaugurat de o biografie a împăratului Constantin cel Mare, „Vita Constantini”, al cărui contemporan a fost. Lucrarea, considerată uneori o laudă a vieții împăratului, a fost scrisă după moartea acestuia, pentru a arăta că disparutul a fost instrumentul atotputerniciei lui

Dumnezeu, prietenul lui Dumnezeu și modelul creștinilor. Tipul de istorie al Bisericii este ilustrat de celebra „Istorie ecleziastică”, cartea cea mai citită a lui Eusebiu, o lucrare monumentală de valoare excepțională pentru cunoașterea vieții creștine din primele trei veacuri. Istoria Bisericii Creștine este prezentată de la Sfinții Apostoli până la victoria lui Constantin asupra lui Licinius. Tipul de istorie universală, înțeleasă de Eusebiu în cadrul cel mai larg posibil al tuturor regiunilor, al tuturor popoarelor și al tuturor timpurilor, este ilustrat prin cronica sa numită „Canoane cronologice și rezumatul istoriei universale a grecilor și a barbarilor”, structurată în două părți. Prima parte prezintă o schemă a istoriei popoarelor vechi, iar a doua cuprinde tablouri cronologice paralele ale tuturor evenimentelor principale ale istoriei profane și religioase începând de la nașterea lui Avraam (2016 î.Hr.) și până la 302 d.Hr. Cronica este scrisă în așa fel încât cele trei tipuri se însumează în unul singur, căci pentru bizantini istoria Imperiului Roman era istoria universală, tratându-se în același timp și domniile imperiale și istoria bisericii.

În secolele IV-V istoriografia păgână își încetează existența făcând loc celei noi, care pune la bază filosofia creștină. Între reprezentanții vechii literaturi istorice se află *Zosimos*, care la sfârșitul secolului IV, formulează teoria istorică privind inevitabilitatea dispariției păgânismului și a victoriei creștinismului, căruia îi atribuie chiar vina pentru decăderea imperiului. Alți reprezentanți ai perioadei de sfârșit a literaturii istorice antice au fost *Ammianus Marcellinus* și apoi *Eunapios* și *Olimpiodoros*, la sfârșitul secolului IV și începutul secolului V. La aceștia se poate adăuga ca o verigă intermediară între cele două istoriografii, poziția principalului sfetnic al împăratului Theodosie al II-lea, *Priscus*, la care întâlnim lupta între cele

două ideologii, dar nu într-o formă acută. Astfel, deși se situează pe o poziție creștină, se ferește să condamne violent păgânismul. Pentru noi, românii, opera lui Priscus are importanță aparte prin informațiile pe care le oferă despre spațiul carpato-dunărean, obținute în urma călătoriilor sale, în calitate de sol al Imperiului roman, în Panonia la regele hunilor, Attila.

Istoriografia creștină și, implicit, cea bizantină începe cu Eusebiu din Cezareea. Tipul de istorie bisericească luat drept cadru al istoriei universale, inițiat de acesta, este continuat de către *Socrate din Constantinopol* (380- ~ 440), *Sozomenos din Gaza* și *Teodoret din Cir* (392-458). Datorită „Istoriilor ecleziastice” ale acestora, care continuă pe cea a lui Eusebiu de pe poziții ortodoxe, există o continuitate în scrierea istoriei Bisericii Creștine de la începutul ei până la mijlocul secolului V. Există și un mod neortodox de a scrie istoria ecleziastică, reprezentat de *Filostorgios din Borissos* (368-~430), care în „Istoria” sa bisericească, puternic influențat de concepțiile ariene, susține ideea potrivit căreia Dumnezeu a trimis doi noi proroci omenirii, în persoana lui Aetiu și a ucenicului acestuia Eunomiu, considerați mari eretici de al treilea sinod ecumenic din 431. Cei doi aveau misiunea de a salva adevărata Ortodoxie de dezastrul inițiat de Atanasie, dar au fost persecutați, iar cerul, pentru aceasta, se războie ducând Biserica la mizerie și Imperiul la ruină. (Coman 1999, 140).

Epoca lui Iustinian este o perioadă cu probleme numeroase și complexe când se constată o tendință politică dominantă, secundată de puternice tendințe de opoziții. De aceea se poate vorbi pentru această perioadă de o literatură partizană lui Iustinian și de o alta adversară acestuia.

Literatura partizană are diferite domenii și reprezentanți printre care *Ioan din Lydos*, cu o istorie universală, sau *Petru*

Patriciul, autor de literatură politică propriu-zisă, care laudă opera politico-juridică a lui Iustinian.

Caracterul complex al literaturii istorico-politice din această vreme apare clar în scrierile lui Procopiu din Cezareea. El face parte dintre acei scriitori care fac politică prin modul în care scriu istoria. A fost consilier principal al generalului Belizarie (comandant șef al armatei bizantine) pe care l-a însoțit în toate marile sale expediții militare. „Istoria”, lucrarea sa, structurată în opt capitole, prezintă pe larg luptele bizantinilor în Italia și Africa, la granița dunăreană și în Peninsula Balcanică, precum și în Orient, la granița cu perșii, evidențiind rolul generalului Belizarie și comentând uneori critic acțiunile și atitudinea lui Iustinian față de acesta. La cererea împăratului, însă, va întocmi lucrarea „De aedificiis” cu caracter panegiric, scrisă probabil pentru a se împăca cu împăratul, în care enumeră principalele construcții ridicate de Iustinian în imperiu, laudând talentul politico-administrativ al acesteia. Izvorul este important pentru cunoașterea situației din spațiul nord-dunărean în secolul VI. Tot lui Procopius i se atribuie și lucrarea „Historia arcana” (Istoria secretă), un pamflet în care accentele critice la adresa celor elogiați în cărțile anterioare, depășesc limita normalității având caracter adeseori trivial. Iustinian și, în special, Theodora, sunt considerați vinovați de toate calamitățile ce au lovit imperiul, până și de cele naturale. Față de poporul de rând Procopius afișează o atitudine critică, indiferent de atitudinea sa față de Iustinian, aspect ce reiese din modul de prezentare a răscoalei Nika, atât în „De aedificiis” cât și în „Historia arcana”, două lucrări cu tendințe opuse.

Principalul continuator al lui Procopius a fost *Agathias*, originar din Asia Mică, care prezintă în „Istoria” sa faptele împăratului Iustinian între anii 552-558, scrisă sub influența

lucrării omonime a lui Procopius. Agathias preia și dezvoltă modul de a scrie istoria sub forma biografiilor imperiale. Tot aceleiași vremi îi aparține și lucrarea lui Agapethos, diacon al catedralei Sfânta Sofia în Constantinopol, care a lăsat o culegere de sfaturi către împărat, insistând ca acesta să respecte promisiunile făcute poporului la înscăunarea sa. E prima scriere dintr-o serie ce va fi bine reprezentată în istoriografia medievală.

Un moment important și interesant al culturii scrise din această perioadă este „Topografia creștină” a lui *Cosma Indicopleustul* (Cosma care a navigat spre Indii), lucrarea lui având atât valoare istorică cât și geografică și artistică.

În a doua jumătate a secolului IV întâlnim și al doilea mod de a scrie istoria, sub formă de istorie universală. Apar astfel cronicile de istorie universală ca aceea a lui Ioan Malalas, sirian din Antiohia, care tratează evenimentele pornind de la timpurile imemorabile egiptene și ajungând până la 574, realizată de pe poziții ortodoxe. Întâlnim de asemenea cronică lui Ioan din Efes, care reprezintă tendințele heterodoxe monofizite.

În paralel, la sfârșitul secolului VI și începutul secolului VII, continuă și modul de scriere al istoriei sub forma biografiilor imperiale. Astfel *Menandor Protiktor* îl continuă pe Agathias, ducând scrierea istorică până la urcarea pe tron a lui Mauricius (582-602) iar *Theophilakt Simocata* a lăsat o istorie dezvoltată, cuprinzând în primul rând domnia lui Mauricius. În scrierea sa întâlnim o tendință ce începe a fi apoi obișnuită tuturor scriitorilor bizantini și anume, dorința de justificare a însăși scrierii istorice și a modului în care trebuie scrisă.

Tot în această epocă scrie și ultimul autor de istorie ecleziastică, *Evagrius Scolasticul*, acest mod de a scrie istoria fiind întrerupt până în secolul XIII, opera sa principală, „Istoria bisericească” de la 431 până la 594, fiind o continuare a

Istoriilor lui Socrates, Sozomenos și Teodoret. Acum debutează, însă, seria de lucrări privind tehnica și arta militară, denumite „Taktikonuri” sau „Strategikonuri”, care au și tendințe politice. Prima lucrare de acest gen este „Taktikonul” lui *Pseudo Mauriciu*, numit astfel deoarece a fost considerat o vreme ca aparținând împăratului Mauriciu.

Genul poemului istoric este reprezentat de *Georgios Pisides*, autor de proză poetică și chiar poezie, dedicată împăratului Heraclius, precum poemul panegiric numit „Heracliada”. Stilul lui Pisides, caracterizat prin tendințe retorice puternice, corespunde pe deplin gustului bizantin.

Tradițiile, ca de altfel și caracterele prozei dobândite de cultura scrisă și mai ales de literatura social-politică a Bizanțului timpuriu, se vor continua și accentua în epoca următoare.

ARTA

La fel cum, în perioada timpurie a Bizanțului, se cristalizează sinteza bizantină în domeniul culturii scrise, și în domeniul culturii artistice se produce același fenomen. Creștinismul a imprimat un ritm destul de alert vieții artistice. Ca și cultura bizantină în general, arta bizantină a fost o artă în evoluție, ceea ce apare în mod evident încă din prima epocă bizantină. În această perioadă un fond nou caută să-și găsească o formă corespunzătoare, formă în continuă schimbare, mai puțin spectaculos decât în apus. Au rămas destule știri despre numeroasele construcții civile și religioase, căci, fiecare progres în consolidarea noii religii de stat, creștinismul, a însemnat o accelerare a ritmului de construcție al bisericilor.

Având în vedere sinteza bizantină, în domeniul artei, cele patru elemente componente, sunt prezente, însă în chip deosebit în numeroasele domenii ale artei bizantine. Elementul imperial apare deosebit de evident în arhitectură, unde bazilica romană a

fost preluată de creștinism, devenind bazilica creștină. Acestui gen îi aparțin două construcții din epoca preiustiniană, din Constantinopol, respectiv prima biserică Sf. Sofia și Biserica Sf. Irina, care au fost refăcute ulterior. Influența elementului elenic și al celui oriental se poate distinge în alcătuirea ornamentației bizantine. Pentru stabilirea unei tradiții și a unei orientări în această direcție s-a dat o luptă, căci bazilica romană era lipsită de pictură. În cele din urmă, elementul creștin și Imperiul Roman vor alcătui fondul, în privința formei artistice bizantine și a originii ei, existând mai multe teorii. Astfel, istoricul Ostrogorski atribuie un rol preponderent Orientului, Diehl, consideră că rolul esențial l-a avut capitala, Constantinopolul, și în consecință elementul grecesc, iar Brehier sugerează că influența orientală a fost considerabilă, dar nu s-a încorporat direct ci a cunoscut o prelucrare grecească în regiunile orientale și abia după această prelucrare ea s-a răspândit.

Fără a ne putea pronunța care din aceste teorii este mai apropiată de adevăr, reținem, ca rezultând din ele, importantul rol atribuit influenței orientale, arta înflorind în mod deosebit în provinciile orientale. În Cappadocia sunt atestate așa numitele „biserici rupestre”, ce reprezintă ruptura cu trecutul și totodată elementul nou de artă protobizantină. De asemenea în Siria și Palestina pot fi înregistrate progresele din domeniul arhitecturii în privința inovației numită „cupola creștină”. În Siria s-au păstrat ruinele unei fortărețe de formă circulară, cu o friză de 47 m lungime, ce demonstrează atât procesul de influență cât și prelucrarea influențelor orientale. Antiohia a avut în acea perioadă reputația unui mare centru al industriei artistice, producând însemnate cantități de picturi pe stofe și pe lemn, precum și numeroase bijuterii. Influența orientală se răspândește însă și în Peninsula Balcanică, dar și în Apus.

În scopul intensificării activității artistice, în 337 împăratul Constantin cel Mare dădea un „edict” prin care îi scutea de impozite pe cei cu profesii liberale, între care un loc de seamă îl ocupau diferiții meșteri artiști, care au și fost aduși în număr mare în Constantinopol pentru a ridica Hippodromul și zidurile de apărare ale orașului.

Dar monumentul cel mai de seamă al artei bizantine din epoca sa timpurie aparține domniei lui Iustinian și îl constituie catedrala Sf. Sofia din capitala imperială. Construită din ordinul împăratului de către doi arhitecți greci, de origine orientală, *Athemius din Tralles* și *Isidor din Milet* a fost realizată între anii 532-537. Procopius din Cezareea, în „De aedificiis” spune, referindu-se la cupola ei uriașă: „Când intri în această biserică să te rogi, simți că nu e lucrarea puterii și meșteșugul omenesc, ci chiar fapta dumnezeirii...” sau „un spectacol de toată minunăția, care depășește așteptarea vizitatorilor și pare de necrezut celor care aud numai vorbindu-se”. Chiar Iustinian ar fi spus când a văzut Sf. Sofia terminată „Slavă ție Doamne, că m-ai socotit demn să realizez o asemenea operă. O, Solomoane, te-am învins!”. Cupola avea 72 m înălțime și 77 m lungime. Ea s-a prăbușit în urma unui cutremur în 558, fiind refăcută apoi la dimensiuni mai mici. Impresia asupra contemporanilor a fost însă, oricum, deosebit de puternică, după cum se vede din spusele lui Procopiu.

Din lucrarea lui Procopiu aflăm și de alte clădiri ridicate în vremea lui Iustinian, cum ar fi Biserica Sf. Apostoli din Constantinopol. În timpul lui Iustinian s-au reconstruit o serie de clădiri civile precum „Termele lui Arcadius” din Constantinopol, sau „Forul Augusteon”. La acestea se pot adăuga marile construcții din Italia între care cea mai de seamă este Biserica San Vitale din Ravenna, cu vestitele mozaicuri, ce

reprezintă curtea imperială și datorită căreia cunoaștem chipurile lui Iustinian și a soției sale, Teodora.

Pictura bizantină monumentală s-a manifestat în primul rând sub forma mozaicului, a frescei iconografice ce cunoaște cea mai mare dezvoltare în această vreme, ulterior lăsând un loc mai mare iconografiei. Tot în această perioadă își face loc și miniaturistica.

În ansamblu deci, putem considera că în epoca Bizanțului timpuriu arta bizantină cristalizează trăsăturile sale fundamentale, înregistrând în același timp prima sa mare înflorire.

BIBLIOGRAFIE

A. IZVOARE ISTORICE

- Ammianus Marcellinus *Istorie romană (Rerum gestarum libri qui supersunt)*, trad. D. Popescu, Ed. Științifică, București, 1982
- Anna Comnena *Alexiada*, trad. M. Marinescu, Buc. 1977
- Constantin Porphyrogenetul *Carte de învățătură pentru fiul său Romanós*, trad. V. Grecu, București, 1971
- Constantin Porphyrogenetu *Despre administrarea imperiului*, trad. G. Moravcsick, Washington, 1967
- Eusebiu de Cezareea *Viața lui Constantin cel Mare*, București, 1896
- Iordanes *Despre originea și faptele geților*, trad. E.C. Skrzinskaja, 1960
- Mauricius *Arta militară*, trad. H. Mihăiescu, București, 1970
- Nikephor *Scurtă istorie*, trad. E. Lipșic, 1950

- Niketas Choniates *Istoria lui Niketas Choniates, care începe cu domnia lui Ioan Comnenul*, trad. V.I. Dolockij, 1962
- Procopius din Cezareea *Istoria secretă*, trad. H. Mihăiescu, București, 1972
- Procopius din Cezareea *De aedificiis*, trad. G. Popa-Lisseanu, București, 1939
- Theophanes *Cronica bizantinului Theophanes de la Diocletian până la împărații Mihail și fiul acestuia, Theophylakt*, trad. V.I. Obolenskij, 1890

B. LUCRĂRI DE SPECIALITATE

- Andea, Avram *Sinteză de istorie bizantină*, Ed. Mirton, Timișoara, 1995
- Bailly, Auguste *Istoria Bizanțului*, I, Ed. Prietenii cărții, 2000
- Barnea, Ion și Iliescu, Octavian *Constantin cel Mare*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982
- Bréhier, Louis *Civilizația bizantină*, Ed. Științifică, București, 1994
- Brezeanu, Stelian *O istorie a Imperiului Bizantin*, Ed. Albatros, București, 1997
- Brătianu Gheorghe I. *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938

- Brătianu Gheorghe I. *Privileges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris, București, 1936
- Bury, J.D. *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Iustinian (395-565)*, I, Londra, 1923
- Bănescu, Nicolae *Chipuri din istoria Bizanțului*, Ed. Albatros, București, 1971
- Bănescu, Nicolae *Istoria Imperiului Bizantin*, I, Ed. Anastasia, 2000
- Cazacu, Mihai *Bizanțul*, Ed. Helicon, Timișoara, 1995
- Chifăr, Nicolae *Istoria Creștinismului*, II, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000
- Clauss, Manfred *Împărați romani*, Ed. Enciclopedică, București, 2001
- Constantinescu-Iași, Petru *Bizantinismul în România*, Ateliere grafice, București, 1924
- Dașkov, S. B. *Împărați bizantini*, Ed. Enciclopedică, București, 1999
- Delvoye, Charles *Arta bizantină*, I, Ed. Meridiane, București, 1976
- Diehl, Charles *Marile probleme ale istoriei bizantine. Figuri bizantine*, I-II, Ed. pentru literatură, București, 1969

- Diehl, Charles *Bizanț - mărire și decădere*, Ed. Științifică, 1980
- Diehl, Charles *Istria Imperiului Bizantin*, Ed. Scorilo, Craiova, 1999
- Elian, Al. *Curs de bizantinologie. Istoria Bizanțului și a greutății post-bizantine*, București, 1972
- Finlay, George *A history of Greece from its conquest by the Roman to the present time B.C. 146 to A.D. 1864*, Oxford, 1877
- Ford, Edward *Byzantine Empire*, Londra, 1911
- Gibbon, Eduard *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman, II*, Ed. Minerva, 1976
- Harrison, Frederick *Bizantine History of the Early Middle Ages*, Londra, 1900
- Iorga, Nicolae *The Bizantine Empire*, Londra, 1907
- Iorga, Nicolae *Formes byzantines et realite balcanique*, București, Paris, 1922
- Iorga, Nicolae *Etudes bysantines*, I-II, București, 1939-1940
- Iorga, Nicolae *Bizanț după Bizanț*, București, 1972
- Iorga, Nicolae *Sinteza bizantină, conferințe și articole despre civilizația bizantină*, București, 1972

- Iorga, Nicolae *Istoria vieții bizantine*, București, 1974
- Krumbacher, Karl *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München, 1891
- Levtchenko, M.V. *Byzance des origines à 1453*, Paris, 1949
- Meyendorff, John *Teologia bizantină*, 1996
- Muntean, Vasile V. *Bizantinologie*, I, Ed. Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 1999
- Oman, C.W.C. *Byzantine Empire*, Londra, 1896
- Ostrogorsky, G. *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1969
- Pârvan, Vasile *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco roman*, București, 1978
- Popescu, Emilian *Curs de bizantinologie*, Universitatea București, Facultatea de Teologie Ortodoxă, 1996
- Stein, E. *Geschichte des spätromischen Reiches*, Viena, 1928
- Vasiliev A.A. *Histoire de l'empire Byzantin*, Paris, 1932

C. LUCRĂRI GENERALE

- Aurel - Pop, Ioan *Istoria Transilvaniei Medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Presa universitară clujeană, 1997
- Brezeanu, Stelian *G.I. Brătianu et L'histoire en Moyen Age*, în *G.I.Brătianu - Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1998
- Brătianu, Gheorghe I. *Marea Neagră - de la origini și până la cucerirea otomană, I - II*, Ed. Meridiane, București, 1988
- Brătianu, Gheorghe I. *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol al II-lea, București, 1940
- Carpentier, J. și Lebrun, F. *Istoria Europei*, Ed. Humanitas, 1997
- Coman, Ioan G. *Patrologie*, Sf. Mănăstire Derwent, 1999
- Drimba, Ovidiu *Istoria culturii și civilizației, II*, Ed. Științifică și Enciclopedică
- Drăgan, Iosif C. *Noi, Tracii, I*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1976
- Giurescu, Constantin C. și Giurescu, Dinu C *Istoria românilor, I*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975

- Harnack Adolf *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, 1906
- Oțetea, Andrei și colaboratorii *Istoria lumii în date*, Ed. Enciclopedică Română, 1972
- Păcurariu, Mircea *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1980
- Pârvan, Vasile *Studii de istoria culturii antice*, Ed. Științifică, 1992
- Popovici Euseviu *Istoria bisericească universală și Statistica bisericească*, Tipografia cărților bisericești, Mănăstirea Cernica, București, 1926
- Rămureanu Ioan *Istoria bisericească universală*, I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1975
- Riché, Pierre *Grandes invasions et empires*, Librairie Jules Tallandier, 1973
- Stănescu, Gheorghe G. *Studii de Istorie Bisericească Universală și Patristică*, Ed. Arhiediecezană Cluj-Napoca, 1998
- Theodorescu, Răzvan *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec.X-XIV)*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974
- Theodorescu, Răzvan *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400 - 1400)*, Ed. Meridiane, București, 1976

- Theodorescu, Răzvan *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est europeene*
- Theodorescu, Răzvan *Picătura de istorie*, Ed. Fundației Culturale Române, 1999

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Andea, 1995 - Andea, Avram *Sinteză de istorie bizantină*, Ed. Mirton, Timișoara, 1995
- Bănescu, 1971 -
Nicolae *Chipuri din istoria Bănescu, bizanțului*, Ed. Albatros, București, 1991
- Bănescu, 2000 -
Bănescu, Nicolae *Istoria Imperiului Bizantin I*, Ed. Anastasia, 2000
- Brătianu, 1940 -
Brătianu, Ghe.I. *Marea Neagră - De la origini până la cucerirea Otomană, I-II*, Ed. Meridiane, București, 1988
- Brezeanu, 1997 -
Brezeanu, Stelian *O istorie a Imperiului Bizantin*, Ed. Albatros, București, 1997
- Brezeanu, 1998 -
Brezeanu, Stelian *G.I. Brătianu et L'histoire en Moyen Age, în G.I. Brătianu - Une énigme et un miracle historique: le peuple romain*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1998

- Constantinescu, - Iași, 1924
Constantinescu - Iași, Petru
Bizantinismul în România,
Ateliere grafice, București,
1924
- Diehl, 1969 - Diehl, Charles
*Marile probleme ale istoriei
bizantine. Figuri bizantine,
I-II, Ed. pentru literatură,
București, 1969*
- Diehl, 1980 - Diehl, Charles
Bizanț, mărire și decădere,
Ed. științifică, 1980
- Drăgan, 1976 -
Drăgan, Iosif C-tin
*Noi, Tracii, I, Ed. Scrisul
Românesc, Craiova, 1976*
- Elian, 1972 - Elian, Alexandru
*Curs de bizantinologie.
Istoria bizanțului și a
grecității post-bizantine,
București, 1972*
- Eusebiu de Cezareea, 1991 -
Eusebiu de Cezareea
*Viața lui Constantin cel
Mare, București, 1991*
- Finlay, 1877 - Finlay, George
*A history of Greece from its
conquest by the Roman to the
present time B.C. 146 to
A.D. 1864, Oxford, 1877*
- Giurescu, 1975 - Giurescu,
Constantin C. și Giurescu,
Dinu C.
*Istoria românilor, I,
Ed. științifică
și enciclopedică, București,
1975*

Istorie și spiritualitate în Bizanțul timpuriu

- Harnack, 1906 - Harnack, Adolf *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, 1906
- Iorga, 1907 - Iorga, Nicolae *The Byzantine Empire*, Londra, 1907
- Iorga, 1974 - Iorga, Nicolae *Istoria vieții bizantine*, București, 1974
- Meyendorff, 1966 -
Meyendorff, John *Teologia bizantină*, București, 1966
- Muntean, 1999 -
Muntean, Vasile V. *Bizantinologie I*, Ed. Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 1999
- Ostrogorsky, 1969 -
Ostrogorsky, G *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris, 1969
- Popescu, 1996 -
Popescu, Emilian *Curs de bizantinologie*, Universitatea București, Facultatea de Teologie Ortodoxă, 1996
- Popovici, 1926 -
Popovici, Euseviu *Istoria bisericească universală și Statistica bisericească*, Tipografia cărților bisericești, Mănăstirea Cernica, București, 1926

- Rămureanu, 1975 -
Rămureanu, Ioan *Pictura bisericească
universală, I*, Ed. Institutului
biblic și de misiune al
B.O.R., București, 1975
- Stein - Stein, E *Geschichtes des
spätrömischen Reiches*,
Viena, 1928
- Vasiliev, 1930 - Vasiliev, A.A. *Histoire de l'Empire
Byzantin*, Paris, 1932

ANEXE

**LISTA CRONOLOGICĂ
A ÎMPĂRAȚILOR BIZANTINI (306-717)**

CONSTANTIN I CEL MARE	306-337
LICINUS	308-324
CONSTANS I	337-350
CONSTANTIUS II	337-361
IULIAN II APOSTATUL	361-363
IOVIANUS	363-364
VALENS II	364-378
A. THEODOSIUS I CEL MARE	379-395
B. ARCADIUS	395-408
THEODOSIUS II CEL TÂNĂR	408-450
MARCIANUS	450-457
LEON I MAKELLES	457-474
LEON II	474
ZENON	474-491
BASILICUS	475-476
ANASTASIUS I DIKOROS	491-518
A. IUSTIN I	518-527
IUSTINIAN I CEL MARE	527-565
THEODORA I	527-548

IUSTIN II	565-578
TIBERIUS II	574-582
MAURICIUS	582-602
PHOKAS	602-610
HERACLIUS I	610-641
CONSTANTIN III	641
HERACLEONAS (HERACLIUS II)	641
CONSTANS II	641-668
CONSTANTIN IV POGONATOS	668-685
IUSTINIAN II RHINOTMETOS	685-695, 705-711
LEONTIOS	695-698
TIBERIUS III APSIMAR	698-705
PHILIPPIKOS BARDANES	711-713
A. ANASTASIOS II ARTEMIOS	713-716
THEODOSIUS III	715-717

**LISTA CRONOLOGICĂ
A PATRIARHILOR
DE CONSTANTINOPOL (211-730)**

PHILADELPHIUS	211-217
EVGHENIE	240-265
RUFIN I	284-295
MITROFAN I	306-314
ALEXANDRU	314-337
PAVEL I	337-339, 341-342, 346-351
EUSEBIU DE NICOMIDIA	339-341
MACEDONIA I	351-360
EUDOXIU DE ANTIOHIA	360-370
EVAGRIU	370
DEMOFIL	370-380
MAXIM CINICUL	380
GRIGORIE I DE NAZIUANZ	379-381
NECTARIOS	381-397
IOAN I CHRYSTOSOMOS	398-404
ARSAKIOS	404-405
ATTIKOS	406-425
SISINIOS	426-427
NESTORIOS	428-431

PROCLOS	431-446
FLAVIANUS	446-449
ANATOLIOS	449-458
GENNADIOS	458-471
AKAKIOS	472-489
PHRAVITAS	489-490
EUTHYMIOS I	490-496
MACEDONIUS II	496-511
TIMOTHEOS I	511-518
IOAN II DE CAPPADOCIA	518-520
EPIPHANIOS	520-535
ANTHEMIOS I	535-536
MENAS	536-552
EUTYCHIOS	552-565, 577-582
IOAN III DE ANTIOHIA (SCOLASTICUL)	565-577
IOAN IV NESTEUTES	582-595
KYRIAKOS	595-606
THOMA I	607-610
SERGIOS I	610-638
PYRRHOS	638-641, 654
PAUL II	641-653
PETRU	654-666
THOMA II	667-669
IOAN V	669-675
CONSTANTIN I	675-677

Istorie și spiritualitate în Bizanțul timpuriu

THEODOR I	677-679, 686-687
GEORGIOS I	679-686
PAUL III	688-694
CALLINICOS I	694-706
KYROS	705-712
IOAN VI	712-715
GERMANOS I	715-730

**LISTA CONOLOGICĂ
A EPISCOPIILOR / PATRIARHIILOR
DE ALEXANDRIA (? - 651)**

SF. APOSTOL ȘI EVANGHELIST MARCU	–
AVIANOS	61-82
AVILIOS	83-95
CHEDRON	96-106
PRIMUS	106-118
IUSTUS	118-129
EUMEN	129-141
MARCU II	142-152
CHELADION	152-166
AGRIPIN	166-178
IULIAN	178-189
DIMITRIE	189-232
ERACLAS	232-248
DIONISIE	248-264
MAXIM	265-282
TEONAS	282-300
PETRU I	300-311
AHILAS	312
ALEXANDRU I	313-328
ATHANASIE I	328-373

TIMOTEI I	380-385
TEOFIL	384-412
CHIRIL	412-444
DIOSCOR I	444-451
PROTERIU	451-457
TIMOTEI II ELUR (MONOFIZIT)	457-460, 475-477
TIMOTEI II SALAFACIOL	460-475, 477-482
IOAN I TALAIA	482
PETRU III MONGUL (MONOFIZIT)	447-477, 482-489
ATANASIE II (MONOFIZIT)	489-496
IOAN I (MONOFIZIT)	496-505
IOAN II (MONOFIZIT)	505-516
DIOSCOR II	516-517
TIMOTEI III (MONOFIZIT)	517-535
A. PAVEL DE TEBA	537-540
ZOIL	540-541
APOLINARIE	551-580
IOAN II	570-580
EVLOGHIE	581-608
TEODOR	508-609
IOAN III MILOSTIVUL	610-619
GHEORGHE I	620-630
CYR	630-644
PETRU III	644-651

**LISTA CRONOLOGICĂ
A EPISCOPIILOR / PATRIARHILOR
DE ANTIOHIA (? - 702)**

EVODIE	-
IGNATIE	106-107
HERON	-
CORNELIU	-
EROS	-
THEOFIL	181-182
MAXIMIN	? - 191
SERAPION	191-212
ASCLEPIAD	212-218
FILETOS	218-231
LEBENOS	231-244
VAVILA	244-250
FABIUS	250-253
DIMITRIAN	253-261
PAVEL DE SAMOSATA	260-268
DOMNUS I	268-271
TIMEU	271-280
CHIRIL I	280-303
TYRANNOS	304-314
VITAL	314-320

FILOGON	320-324
EUSTATIU	324-330
PAULIN II	330
EULALIU	331-332
EUFRONIE	332-333
FLACILLUS	333-342
ȘTEFAN I	342-344
LEONTIE	344-358
EUDOXIU	358-359
ANANIU	359
MELEDIE	360-381
EUZOIOS (ARIAN)	360-376
PAULIN III	362-388
VITAL (APOLINARIST)	375
DOROTEI (ARIAN)	376-381
FLAVIAN	381-404
EVAGRIE	388-393
PORFIRIU	404-414
ALEXANDRU	414-424
TEODOT	424-428
IOAN I	428-442
DOMNUS II	442-450
MAXIM	451-455
VASILE	457-458
ACACHIE	458-459
MARTIRIU	459-470
PETRU FULON	470, 485-489

IULIAN	471-475
IOAN II CODONAT	476-477
ȘTEFAN II	477-479
CALANDION	479-484
PALADIU	490-498
FLAVIAN II	498-515
SEVER	512-518
PAUL II	519-521
EUFRASIE	521-526
EFREM	527-545
DOMNINUS	545-559
ANASTASIE I	559-570, 593-598
GRIGORIE	570-593
ANASTASIE II	598-609
MACEDONIE	639-649
GHEORGHE	-
MACARIE I	681
TEOFAN	681
TOMA	685
GHEORGHE II	685-702

**LISTA CRONOLOGICĂ
A EPISCOPIILOR /
PATRIARHIILOR DE IERUSALIM (? - 735)**

SF. IACOB, FRATELE DOMNULUI	-
SIMION	-
IUSTUS I	-
ZACHEU	-
TOVI	-
A. VENIAMIN	-
IOAN I	-
MATEI	-
FILIP	-
SENECA	-
IUSTUS II	-
LEVI	-
EFREM	-
IOSIF I	-
IUDA	?-134
MARIN	134-?
CASIAN	-
PUBLIUS	-
MAXIMIAN	-
IULIAN	-

GAIU	-
SIMAH	-
CAPIT	-
MAXIM I	-
ANTONIE	-
VALES	-
DOLIHIAN	?-185
NARCIS	185-213
DIUS	-
GERMANION	-
GARDIE	-
ALEXANDRU	213-251
MAZAVAN	251-260
HIMENEU	260-298
ZABDAS	298-300
ERMON	300-314
MACARIE I	314-333
MAXIM II	333-351
ERACLIE	351
CHIRIL I	351-386
IOAN II	386-417
PRAILIE	417-422
IUVENAL (PRIMUL PATRIARH)	422-458
THEODOSIE (MONOFIZIT)	451
ANASTASIE I	458-478
MARTIRIU	478-486
SALUSTIU	486-498
ILIE I	497-516

Istorie și spiritualitate în Bizanțul timpuriu

IOAN III	516-524
PETRU	524-552
MACARIE II	552, 563-575
EUTHIE	552-563
IOAN IV	574-594
AMOS	594-601
ISAC	601-609
ZAHARIA	609-631
MODEST	632-634
SOFRONIE	634-638
ANASTASIE II	692-705
IOAN V	705-735

**LISTA CRONOLOGICĂ
A EPISCOPIILOR / PAPIILOR ROMEI (? - 731)**

PETRU	-
LINUS	67-78
ANACLET	79-91
CLIMENT	91-100
EUHARIST	101-110
ALEXANDRU	110-119
SIXT	119-128
TELESFOR	128-138
HIGIN	129-142
PIUS I	142-157
ANICET	158-168
SOTIR	168-176
ELEFTERIE	176-190
VICTOR I	190-199
ZEFIRIM	200-217
CALIXT	218-223
HIPOLIT (ANTI PAPĂ)	218-225
URBAN I	223-230
PONTIAN	230-235
ANTER	236
FABIAN	236-250
CORNELIU	250-253

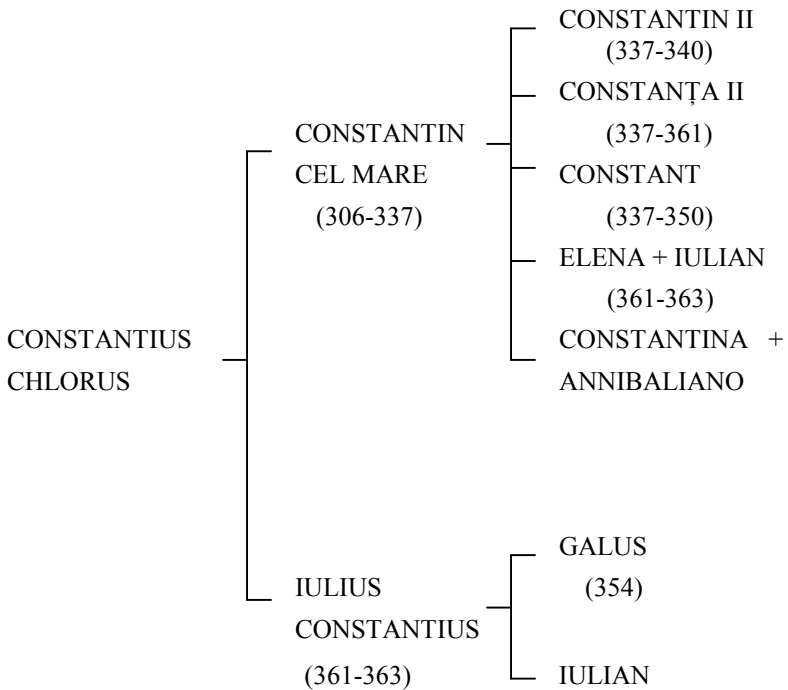
NUVATIAN (ANTI PAPĂ)	251
LUCIAN I	253-254
ȘTEFAN I	254-257
SIXT II	257-258
DIONISIE	258-268
FELIX I	268-274
EUTICHIE	275-283
GAIUS	283-296
MARCULIN	296-304
MARCU I	308-309
EUSEBIE	309
MILTIADE	311-314
SILVESTRU I	314-335
MARCU II	336
IULIU I	337-352
LIBERIU	352-366
FELIX II (ANTI PAPĂ)	352-365
DAMASUS	366-384
URSIN (ANTI PAPĂ)	366-367
SIRICIU	384-399
ANASTASIE I	399-401
INOCENTIU I	401-417
ZOSIM I	417-418
BONIFACIU I	418-422
EULALIU (ANTIPAPĂ)	418-419
CELESTIN I	422-432
SIXT III	432-440
LEON I CEL MARE	440-461

ILARIE	461-468
SIMPLICIU	468-483
FELIX III	483-492
GELASIU	492-496
ANASTASIE II	496-498
SIMAH I	498-514
LAURENȚIU (ANTI PAPĂ)	498, 501-505
HORMISDA	514-523
IOAN I	523-526
FELIX IV	526-530
BONIFACIU II	530-532
DIOSCUR (ANTI PAPĂ)	530
IOAN II	533-535
AGAPET I	535-536
SILVERIU	536-537
VIGILIU	537-555
PELAGIU I	556-561
IOAN III	561-574
BENEDICT I	575-579
PELAGIU II	579-590
GRIGORIE CEL MARE	590-604
SABINIAN	604-606
BONIFACIU III	607
BONIFACIU IV	608-615
DEUSDEDIT	615-618
BONIFACIU V	619-625
HONORIU I	625-638

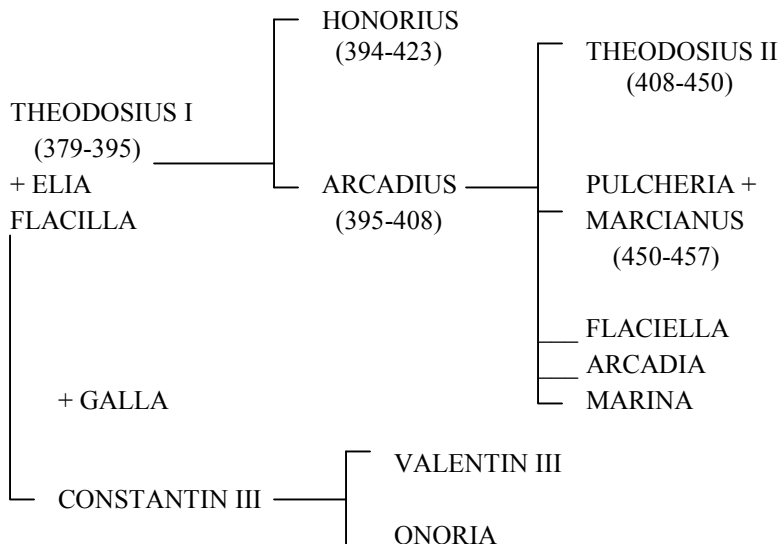
SEVERIN	640
IOAN IV	640-642
TEODOR I	642-649
MARTIN I	649-655
EUGEN I	657
VITALIAN	657-672
DEUSDEDIT II	672-676
DONUS	676-678
AGATHON	678-681
LEON II	682-683
BENEDICT II	684-685
IOAN V	685-686
CONON	686-687
TEODOR (ANTI PAPĂ)	687
PASCAL (ANTI PAPĂ)	687
SERGIU	687-701
A. IOAN VI	701-705
IOAN VII	705-707
SISINIU	708
CONSTANTIN	708-715
GRIGORIE II	715-731

**DINASTIILE BIZANTINE DIN PERIOADA TIMPURIE
(306-711)**

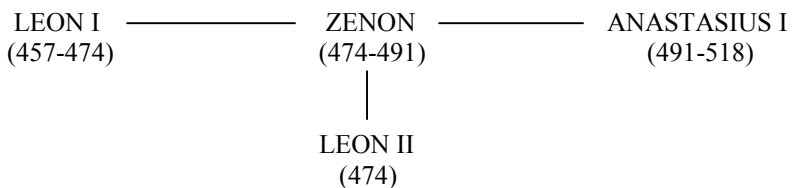
DINASTIA CONSTANTINIANĂ (306-363)



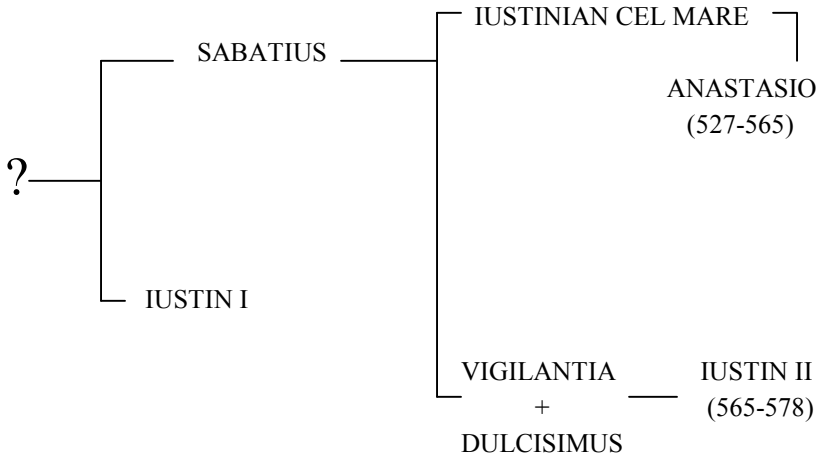
DINASTIA THEODOSIANĂ (379-457)



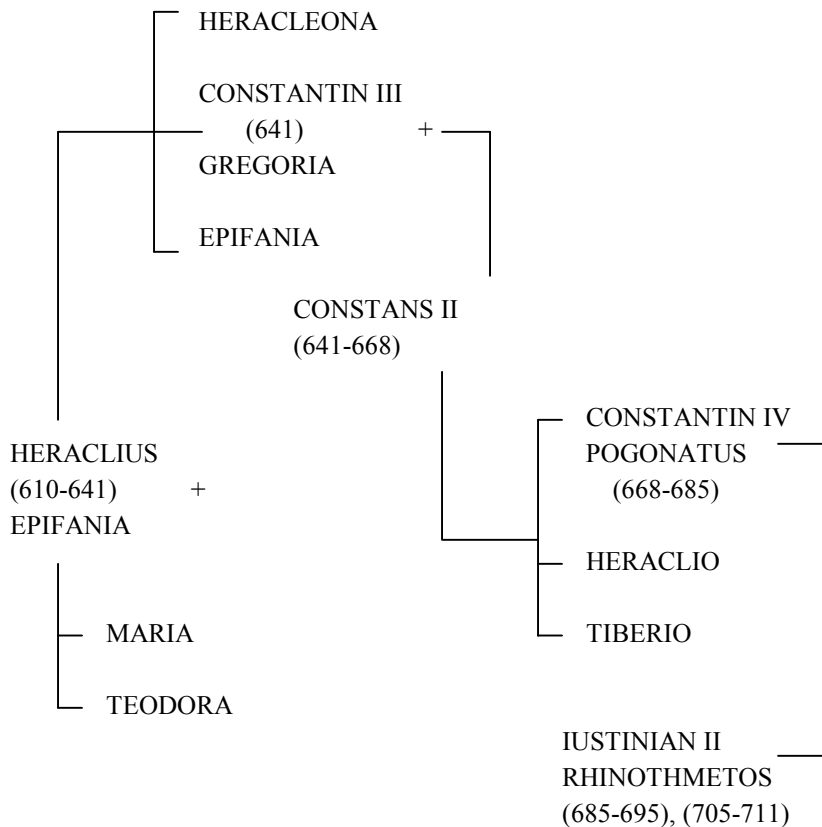
DINASTIA LEONIDA (457-518)

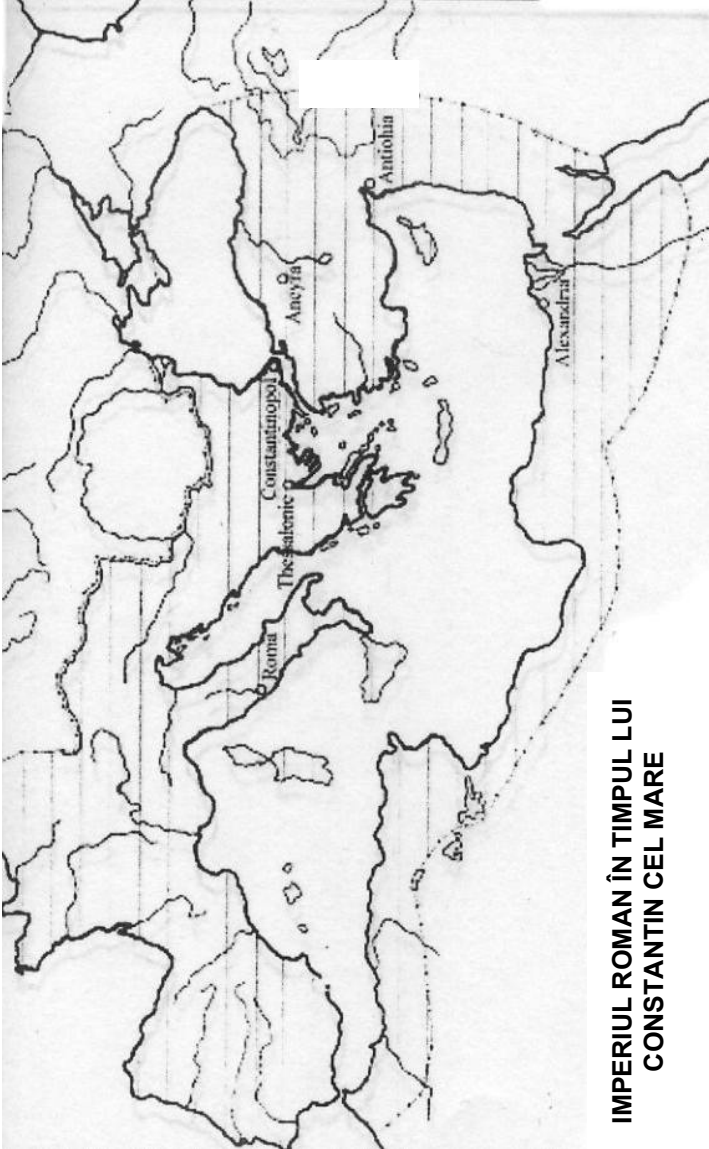


DINASTIA LEONIDA (457-518)

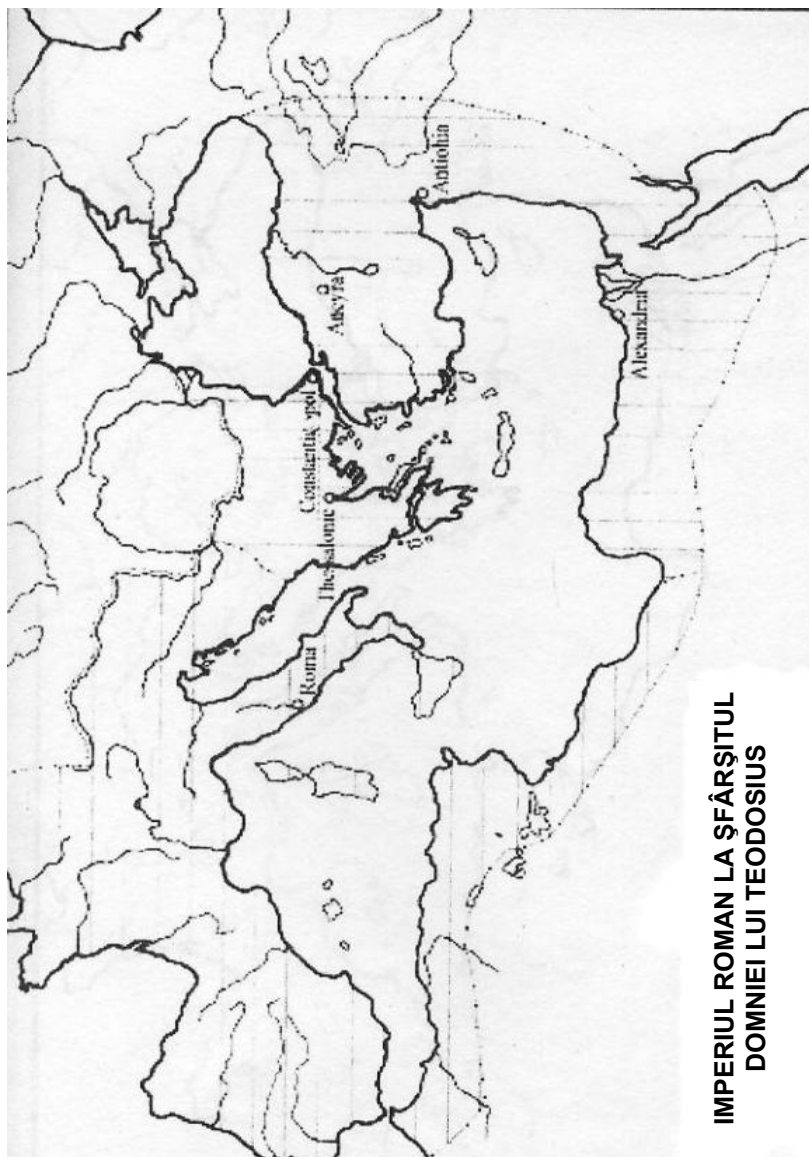


DINASTIA HERACLIZILOR (610-711)

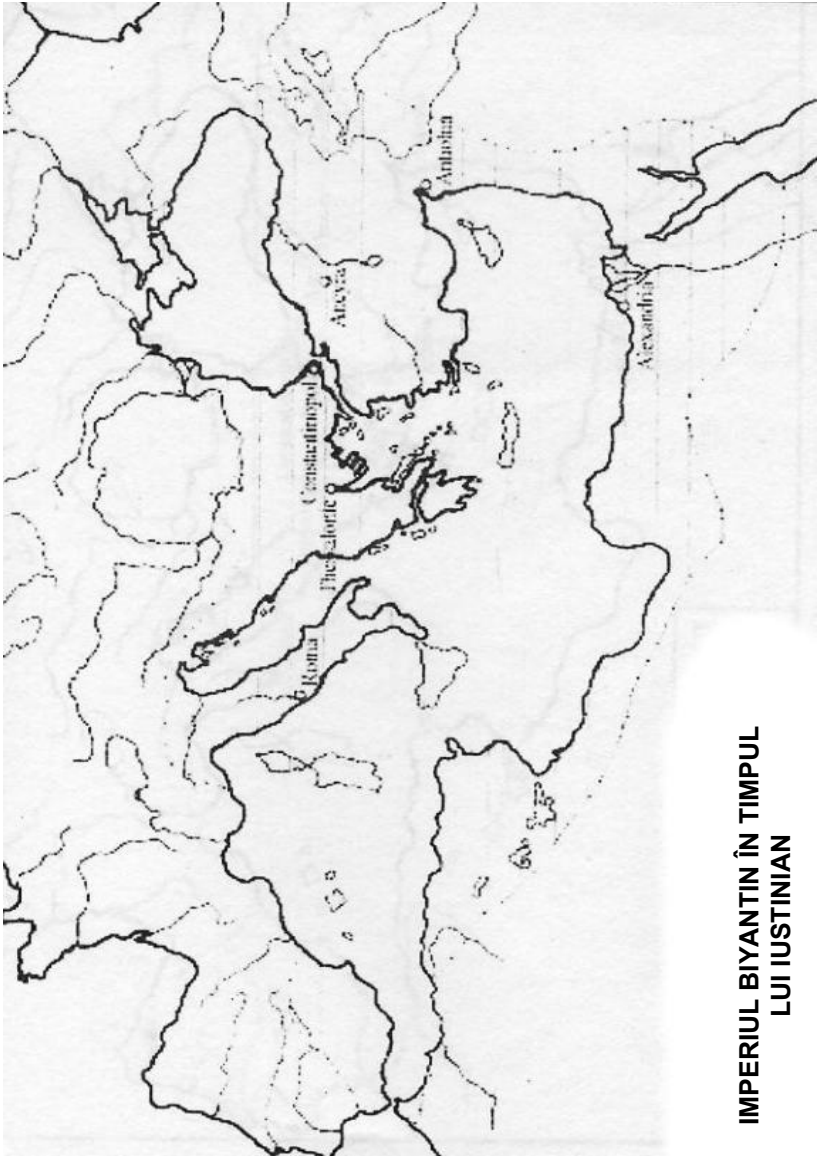




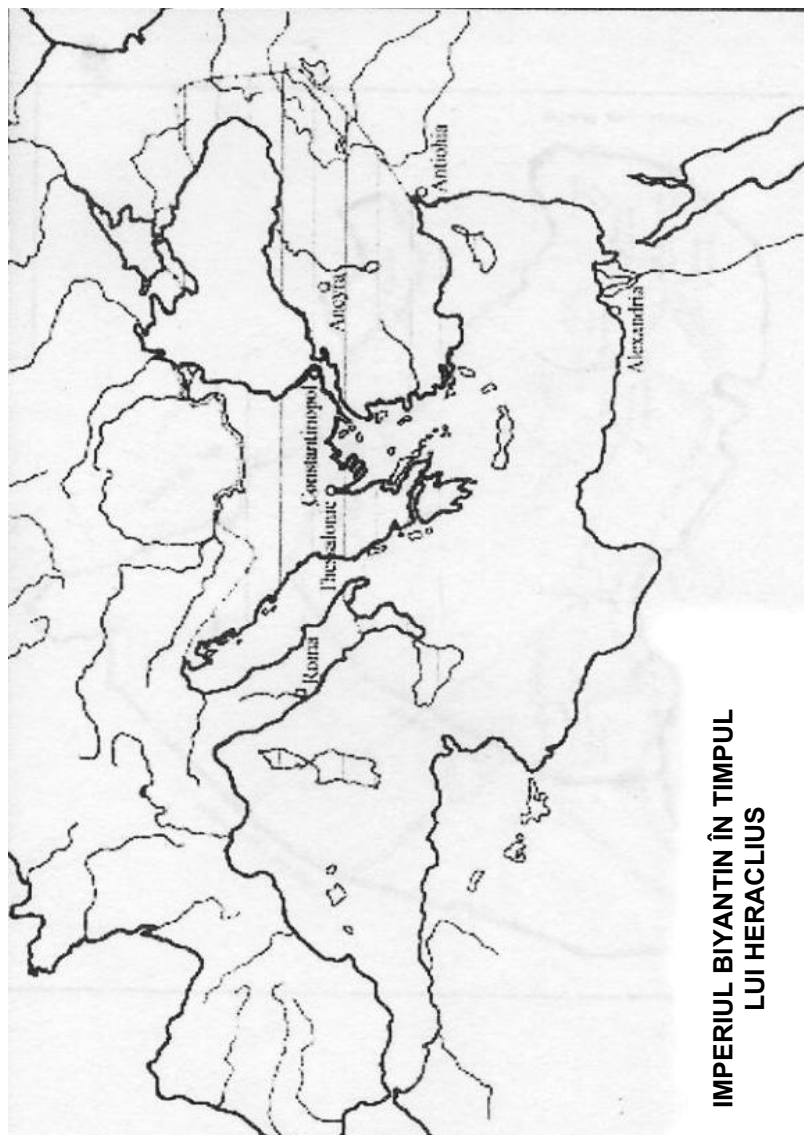
**IMPERIUL ROMAN ÎN TIMPUL LUI
CONSTANTIN CEL MARE**



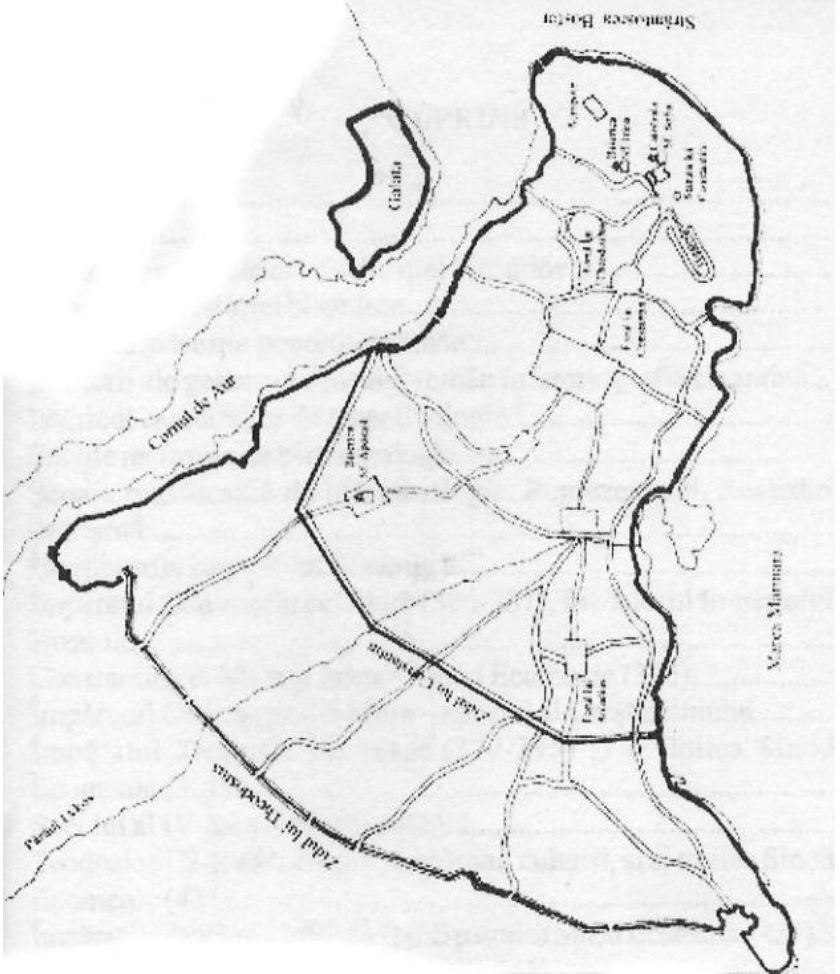
**IMPERIUL ROMAN LA ȘFĂRȘITUL
DOMNIEI LUI TEODOSIUS**



**IMPERIUL BIYANTIN ÎN TIMPUL
LUI IUSTINIAN**



**IMPERIUL BIYANTIN ÎN TIMPUL
LUI HERACLIUS**



CONSTANTINOPOL

CUPRINS

Prefață	5
Introducere	9
Caractere generale ale civilizației bizantine.....	15
Periodizarea istoriei bizantine.....	23
Bizanțul și istoria poporului român.....	27
Mărturii ale genezei poporului român în istoriografia bizantină	35
Istoricul cercetărilor de Bizantinologie.....	43
Școlile naționale de Bizantinologie.....	51
Școala românească de Bizantinologie. Reprezentanți. Realizări de seamă	59
Începuturile Imperiului Bizantin.....	69
Împăratul Constantin cel Mare (306-337), fondatorul Imperiului Bizantin.....	79
Constantin cel Mare și primul Sinod Ecumenic (325).....	87
Împăratul Constantin cel Mare – apostol al Creștinismului.....	97
Împăratul Theodosie cel Mare (379-395) și al doilea Sinod Ecumenic (381)	105
Secolul al IV-lea și semnificația lui	115
Theodosie al II-lea (408-450) - Împăratul culturii - și al treilea Sinod Ecumenic (431)	125
Împăratul Marcianus (450-457) și al patrulea Sinod Ecumenic (451).....	137
Dinastia Iustiniană. Iustinian I (527-565)	147
Reformele lui Iustinian. Al cincilea Sinod Ecumenic (553).....	157

Urmașii lui Iustinian. Dinastia heraclizilor.	
Al șaselea Sinod Ecumenic (680-681)	163
Cultura Bizanțului timpuriu	175
Bibliografie	193
Abrevieri bibliografice	201
Anexe:	
Lista cronologică a împăraților bizantini (306-717)	205
Lista cronologică a Patriarhilor de Constantinopol (211-730)	207
Lista cronologică a Patriarhilor / Episcopilor de Alexandria (?-651)	210
Lista cronologică a Patriarhilor / Episcopilor de Antiohia (?-702)	212
Lista cronologică a Patriarhilor / Episcopilor de Ierusalim (?-735)	215
Lista cronologică a Episcopilor Romei (?-731)	218
Dinastiile bizantine din perioada timpurie (306-711)	222
Planșe:	
Imperiul Roman în timpul lui Constantin cel Mare	227
Imperiul Roman la sfârșitul domniei lui Theodosius	229
Imperiul Bizantin în timpul lui Iustinian	231
Imperiul Bizantin la începutul domniei lui Heraclius	233
Planul Constantinopolului	235

IOAN OCTAVIAN RUDEANU

S-a născut la 3 octombrie 1948, în satul Cinciș, comuna Teliuc, județul Hunedoara. După absolvirea Liceului Teoretic din Hunedoara, a urmat Institutul Teologic cu grad universitar din Sibiu, promoția 1971. Între 1971-1982 a desfășurat diferite activități la CSHI concomitent fiind arhivar la Biserica „Sf. Nicolae” din Hunedoara. A fost hirotonit ca preot pentru Parohia Ortodoxă Română Toplița, județul Hunedoara (1982-1985). Între anii 1985-1988, a urmat cursurile de doctorat în cadrul Academiei Teologice Reformate din Budapesta și Debrecen finalizate în 22 iunie 1988 prin obținerea titlului de doctor în teologie, cu calificativul „Magna cum Laude”. Între anii 1988-1993 a fost lector la Universitatea „Eotvös Lorand” din Budapesta, unde a susținut cursuri de Istorie a Bisericii Ortodoxe Române, Istoria Bisericii Universale și de Istoria Religiilor. În cadrul catedrei din Budapesta a împletit munca de lector cu cea de cercetător a vieții cultural religioase a românilor din Ungaria împreună cu doctorul Andrei Miskolczy, conducătorul catedrei, punând bazele unei noi serii editoriale: „Encyclopedia Transylvanica” și „Europa Annales”, în care a publicat numeroase studii. Între 1989-1990 a reușit să publice primele manuale de religie pentru școlile românești din Ungaria, de la prăbușirea Imperiului Austro-Ungar. A publicat împreună cu Andrei Miskolczy „Biserica și revoluția - Sinodul Ortodox Roman de la Chisinau-Criș - 1849”, lucrare apărută la Budapesta, în 1981. Între anii 1993-2001 a slujit ca preot paroh

la Biserica „Sf. Nicolae” din Hunedoara, iar din 2002 devine preot protopop al Categralei „Sf. Împărați Constantin și Elena” din Hunedoara. Din anul 1996 este lector la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, iar din 2001 director al Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Hunedoara.

A participat la nenumărate simpozioane și sesiuni științifice în România, Ungaria și Germania, la manifestările cele mai importante care au avut loc în cadrul Bisericii Reformate, dar și la cele care tratau istoria Bisericii Ortodoxe și a poporului român.

A publicat numeroase cărți în colaborare cu Miskolczy Ambrus („*Biserica și Revoluția. Encyclopedia Transylvanica*”, 1981-1991 - în colaborare; „*Istorieare biblice. Vechiul Testament*”, Gyula, 1989-1999) și studii de specialitate („*Religiozitatea cosmică a baladei populare*”, „*Emil Cioran și lacrimile credinței*”, „*Cui aparțin românii din Ungaria*”, „*Vetre ale Ortodoxiei din Hunedoara*” etc.).

Pentru activitatea și devotamentul de care a dat dovadă Ioan Octavian Rudeanu, a obținut distincția de a purta „Brâul Roșu” din partea P.S. Episcop dr. Timotei Sevcicu, „Crucea Patriarhală” din partea Prea Fericitului Părinte Teoctist (1996), de asemenea „Medalia Comemorativă” (1991), din partea autorităților Statului maghiar și „Medalia Jubiliară” - acordată cu prilejul semnării Tratatului româno-maghiar și titlul de Protopop Iconom Stavrofor de către P.S. Episcop Timotei Sevcicu (2001).

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România nr. 2511.1-171.1/ROL,
B.C.R. Filiala sector 1, București.

Editura „CĂLĂUZA”
Str. Horea, nr. 30
2700 Deva, jud. Hunedoara, România
Tel./fax: 0254-214684; 0744/521284
E-mail: calauzapress@yahoo.com.
Consilier editorial: Valeriu Bârgău
Redactor de carte: Mariana Pândaru
Tehnoredactor: Cristina Moruz
Carte tipărită la Tipografia
„Floarea Soarelui”

Îmi face o deosebită plăcere să constat că în învățământul teologic românesc interesul pentru Bizanț este în continuare profund și foarte larg. Nu poți înțelege desfășurarea armonioasă a ortodoxiei românești fără a cunoaște evoluția milenară a celei de „a doua Rome” motiv pentru care o carte, având drept subiect civilizația bizantină, este necesară ca lectură atât pentru viitorii slujitori ai altarului, cât și pentru cititorii obișnuiți.

Mă bucur să aflu că Prea Cucernicul Părinte, Ioan Octavian Rudeanu are preocupări de acest tip și îi doresc mult succes în truda sa.

Prof. acad. dr.
RĂZVAN THEODORESCU